

M. T. C.
OPERA
PHILOS
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
III
2
16

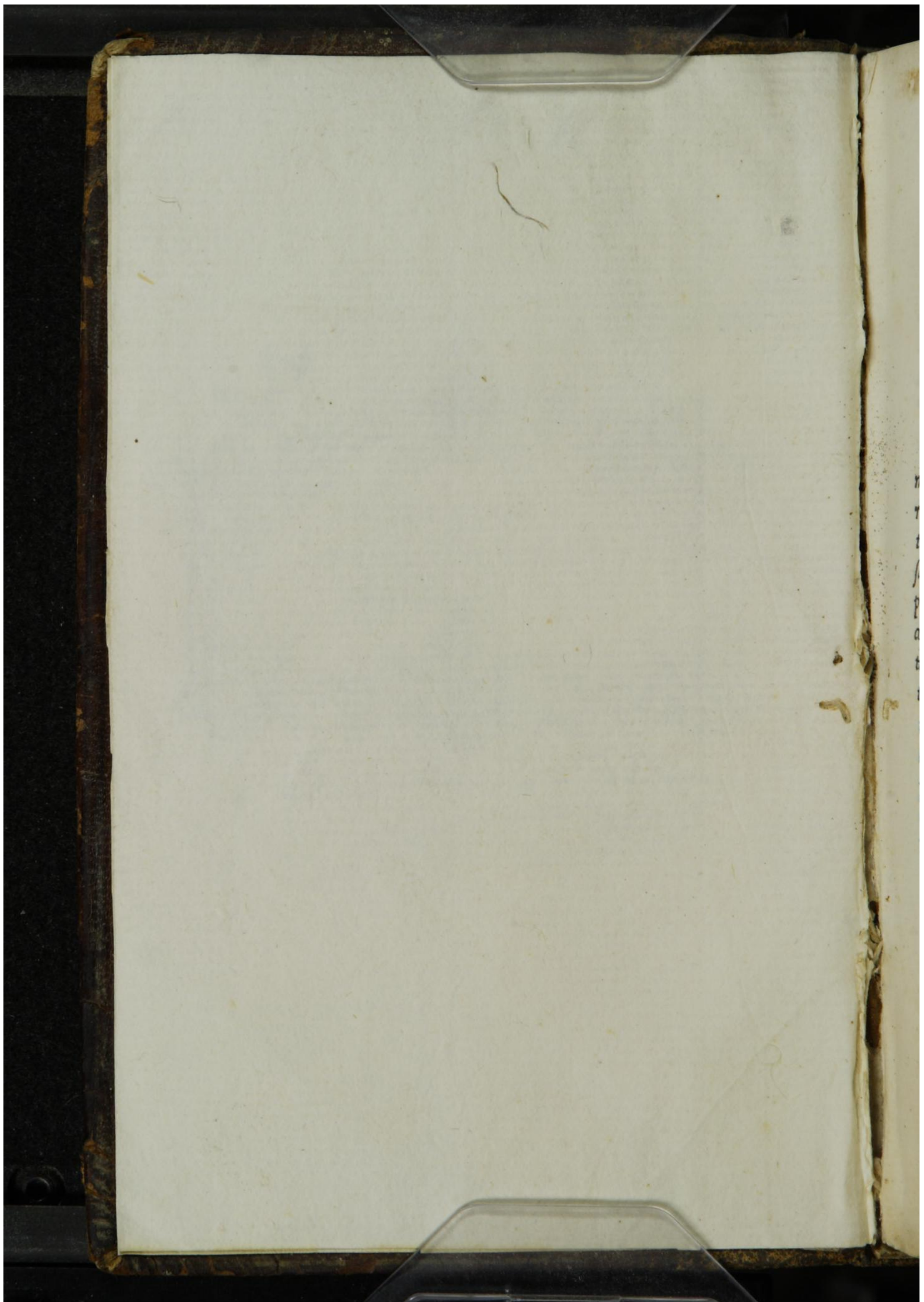

Ex Libris Joannis Nencini
1874

M. T. C. DE NATVRA DEORVM AD MARCVM BRVTVM LIBER PRIMVS.

C

Vm multæ res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatæ sunt: tum perdifficilis Brute, quod tu minime ignoras, & perobscura quæstio est de natura deorum: quæ & ad agnitionem animi pulcherrima est: & ad moderandam religionem necessaria. de qua tam uariæ sunt doctissimorum hominum, tamq; discrepantes sententiæ: ut magno argumento esse debeat, causam, idest principium philosophiæ, esse scientiam: prudenterq; Academicos à rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium? tamq; indignum sapientis grauitate, atq; constantia? q̃ aut falsum sentire? aut quod non satis explorate perceptum sit, & cognitum: sine ulla dubitatione defendere? uelut in hac quæstione, pleriq;, quod maxime uerisimile est: & quo omnes duce natura uehimur: deos esse dixerunt. dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus putauerunt. qui uero deos esse dixerunt, tanta sunt in uarietate, ac dissensione constituti: ut eorum molestum sit annumerare sententias. nam & de figuris deorum, & de locis, atq; sedibus, & actione uitæ multa dicuntur: deq; his summa philosophorum dissensione certatur. quod uero maxime rem, causamq; continet, est: utrum nihil agant: nihil

moliantur: an ab omni curatione, & administratione rerum uacent: an contra ab his, & à principio omnia facta, & constituta sint: & ad infinitum tempus regantur: atque moueantur. imprimisq; magna dissensio est: eaq; nisi diiudicatur, in summo errore necesse est homines, atq; in maximarum rerum ignoratione uersari. Sunt enim philosophi, & fuerunt: qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos. quorum si uera sententia est: quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia pure, ac caste tribuenda deorum numini ita sunt: si animaduertuntur ab his: & si est aliquid à dijs immortalibus hominum generi tributum. sin autem dij neq; possunt nos iuuare: nec uolunt: nec curant omnino: nec quid agamus animaduertunt: nec est quod ab his ad hominum uitam permanare possit: quid est, quod ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? in specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ uirtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est. quibus sublatis, perturbatio uitæ sequitur, & magna confusio. atq; haud scio an pietate aduersus deos sublata, fides etiam, & societas humani generis, & una excellentissima uirtus iustitia tollatur. Sunt autem alij philosophi: & hi quidem magni, atq; nobiles: qui deorum mente, atq; ratione omnem mundum administrari & regi censeant. neq; uero id solum, sed etiam ab ijsdem uitæ hominum consuli, & prouideri. nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum uarietates, cæ-

liq;

liq; mutationes, quibus omnia quæ terra gignat, maturata pubeſcant, à dijs immortalibus tribui generi humano putant: multaq;, quæ dicentur in his libris, colligunt: quæ talia ſunt: ut ea ipſa dij immortales ad uſum hominum fabricati penè uideantur. contra quos Carneades ita multa diſſeruit: ut excitaret homines non ſecordes ad ueri inueſtigandi cupiditatem. res enim nulla eſt: de qua tantopere non ſolum docti, ſed etiam indocti diſſentiant. quorum opiniones cum tam uariæ ſint, tamq; inter ſe diſſidentes: alterum fieri profecto poteſt: ut earum nulla: alterum certe non poteſt: ut plus una uera ſit. Qua quidem in cauſa & beniuolos obiurgatores placare, & inuidos uituperatores confutare poſſumus: ut alteros reprehendiſſe pœniteat: alteri ſe didiciſſe gaudeant. nam qui admonent, amice docendi ſunt: qui inimice inſectantur, repellendi. Multum autem fluxiſſe uideo de libris noſtris, quos complures breui tempore edidimus: uariumq; ſermonem, partim admirantium, unde hoc philoſophandi nobis ſubito ſtudium extitiſſet: partim quid quaq; de re certi haberemus ſcire cupientium. multis etiam ſenſi mirabile uideri, eam nobis potiſſimum probatam eſſe philoſophiam: quæ lucem eriperet: & quaſi noctem quandam rebus offunderet: deſertæq; diſciplinæ, & iampridem relictæ patrocinium nec opinatum à nobis eſſe ſuſceptum. Nos autem nec ſubito cœpimus philoſophari: nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo ſtudio operam, curamq; conſumpſimus: & cum minime uidebamur: tum maxime philoſophabamur. quod & orationes declarant refertæ philoſophorum

sententijs: & doctissimorum hominum familiaritates: quibus semper domus nostra floruit: & principes illi Diodorus, Philo, Antiochus, Possidonius: à quibus instituti sumus. Et si omnia philosophiae praecepta referuntur ad uitam: arbitramur nos, & publicis, & priuatis in rebus ea praestitisse: quae ratio & doctrina praescripserit. sin autem quis requirit quae causa nos impulerit, ut haec tam sero litteris mandaremus: nihil est quod expedire tam facile possimus. nam cum otio langueremus: & is esset reip. status: ut eam unius consilio, atq; cura gubernari necesse esset: primum ipsius reip. causa philosophiam nostris hominibus explicandam putaui: magni existimans interesse ad decus & laudem ciuitatis res tam graues tamq; praeclaras latinis etiam litteris contineri. eoq; me minus instituti mei poenitet: quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commouerim. complures enim graecis institutionibus eruditi, ea quae didicerant, cum ciuibus suis communicare non poterant: quod illa, quae à graecis accepissent, latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse uidemur: ut à graecis ne uerborum quidem copia uinceremur. Hortata est etiam ut me ad haec conferrem animi aegritudo fortunae magna, & graui commota iniuria. cui si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem: non ad hanc potissimum confugissem. ea uero ipsa nulla ratione melius frui potui: quàm si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. omnes autem eius partes, atq; omnia membra tum facillime noscuntur: cum totae quaestiones

nes

nes ſcribendo explicantur. eſt enim admirabilis quædam continuatio, serieſq; rerum: ut alia ex alia nexa, & omnes inter ſe aptæ, colligatæq; uideantur. Qui autem requirunt qd quaq; de re ipſi ſentiamus, curioſius id faciunt, quàm neceſſe eſt. non enim tam authores in diſputando, q̃ rationis momenta quærenda ſunt. quinetiam obeſt plerunq; ijs, qui diſcere uolunt, authoritas eorum, qui ſe docere profitentur. deſinunt enim ſuum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum uident. nec uero probare ſoleo id, quod de Pythagoricis accepimus: quos ferunt, ſi quid affirmarent in diſputando: cum ex his quæreretur, quare ita eſſet: reſpondere ſolitos: ipſe dixit. ipſe autem erat Pythagoras. tantum opinio præiudicata poterat: ut etiam ſine ratione ualeret authoritas. Qui autem mirantur nos hanc potiſſimum diſciplinam ſecutos: his quatuor academicis libris ſatis reſponſum uidetur. nec uero deſertarum, relictarumq; rerum patrocinium ſuſcepimus: non enim hominum interitu ſcientiæ quoq; occidunt: ſed lucem authoris fortaſſe deſiderant: ut hæc in philoſophia ratio contra omnia diſſerendi, nullamq; rem aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arceſila, confirmata à Carneade, uſq; ad noſtram uiguit ætatem: quam nunc propemodum orbam eſſe in ipſa græcia intelligo. quod non academiæ uitio, ſed tarditate hominum arbitror contigiſſe. nam ſi ſingulas diſciplinas pcipere magnum eſt: quanto magis omnes? quod facere ijs neceſſe eſt: quibus propoſitum eſt, ueri reperiendi cauſa, & contra omnes philoſophos, & pro omnibus dicere. cuius rei tantæ, tamq; difficilis

facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest: ut qui hac ratione philosophentur: hi nihil habeant quod sequantur. dictum est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardiq; sunt: admonendi uidentur sæpius. non enim sumus ij, quibus nihil uerum esse uideatur: sed ij, qui omnibus ueris falsa quædam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine: ut in ijs nulla insit certa iudicandi, & assentiendi nota. ex quo existit & illud, multa esse probabilia: quæ quanquam non perciperentur: tamen quia uisum haberent quendam insignem, & illustrem: his sapientis uita regeretur. Sed iam, ut omnè me inuidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco conuocandi omnes uidentur: qui, quæ sit earum uera, iudicent. tum demum mihi procax Academia uidebitur: si aut consenserint omnes: aut erit inuentus aliquis: qui quid uerum sit inuenerit. Itaq; mihi libet exclamare, ut Statius in synephebis:

» Pro deum, popularium omnium adolescentium
» Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atq; imploro fidem.

non leuissima de re, ut queritur ille, fieri in ciuitate facinora capitalia.

» Ab amico amante argentũ accipere meretrix nõ uult.

sed ut adsint: cognoscant: animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cerimonijs, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificijsq; solennibus, quid de ipsis auspicijs, quibus nos præsumus, existimandũ sit. hæc enim omnia ad hanc de dijs immortalibus quæstionem referenda sunt. Profecto eos

ipsos

ipsos qui se aliquid certi habere arbitrantur: addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum saepe alias, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam familiarem meum accurate sanè, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. Nam cum ferijs latinis ad eum ipsius rogatu, accersituq; uenissem: offendi eum sedentem in exedra: & cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicuri primas ex nostris hominibus deferebant. aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis: ut cum excellentibus in eo genere graecis cōpararetur. tum ut me Cotta uidit: peropportune inquit uenis. oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui pro tuo studio non est alienum te interesse. Atqui mihi quoq; uideor inquam uenisse, ut dicis, opportune: tres enim trium disciplinarū principes conuenistis. M. enim Piso si adesset: nullius philosophiae, earum quidem, quae in honore sunt, uacaret locus. Tum Cotta, si inquit liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, uera loquitur: nihil est ꝙ Pisonem familiarem tuum desideres. Antiocho enim stoici cum peripateticis re consentire uidentur: uerbis discrepare. quo de libro uelim scire Balbe quid sentias. Ego ne? inquit ille. miror Antiochum hominem imprimis acutum non uidisse: interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à commodis non nomine, sed genere toto disiungerent: & peripateticos, qui honesta commiscerent commodis: ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. haec enim est non uerborum parua, sed rerum permagna dissensio. ue-

rum hæc aliás · nunc quod cæpimus, si uidetur?

Mihi uero inquit Cotta uidetur · sed ut hic, qui interuenit, me intuens, ne ignoret quæ res agatur, de natura agebamus deorum · quæ cum mihi uideretur perobscura: ut semper uideri solet: Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam · quamobrem inquit Vellei, nisi molestum est: repete quæ cæperas · Repetam uero: quanquam non mihi sed tibi hic uenit adiutor: ambo enim inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis · Tum ego, quid didicerimus, Cotta uiderit: tu autem nolo existimes me adiutorem huic uenisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi astrictum necessitate, ut mihi uelim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

Tum Velleius fidenter sanè, ut solent isti, nihil tam uerens, quàm ne dubitare aliqua de re uideretur: tanquam modo ex deorum concilio, & ex Epicuri intermundijs descendisset: audite inquit non commentitias, futilesq; sententias, non opificem, ædificatoremq; mundi Platonis de timæo deum, nec anum fatidicam stoicorum προνοιαν, quam latine licet prouidentiam dicere, neq; uero mundum ipsum animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem, uolubilem deum, portenta & miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium · quibus enim oculis intueri potuit uester Plato fabricam illam tanti operis? qua construi à deo, atq; ædificari mundum facit · quæ molitio? quæ ferramenta? qui uectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, & parere uoluntati architecti, aër, ignis, aqua, terra potuerunt? unde uero

προνοιαν

ortæ illæ quinq; formæ? ex quibus reliquæ formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosq; sensus? longum est iter ad omnia. quæ talia sunt: ut optata magis, quàm inuenta uideantur. Sed illa palmaris quidem: quod qui non modo natum mundum introduxerit: sed etiam manu penè factum: is eum dixerit fore sempiternum. hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse phisiologiam, idest naturæ rationem? qui quicquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse. quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit: nihil sit extremum? Pronoë uero si uestra est Lucili eadem: requiro quæ pauloante: ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atq; apparatum: sin alia est: cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum platonicus deus, sempiternum? ab utroq; autem sciscitor: cur mundi ædificatores repente extiterint? innumerabilia ante sæcula dormierint? non enim si mundus nullus erat: sæcula non erant. sæcula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumq; numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse. sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas: quam nulla temporũ circunscriptio metiebatur: spatio tamen qualis ea fuerit intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit: ut fuerit tempus aliquod: nullum cum tempus esset. isto igitur tam immenso spatio quæro Balbe cur Pronoë uestra cessauerit? laborem ne fugiebat? at iste nec attingit deum: nec erat ullus: cum omnes naturæ numini diuino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. quid autem erat, quod con-

cupisceret deus mundum signis, & luminibus, tanquam ædilis ornare? si ut deus ipse melius habitaret: antea uidelicet tempore infinito in tenebris tanquam in gurgustio habitauerit: post autem * uarietate ne eum delectari putamus: qua cælum & terras exornatas uidemus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset: non ea tandiu carere potuisset. An hæc ut ferè dicitis, hominum causa à deo constituta sunt? sapientum ne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. deinde quid est assecutus: cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi: maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in uita: ut ea sapientes commodorum compensatione leniant: stulti nec uitare uenientia possint: nec ferre præsentia. Qui uero mundum ipsum animantem, sapientemq; esse dixerunt, nullo modo uiderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam paulopost. nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem: qui animantem, immortalem, & eundem beatum, & rotundum esse uelint: quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi uel chylindri, uel quadrati, uel coni, uel pyramidis uidetur esse formosior. Quæ uero uita attribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur: cui par nulla, ne cogitari quidem possit. in qua non uideo ubi nam mens constans, & uita beata possit insistere: quodq; in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo. terra

enim profecto quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui terræ maximas regiones inhabitabiles, atque incultas uidemus: quod pars earum appulsu solis exarserit: pars obriguerit niue, pruinaque, longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est deus: quoniam partes mundi sunt: dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem uestra Luculli. qualia uero sint, ab ultimo repetam, superiorum. Thales milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit: aquam dixit esse initium rerum. deum autem eam mentem: quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dij possunt esse sine sensu & mente: cur aquæ adiunxit? si ipsa mens constare potest uacans corpore: * Anaximandri autem opinio est natiuos esse deos: longis interuallis orientes, occidentesque: eosque innumerabiles esse mundos. sed nos nisi deum sempiternum intelligere qui possumus? Post Anaximenes aëra deum statuit: eumque gigni: esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma deus esse possit: cum præsertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam: primus omnium rerum descriptionem, & modum mentis infinitæ ui ac ratione designari, & confici uoluit: in quo non uidit: neque motum sensui coniunctum & continentem in infinito ullum esse posse: neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit: erit aliquid interius: ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo.

quod quoniam non placet: aperta simplexq; mens nulla readiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ uim & notionem uidetur. Crotoniates autem Alcmeo, qui soli, & lunæ, reliquisq; syderibus, animoq; præterea, diuinitatem dedit: non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum & commeantem: ex quó nostri animi carperentur: non uidit distractione humanorum animorum discerpi, & dilacerari deum: & cum miseri animi essent: quod plerisq; contingeret: tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. cur autem quicquam ignoraret animus hominis: si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus: aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne præterea quod esset infinitum, deū uoluit esse: de ipsa mente ita reprehenditur, ut cæteri: de infinitate autem uehementius: in qua nihil neq; sentiens, neq; coniunctum esse potest. Nam Parmenides commentitiū quiddam coronæ similitudine efficit: Stephanem appellat: continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum: quem appellat deum. in quo neq; figuram diuinam, neq; sensum quisquam suspicari potest. multa eiusdem monstra: quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraq; generis eiusdem ad deum reuocat: quæ uel morbo, uel somno, uel obliuione, uel uetustate delentur. eademq; de syderibus. quæ reprehensa iam in alio in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex

quibus omnia constare uult, diuinas esse censet: quas & nasci, & extingui perspicuum est: & sensu omni carere. Nec uero Protagoras, qui sese negat omnino de dijs habere quod liqueat, sint, non sint, quales'ue sint: quicquam uidetur de natura deorum suspicari. Quid Democritus: qui tum imagines, earumq; circuitus in deorum numero refert: tum illam naturam quæ imagines fundat, ac mittat: tum scientiam, intelligentiamq; nostram: non'ne in maximo errore uersatur? cum idem omnino quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum: nonne deum ita tollit omnino: ut nullam opinionem eius reliquam faciat. Quid aër? quo Diogenes apolloniates utitur deo: quem sensum habere potest? aut quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in timæo, patrem huius mundi nominari neget posse. in legum autem libris quid sit omnino deus inquiri oportere non censet. quod uero sine corpore ullo deum uult esse, ut græci dicunt, ἀσώματον, id quale esse possit intelligi non potest. careat enim sensu necesse est: careat prudentia: careat uoluptate: quæ omnia unà cum deorum notione comprehendimus. Idem & in timæo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos quos maiorum institutis accepimus: que & per se sunt falsa perspicue, & inter sese uehementer repugnantia. Atq; etiam Xenophon paucioribus uerbis eadem ferè peccat. facit enim in ijs, que à Socrate dicta rettulit, Socratem disputantem formam dei quæri non oportere: eundemq; & solem, & animum, deum dicere: & modo unum,

tum autem plures deos. quæ sunt iisdem in erratis fere: quibus ea quæ de Platone dicimus. Atq; Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribitur: populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit uim & naturam deorum. nec multo secus Speusippus Platonem auunculum subsequens, & uim quandam dicens, qua omnia regantur, eamq; animalem, euellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoq; in tertio de philosophia libro multa turbat, à magistro Platone uno dissentiens. modo enim menti tribuit omnem diuinitatem: modo mundum ipsum deũ dicit esse: modo quendam alium præficit mundo: eiq; eas partes tribuit: ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse: non intelligens cælum mundi esse partem: quam alio loco ipse designarit deum. quomodo autem cæli diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest? ubi deinde illi tot dii: si numeramus etiam cælum deum? cum autem sine corpore idem uult esse deum: omni illum sensu priuat, & prudentia. quo porro modo mundus moueri potest carens corpore? aut quomodo semper se mouens esse quietus & beatus potest? Nec uero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cuius libris qui sunt de natura deorum, nulla species diuina describitur. deos enim octo esse dicit: quinq; eos qui in stellis uagis nominantur: unum qui ex omnibus syderibus quæ infixa cælo sunt ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimum solem adiungit, octauamq; lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides

puerilibus

puerilibus fabulis refersit libros: et tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat: errantibus etiã stellis diuinitatem tribuit: sensuq; deum priuat: et eius formam mutabilem esse uult. eodemq; libro rursus terram, & cælum refert in deos. Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est. modo enim menti diuinum tribuit principatum: modo cælo: tum autem signis, syderibusq; cælestibus. Nec audiendus eius auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem uim diuinam in natura sitam esse censet: quæ causas gignendi, augendi, minuendi'ue habeat: sed careat omni sensu & figura. Zeno autem (ut iam ad uestros Balbe ueniam) naturalem legem diuinam esse censet: eamq; uim obtinere recta imperantem, prohibentemq; contraria. quam legem quomodo efficiat animantem intelligere non possumus. deum autem animantem certe uolumus esse. atque hic idem alio loco æthera deum dicit esse. si intelligi potest nihil sentiens deus: qui nunquam nobis occurrit neq; in precibus, neq; in optatis, neq; in uotis. aliis autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturam, ut diuina sit, effectum putat. idem astris hoc idem tribuit: tum annis, mensibus, annorumq; mutationibus. Cum uero Hesiodi theogoniam id est originem deorum interpretatur: tollit omnino usitatas, perceptasq; cognitiones deorum. neq; enim Iouem, neq; Iunonem, neq; Vestam, neq; quenquam, qui ita appelletur in deorum habet numero: sed rebus inanimatis, atque mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neq; formam dei in=

telligi posse censeat: neq; in dijs sensum esse dicat: dubitetq; omnino deus animans nec ne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audiuit unà cum eo, quem proxime nominaui: tum ipsum mundum deum dicit esse: tum totius naturæ menti, atq; animo hoc nomen tribuit: tum ultimum, & altissimum, atq; undiq; circunfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur: certissimum deum iudicat. idem quasi delirans in his libris, quos scripsit contra uoluptatem: tum fingit formam quandam, & speciem deorum: tum diuinitatem omnem tribuit astris: tum nihil ratione censet esse diuinius. ita fit ut deus ille, quem mente noscimus: atq; in animi notione tanquam in uestigio uolumus reponere: nusquam prorsus appareat. At perseus eiusdem Zenonis auditor eos dicat esse habitos deos: à quibus magna utilitas ad uitæ cultũ esset inuenta: ipsasq; res utiles, & salutares deorum esse uocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse deorum: sed ipsa diuina. quo quid absurdius? quàm aut res sordidas, atq; deformes deorum honore afficere? aut homines iam morte deletos reponere in deos? quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Iam uero Chrysippus qui stoicorum somniorum uaferrimus habetur interpres: magnam turbam congregat ignotorum deorum, atq; ita ignotorum, ut eos ne coniectura quidem informare possimus: cum mens nostra quiduis uideatur cogitatione posse depingere. ait enim uim diuinam in ratione esse positam, & uniuersæ naturæ animo, atq; mente: ipsumq; mundum deum dicit esse, & eius animi fusionem uniuersam:

uersam: tum eius ipsius principatum, qui in mente & ratione uersetur: communemq; rerum naturam uniuersa, atq; omnia continentem, tum fatalem umbram, & necessitatem rerum futurarum. ignem praeterea, & eum, quem antea dixi, aethera: tum ea quae natura fluerent, atq; manarent, ut aquam, & terram, & aëra, solem, lunam, sydera, uniuersitatemq; rerum, qua omnia continerentur, atq; homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. idemq; disputat aethera esse eum, quem homines Iouem appellarent: quiq; aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramq;, eam, quae Ceres diceretur. similiq; ratione persequitur uocabula reliquorum deorum. idemq; etiam legis perpetuae, & aeternae uim, quae quasi dux uitae, et magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq; fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum ueritatem: quorum nihil tale est: ut in eo uis diuina inesse uideatur. & haec quidem in primo libro de natura deorum. in secundo autem uult Orphei, Musei, Hesiodi, Homeriq; fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam ueterrimi poëtae, qui haec ne suspicati quidem sint, stoici fuisse uideantur. Quem Diogenes Babilonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Mineruа, partum Iouis, ortumq; uirginis ad physiologiam traducens, disiungit à fabula. Exposui ferè non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poëtarum uocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos: feceruntq; ut eorum

bella, pugnas, prælia, uulnera uideremus: odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, uincula, cum humano genere concubitus, immortalesq́; ex immortali procreatos. Cum poëtarum autem errore coniungere licet portenta magorum: ægyptiorumq́; in eodem genere dementiam: tum etiam uulgi opiniones: quæ in maxima inconstantia, ueritatis ignoratione uersantur. Ea qui consideret q̃ inconsulte ac temere dicantur, uenerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. solus enim uidit primum esse deos: ꝙ in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. quæ est enim gens? aut quod genus hominum? quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus: idest anteceptam animo rei quandam informationem: sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari possit. cuius rationis uim atq; utilitatem ex illo cælesti Epicuri de regula, & iudicio uolumine accepimus. quod igitur fundamentum huius quæstionis est, id præclare iactum uidetis. cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege, sit opinio constituta: maneatq́; ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos: quoniam insitas eorum, uel potius innatas cognitiones haberemus. de quo autem omnium natura consentit: id uerum esse necesse est. esse igitur deos confitendum est. quod quoniam fere constat inter omnes, non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur constare illud etiam, hanc nos habere, siue anticipationem, ut

nem, ut

nem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum. sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina: ut Epicurus ipse, πρόληψιν appellauit: quam antea nemo eo uerbo nominarat. hanc igitur habemus: ut deos beatos, & immortales putemus. quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit: eadem insculpsit in mentibus: ut eos æternos & beatos haberemus. quod si ita est, uere exposita illa sententia est ab Epicuro: quod æternum beatumq; sit, id nec habere ipsum negocij quicquam: nec exhibere alteri. itaq; neq; ira, neq; gratia teneri: quod quæ talia essent: imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus: nisi ut deos pie coleremus: & ut superstitione liberaremur: satis erat dictum. nam & præstans deorum natura hominũ pietate coleretur: cum & æterna esset, & beatissima. habet enim uenerationem iustam quicquid excellit. & metus omnis, à ui atq; ira deorum pulsus esset. intelligitur enim à beata immortaliq; natura & iram & gratiam segregari. quibus remotis nullos à superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus & formam & uitam, & actionem mentis, atq; agitationem in deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet: partim nos ratio docet. nam à natura habemus omnes omnium gentium, speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quæ enim alia forma occurrit unquam aut uigilanti cuiquam? aut dormienti? Sed ne omnia reuocentur ad primas notiones: ratio hoc idem ipsa declarat. nam cum præstantissimam naturam uel quia beata est: uel quia sempiterna: conuenire uideatur. eandem esse pulcher-

rimam: quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? uos quidē Lucili soletis, nam Cotta meus modo hoc, modo illud: cum artificium effingitis, fabricamq; diuinam: quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, uerum etiam ad uenustatem apta, describere. quod si omniū animantiū formam uincit hominum figura: deus autem animans est: ea figura profecto est: quæ pulcherrima sit omniū. Quoniamq; deos beatissimos esse constat: beatus autē esse sine uirtute nemo potest: nec uirtus sine ratione constare: nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est: sed quasi corpus: nec habet sanguinem: sed quasi sanguinem. hæc quanquam & inuenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro: quàm ut quiuis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia uestra, dissero breuius, quàm causa desiderat. Epicurus autem qui res occultas, & penitus abditas, non modo uiderat animo: sed etiam sic tractat: ut doceat nos manu: eam esse uim & naturam deorum: ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem Steremia appellat: sed imaginibus similitudine, & transitione perceptis: cum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat: & ad deos effluat: cum maximis uoluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamq; nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura & æterna. Summa uero uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione

dignissima

dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam: ut omnia, omnibus paribus paria respondeant: hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, idest æquabilem tributionem. ex hac igitur illud efficitur: si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si quæ interimant innumerabilia sunt: etiam ea quæ conseruent infinita esse debere. Et quærere à nobis Balbe soletis, quæ uita deorum sit: quæq; ab ijs degatur ætas. ea uidelicet, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest. nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & uirtute gaudet: habet exploratum fore se semper tum in maximis, tum in æternis uoluptatibus. Hunc deum rite beatum dixerimus. uestrum uero laboriosissimum. siue enim ipse mundus deus est: quid potest esse minus quietum? quàm nullo puncto temporis intermisso uersari circum axem cæli, admirabili celeritate? nisi quietum autem nihil beatum est. siue in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat: qui gubernet: qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum uicissitudines, ordinesq; conseruet: terras & maria contemplans hominum commoda, uitasq; tueatur: ne ille est implicatus molestis negocijs, & operosis. nos autem beatam uitam in animi securitate, & in omnium uacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem qui cætera: natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica: eamq; rem esse facilem: quam uos negatis effici sine diuina posse solertia: ut innumerabiles natura mundos effectura sit: efficiat: effecerit. quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua

mente possit non uidetis: ut tragici poëtae, cum explicare argumenti exitum non potestis: confugitis ad deum. cuius operam profecto non desideraretis: si immensam, & interminatam in omnis partes magnitudinem regionum uideretis· in quam se inijciens animus, & intendens, ita late, longeq; peregrinatur: ut nullam tamen oram ultimi uideat: in qua possit insistere. in hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita uis innumerabilium uolitat atomorum: quae interiecto inani cohaerescunt tamen inter se: & aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae, atq; figurae: quas uos effici posse sine follibus, & incudibus non putatis. itaq; imposuistis in ceruicibus nostris sempiternum dominum: quem dies, & noctes timeremus. quis enim non timeat omnia prouidentem, & cogitantem, & animaduertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negocij deum? Hinc uobis extitit primum illa fatalis necessitas: quam εἱμαρμένην dicitis: ut quicquid accidat, id ex aeterna ueritate, causarumq; continuatione fluxisse dicatis. quanti autem haec philosophia aestimanda est? cui tanquam aniculis, & his quidem indoctis, fato fieri omnia uideantur? sequitur μαντικὴ uestra: quae latine diuinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si uos audire uellemus: ut aruspices, augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem uendicati, nec metuimus eos: quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quaerere: & pie sancteq; colimus naturam

excellentem,

excellentem, atq; præstantem. Sed elatus studio uereor ne longior fuerim. erat autem difficile rem tantam, tamq; præclaram, inchoatam relinquere. quanquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit: q̄ audiendi.

Tum Cotta comiter, ut solebat, atq; inquit Vellei nisi tu aliquid dixisses: nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem uenire solet, quare uerum sit aliquid: quàm quare falsum. idq; cum sæpe, tum cum te audirem paulo ante contigit. roges me qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. quæras putem ne talem esse, qualis modo à te sit exposita? nihil dicam mihi uideri minus. Sed antequam aggrediar ad ea quæ à te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. sæpe enim de L. Crasso familiari tuo illo, uideor audisse: cum te togatis omnibus sine dubio anteferret: & paucos tecum epicureos è græcia compararet. sed q ab eo te mirifice diligi intelligebam: arbitrabar illum propter beniuolentiam id uberius dicere. ego autem, & si uereor laudare præsentem: iudico tamen de re obscura, atq; difficili, à te dictum esse dilucide: neq sententijs solum copiose, sed uerbis etiam ornatius, q̄ solent uestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare epicureorum solebat: cum athenis essem, audiebam frequenter: & quidem ipso authore Philone: credo ut facilius iudicarem quam illa bene refellerentur: cum à principe epicureorum accepissem quemadmodum dicerentur. non igitur ille, ut pleriq;, sed isto modo, ut tu, distincte, grauiter, ornate. sed quod in illo mihi usu sæpe uenit: idem modo, cum te audirem, acciderat: ut moleste ferrem tantum inge-

nium (bona uenia me audies) in tam leues, ne dicam in tam ineptas sententias incidisse. nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus ferè in rebus, & maxime in physicis, quid non sit citius, q̃ quid sit dixerim. roges me quid, aut qualis sit deus: authore utar Symonide: de quo cũ quæsiuisset hoc idem tyrannus Hiero: deliberandi causa sibi unum diem postulauit. cum idem ex eo postridie quæreret: biduum petiuit. cum sæpius duplicaret numerum dierum: admiransq; Hiero quæreret cur ita faceret: quia quanto inquit diutius considero: tanto mihi res uidetur obscurior. sed Simonidem arbitror, non enim poëta solum suauis, uerum etiam cætera quoq; doctus sapiensq; traditur: quia multa uenirent in mentem acuta, & subtilia: dubitantem quid eorum esset uerissimum, desperasse omnem ueritatem. Epicurus uero tuus (nam cum illo malo differere q̃ tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset? sed etiam mediocri prudentia? Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum sint'ne dij, necne sint. difficile est negare. credo, si in concione quæratur: sed in huiuscemodi sermone, & consessu, facillimum. Itaque ego ipse Pontifex, qui cerimonias, religionesq; publicas sanctissime tuendas arbitror: is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad ueritatem planè uelim. multa enim occurrunt: quæ conturbent: ut interdum nulli esse uideantur. sed uide quam tecum agam liberaliter. quæ communia sunt uobis cum cæteris philosophis, non attingam: ut hoc ipsum. placet enim omnibus ferè, mihiq; ipsi in primis, deos esse. itaque non

pugno: rationem tamen eam, quæ à te affertur, non satis firmam puto. Quod enim omnium gentium, generumq; hominibus ita uideretur, id satis magnum esse argumentum dixisti: cur esse deos confiteremur. quod cum leue per se, tum etiam falsum est. primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror: multas esse gentes sic immanitate efferatas: ut apud eas nulla suspitio deorum sit. quid? Dyagoras, Atheos qui dictus est: postea'q; Theodorus; non ne aperte deorum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Prothagoras cuius à te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis uel maximus, cum in principio libri sui sic posuisset: de dijs neq; ut sint, neq; ut non sint, habeo dicere: Atheniensium iussu urbe atq; agro est exterminatus: libriq; eius in concione cõbusti. ex quo eqdem existimo tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos. quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. qd de sacrilegis? quid de impijs, periurisq; dicemus?

" Tubulus si lucius unquam:
" Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius:-

ut ait Lucilius putasset esse deos: tam periurus, aut tam impius fuisset? non est igitur tam explorata ista ratio, ad id quod uultis confirmandum, quàm uidetur. sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum: omittam hoc tempore: ad uestra propria uenire malo. concedo esse deos: doce me igitur unde sint: ubi sint: quales sint corpore, animo, uita. hæc enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno & licentia. hinc quodcunq; in solum uenit, ut dicitur, effingis: atq; efficis. quæ pri-

mum nullæ sunt: nihil est enim quod uacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus. ita nullum inane, nihil esse indiuiduum potest. hæc ego nunc physicorum oracula fundo: uera an falsa, nescio: sed ueri tamen similiora, quàm uestra. ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante Leucippi, esse corpuscula, quædam leuia: alia aspera: rotunda alia: partim angulata: curuata quædam, & quasi adunca. ex his effectum esse cælum, atq; terras, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. hanc tu opinionem C. Vellei usq; ad hanc ætatem perduxisti: priusq; te quis de omni uitæ statu, q̃ de ista authoritate deiecerit. ante enim iudicasti Epicureum te esse oportere: q̃ ista cognouisti. ita necesse fuit aut hæc flagitia animo concipere: aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. quid enim mereas ut Epicurus esse desinas? nihil equidem inquis: ut rationem uitæ beatæ, ueritatemq; deseram. ista igitur est ueritas? nam de uita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes: nisi plane ocio langueat. sed ubi est ueritas? in mundis credo innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, alijs nascentibus, alijs cadentibus? an in indiuiduis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum pauloante uti cœperam: plura complector. Concedam igitur ex indiuiduis constare omnia. quid ad rem? Deorum enim natura quæritur. Sint sane ex atomis. non igitur æterni. quod enim ex atomis sit, id natum aliquando sit: si natum: nulli dij ante q̃ nati. & si ortus est deorum: interitus sit necesse est: ut tu pauloante de Platonis

mundo disputabas. ubi igitur illud uestrum beatum, & aeternum? quibus duobus uerbis significatis deũ? quod cum efficere uultis: indumenta tamen corripitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo: sed quasi corpus: nec sanguinem: sed quasi sanguinem. hoc persaepe facitis: ut cum aliquid non uerisimile dicatis: & effugere reprehensionem uelitis: afferatis aliquid: quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit id ipsum, de quo ambigebatur, concedere: quàm tam impudenter resistere. uelut Epicurus, cum uideret si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere: nihil fore in nostra potestate: q esset earum motus certus, & necessarius: inuenit quo modo necessitatem effugeret: quod uidelicet Democritum fugerat. ait atomum cum pondere & grauitate directo deorsum feratur: declinare paululum. hoc dicere turpius est: quàm illud, quod uult, non posse defendere. idem facit contra dialecticos: à quibus cum traditum sit, in omnibus disiunctionibus, in quibus aut est, aut non poneretur: alterutrum uerum esse: pertimuit, ne si concessum esset huius aliquid, aut uiuet cras, aut non uiuet epicurus: alterutrum fieret necessarium. totum hoc, aut est, aut non, negauit esse necessarium. quo quid dici potest obtusius? urgebat Arcesilas Zenonem: cum ipse omnia falsa diceret, quae sensibus uiderentur: Zeno autem non nulla uisa esse falsa: non omnia. timuit Epicurus: ne, si unum uisum esset falsum: nullum esset uerum. omnes sensus ueri nuncios dixit esse. nihil horum nisi ualde. grauiorem enim plagam accipiebat: ut leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum indiuiduorum

corporum concretionem fugit: ne interitus & dissipatio consequatur: negat esse corpus deorum: sed tanquam corpus: nec sanguinem: sed tanquam sanguinem. mirabile uidetur, quod non rideat aruspex, cum aruspicem uiderit. hoc mirabilius: quod uos inter uos risum tenere possitis. Non est corpus: sed quasi corpus: hoc intelligerem quale esset: si id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris. in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem Vellei. sed non uis fateri. ista enim à uobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans allucinatus est. cum quidem gloriaretur, ut uidemus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod & non prædicanti tam facile quidem credam: sicut mali ædificij domino glorianti se architectum non habuisse. nihil enim floret ex academia: nihil ex liceo: nihil ne è puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirum dij immortales: & sunt qui putant audiuisse: ipse non uult: credo plus nemini. Pamphilum quendam platonis auditorem ait à se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus: quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. sed cum agellus eum non satis aleret: ut opinor, ludi magister fuit. sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid unquam didicisse uideatur. in Nausiphane democriteo tenetur: quem cum à se neget auditum: uexat tamen omnibus contumelijs. atqui si hæc democritea non audisset: quid audierat? quid est in physicis Epicuri non à Democrito? nam & si quædam commutauit: ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque

dicit eadem: atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemq; mundorum, eorum ortus, & interitus, omnia ferè, quibus naturæ ratio continetur. nunc istuc quasi corpus, & quasi sanguinem, quid sit, intelligis? ego enim scire te ista melius q̃ me, non fateor solum: sed etiam facile patior. cum quidem semel dicta sunt: quid est quod Velleius intelligere possit? Cotta non possit? itaq; corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus quid sit, et quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas: ut Pithagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte: tanquam Eraclitus: sed quod inter nos liqueat ne tu quidem intelligis. illud uideo pugnare te: species ut quædam sit deorum: quæ nihil concreti habeat: nihil solidi: nihil expressi: nihil eminentis: sitq; pura, leuis, perlucida. dicemus ergo idem, quod in uenere coa: corpus non est: sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor sanguis est: sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbratorum deorum liniamenta, atq; formas. non deest hoc loco copia rationum: quibus docere uelitis humanas esse formas deorum. primum ꝙ ita sit informatum, anticipatumq; mentibus nostris: ut homini cum de deo cogitet, forma occurrat humana. deinde ut quoniam rebus omnibus excellat natura diuina: forma quoq; esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. tertiam rationem affertis: possit ꝙ nulla alia figura domicilium mentis esse. Primum igi-

tur omnium quicquam consideras quale sit? arripe-
re enim mihi uidemini quasi uestro iure rem nul-
lo modo probabilem. quis tam cæcus in contemplan-
dis rebus unquam fuit? ut non uideret species istas
hominum collatas in deos, aut consilio quodam sa-
pientum: quo facilius animos imperitorum ad deo-
rum cultum a uitæ prauitate conuerterent? aut su-
perstitione: ut essent simulacra, quæ uenerantes, deos
ipsos se adire crederent? auxerunt autem hæc ea-
dem poëtæ, pictores, opifices. erat autem non faci-
le agentis aliquid & molientis deos in aliarum for-
marum imitatione seruare. accessit etiam ista opi-
nio fortasse: q̄ homini homine nihil pulchrius uidea-
tur. sed tu hoc physice non uides: quàm blanda con
ciliatrix, & quasi sui sit lena natura. an putas ullam
esse terra mariq; beluam? quæ non sui generis belua
maxime delectetur? quod ni ita esset: cur non ge-
stiret taurus equæ contrectatione? equus uaccæ? an
tu aquilam, aut leonem, aut delphinum, ullam ante-
ferre censes figuram suæ? quid igitur mirum? si
hoc eodem modo homini natura præscripsit: ut ni-
hil pulchrius q̄ hominem putaret: eam esse causam,
cur deos hominum similes putaremus? quid censes si
ratio esset in beluis: non suo quasq; generi pluri-
mum tributuras fuisse? at mehercle ego (dicam enim
ut sentio) quamuis amem ipse me: tamen non audeo
dicere pulchriorem esse me: quàm ille fuit taurus,
qui uexit Europam. non enim hoc loco de inge-
nijs, aut de orationibus nostris, sed de specie, figu-
raq; quæritur. quod si fingere nobis, & iungere
formas uelimus: qualis ille maritimus Triton pin-
gitur,

gitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano corpori, nolis esse. difficili in loco uersor. est enim uis tanta naturæ: ut homo nemo uelit nisi homini similis esse. & quidem formica formicæ. sed tamen cuius hominis? quotus enim quisq; formosus est? Athenis cum essem: è gregibus epheborum uix singuli reperiebantur. uideo quid arriseris: sed tamen ita res se habet. deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur: etiam uitia sæpe iocunda sunt. neuus in articulo pueri delectat Alceũ. at est corporis macula neuus. illi tamen hoc lumen uidebatur. Quintus Catulus huius collegæ & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius.

» Constiteram exorientem auroram forte salutans:
» Cum subito à læua Roscius exoritur.
» Pace mihi liceat cœlestes dicere uestra:
» Mortalis uisus pulchrior esse deo.

huic pulchrior deo aderat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. quid refert? si hoc ipsum salsum & uenustum illi uidebatur. redeo ad deos: ecquos si non tam strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos neuum habere? ecquos silos, flacos, frontones, capitones? quæ sunt in nobis. an omnia emendata in illis? detur id uobis? num etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam esse alia pulchriorem necesse est. igitur aliquis non pulcherrimus deus. si una omnium facies est: florere in cælo academiã necesse est. si enim nihil inter deum & deũ differt: nulla est apud deos cognitio: nulla perceptio. quid si etiam Vellei falsum illud omnino est? nullam aliam nobis de deo cogi-

tantibus speciem nisi hominis occurrere? tamen ne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit ut dicis: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie nouimus: qua pictores, fictoresq; uoluerunt: neq; solum facie: sed etiam ornatu, ætate, atq; uestitu. at non Aegyptij, nec Syri, nec ferè cuncta barbaries. firmiores enim uideas apud eos opiniones esse de bestijs quibusdam: quàm apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum. etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata uidemus à nostris. at uero ne fando quidem auditum est, Crocodilum, aut ibim, aut fellem uiolatum ab ægypto. quid igitur censes? Apim illum sanctum ægyptiorum bouem, non'ne deum uideri ægyptijs? tam hercle, quàm tibi illam uestram sospitam: quam tu nunquam, ne in somnis quidem uides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis argiua, nec romana Iuno. ergo alia species Iunonis argiuis: alia Latinis. & quidem alia nobis Capitolini, alia affris Ammonis Iouis. Non pudet igitur physicum, idest speculatorem, uenatoremq; naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium ueritatis? Isto enim modo dicere licebit Iouem semper barbatum: Apollinem semper imberbem: cæsios oculos Mineruæ: cæruleos esse Neptuni. & quidem Athenis laudamus Vulcanum eum: quem fecit Alcamenes: in quo stante, atq; uestito apparet claudicatio non deformis. claudum igitur habebimus deum: quoniam de Vulcano sic accepimus. Age & his uocabulis deos esse facimus: quibus à nobis nominantur. At

primum

primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. non enim ut tu Velleius quocunq; ueneris: sic idem in Italia Vulcanus: idem in Africa: idem in Hispania. deinde nominum non magnus numerus ne in Pontificijs quidem nostris. deorum autem innumerabilis. an sine nominibus sunt? istud quidem ita uobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit: plura esse nomina? quàm bellum erat Vellei, confiteri potius nescire quod nescires: quàm ista effutientem nauseare: atq; ipsum sibi displicere. an tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cœlum deum? ergo etiam beatum. quibus fruentem uoluptatibus? & sapientem. qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? hæc uestra sunt. si igitur nec humano uisu, quod docui: nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem. & si hoc loco non populum metuis: sed ipsos deos. noui ego epicureos omnia sigilla numerantes: quanquam uideo nonnullis uideri epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos: re sustulisse. Itaq; in illis selectis eius breuibusq; sententijs, quas appellatis κυρίας
» δόξας: hæc ut opinor prior sententia est. Quod beatum
» & immortale est: id nec habet, nec exhibet cuiquam negocium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit: fecisse consulto. de homine minime uafro male existimant. dubium est enim utrum aliquid dicat iste beatum & immortale: aut si quod sit: id esse immortale. Non animaduertunt, hic eum ambigue lo=

cutum esse: sed multis alijs locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, q̃ pauloante te. ille uero deos esse putat: nec quenquam uidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret: mortem dico & deos. quibus mediocres homines non ita ualde mouentur: his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot milia latrocinantur morte proposita. alij omnia quæ possunt, fana, compilant. credo aut illos mortis timor terret: aut hos religionis. sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos: quid est quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? nunquam uidi inquit animam rationis consilijq; participem in ulla alia, nisi humana figura. quid? solis nunquid nam aut lunæ, aut quinq; errantium syderum simile uidisti? Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. huius hanc illustrationem eiusdem incensam radijs menstruo spatio luna complet. quinq; autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius à terris, aliæ remotius, ab ijsdem principijs, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. nunquid tale Epicure uidisti? ne sit igitur sol: ne luna: ne stellæ. quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut uidimus. quid? deum ipsum num ne uidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia: quæ aut historia nobis, aut noua ratio affert. ita sit ut mediterranei mare esse non credant. quæ sunt tantæ animi angustiæ? ut si Seryphi natus esses: nec unquam egressus ex insula: in qua lepusculos, uulpeculasq; sæpe uidisses: non crederes leones, & panthe-

ras esse: cum tibi quales essent, diceretur. si uero de elephanto quis diceret: etiam irrideri te putares. Et tu quidem Vellei non uestro more, sed dialecticorum, quæ funditus gens uestra non nouit: argumenti senten tiam conclusisti: beatos esse deos sumpsisti. concedimus. beatum autem sine uirtute neminem esse posse. id quoq; damus: & libenter quidem. uirtutem autem sine ratione constare non posse. conueniat id quoq; necesse est. adiungis nec rationem esse nisi in hominis figura. quẽ tibi hoc daturum putas? si enim ita esset: quid opus erat te gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc gradatim? sumpsisses tuo iure. nam à beatis ad uirtutem, à uirtute ad rationem, uideo te uenisse gradibus. à ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quidem est: non descendere. Nec uero intelligo: cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere: quàm homines deorum. quæres quid intersit. si enim hoc illi simile sit: esse illud huic uideo. sed hoc dico: non ab hominibus formæ figuram peruenisse ad deos: dij enim semper fuerunt: & nati nunquam sunt: si quidem æterni sunt futuri. at homines nati. ante igitur humana forma q̃ homines: eáq; erant forma dij immortales. non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina dicenda est. Verum hoc quidem ut uoletis. illud quæro: quæ fuerit tanta fortuna: nihil enim in rerum natura ratione factum esse uultis. sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum? ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de cælo in terras putamus? & sic homines patrum similes extitisse? uellem diceretis. deorum cognationem

agnoscerem non inuitus. nihil tale dicitis. sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt: quibus hoc refellatur? utinam tam facile uera inuenire possem: quàm falsa conuincere. Et enim enumerasti memoriter, & copiose, ut mihi quidem admirari liberet in homine esse romano tantum scientiam: usq; à Thalete milesio de natura deorum philosophorum sententias. omnes ne tibi illi delirare uisi sunt? qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreuerunt? nec hoc quidem uos mouet considerantes quæ sit utilitas, quæq; opportunitas in homine membrorum: ut iudicetis membris humanis deos non egere. quid enim pedibus opus est, sine ingressu? quid manibus si nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione omnium corporis partium? in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil superuacaneum est. itaq; nulla ars imitari solertiam naturæ potest. habebit igitur linguam deus: & non loquetur: dentes, palatum, fauces nullum ad usum. quæq; procreationis causa natura corpori affixit, ea frustra habebit deus. nec externa magis q̃ interiora. cor, pulmones, iecur, cæteraq;, detracta utilitate quid habent uenustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem uultis. Istis ne fidentes somnijs non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermacus, contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq; dixerunt? sed meretricula etiam leontium contra Theophrastum scribere ausa est? scito quidem illa sermone & attico. sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ: etiam soletis queri: Zeno quidem etiam litigabat: quid dicam Albutium? nam phedro nihil elegentius,

gantius, nihil humanius. sed stomachabatur senex, si-
quid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosis-
sime Aristotelem uexarit: Phedoni socratico turpissime
maledixerit: Metrodori sodalis sui fratrem Timocra-
tem, quia nescio quid in philosophia dissentiret: totis uo
luminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem se-
cutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem magistrũ suũ
à quo nihil didicerat, tam male acceperit: Zeno quidẽ
non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum,
cæterosq; figebat maledictis: sed Socratem ipsum, pa-
rentem philosophiæ, latino uerbo utens, scurram at-
ticum fuisse dicebat: Chrysippum nunquam nisi Ce-
sippum uocabat. tu ipse pauloante, cum tanquam se-
natum philosophorum citares: summos uiros desipere,
delirare, dementes esse, dicebas. quorum si nemo ue-
rum uidit de natura deorum: uerendum est ne nul-
la sit omnino. nam ista quæ uos dicitis sunt tota com-
mentitia, uix digna lucubratione anicularum. non
enim sentitis q̃ multa uobis suscipienda sint: si impe-
traueritis, ut concedamus eandem esse hominum &
deorum figuram. omnis cultus, & curatio corporis
erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini:
ingressus, cursus, accubatio, inclinatio, sessio, compre-
hensio, ad extremum etiam sermo, et oratio. nam quod
& mares deos, & feminas esse dicitis, quid sequatur
uidetis. Equidem mirari satis non possum unde ad
istas opiniones uester ille princeps uenerit. sed clama-
re non desinitis retinendum hoc esse, deus ut beatus
immortalisq; sit. quid autem obstat quo minus sit bea-
tus: si non sit bipes? At ista siue beatitas, siue beati-
tudo dicenda sunt (utrunq; omnino durum: sed usu

molliendа nobis uerba sunt) uerum ea, quæcunq; est: cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membris'q; corporis uacuam, cadere non potest? nihil aliud dicis: nisi nunquam uidi solem, aut mundum beatum. quid? mundum præter hunc unquam ne uidisti? negabis. cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit? cum præstantissima natura quæratur, eáq; beata, & æterna: quæ sola in diuina natura sunt: ut immortalitate uincamur ab ea natura: sic animi præstantia uinci: atque ut animi, item corporis. cur igitur, cum cæteris rebus inferiores simus: forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus, quàm figura. an quicquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quàm si ea genera beluarum, quæ in rubro mari India'ue gignantur: nulla esse dicamus? atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt: quàm sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt. quæ negemus esse: quia nunquam uidimus. Ipsa uero, quàm nihil ad rem pertinet, quæ uos delectat maxime, similitudo. qd? canis non ne similis lupo? atq; ut Ennius,

» Simia quam similis turpissima bestia nobis:

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla prudentior. at figura quæ uastior? de bestijs loquor. quid? inter ipsos homines non ne & simillimis formis dispares mores? & moribus figura dissimilis? etenim, si semel Vellei suscipimus genus hoc argumenti: attende quo serpat. tu enim sumebas nisi in

hominis

hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius nisi in terrestri: nisi in eo qui natus sit: nisi in eo qui adoleuerit: nisi in eo q̃ didicerit: nisi in eo qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo: postremo nisi in homine, atq; mortali. quod si in omnibus his rebus obsistis: quid est, ꝙ te una forma conturbet? his enim omnibus quæ proposui adiunctis, in homine rationem esse, & mentem uidebas. quibus detractis deum tamen nosse te dicis: modo liniamenta maneant. hoc est non considerare, sed quasi sortiri quid loquare. nisi forte ne hoc quidem attendis: non modo in homine, sed etiam in arbore quicquid superuacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. quam molestum est uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem nec usum alium quinq; desiderant. tuus autem deus non digito uno redundat: sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. si ut immortalis sit: quid hæc ad uitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur. hæc enim sunt domicilia uitæ. oris quidem habitus ad uitæ firmitatem nihil pertinet. At eos uituperabas, qui ex operibus magnificis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, cælum, terras, maria, cumq; horum insignia solem, lunam, stellasq; uidissent: cumq; temporũ mutationes, maturitates, uicissitudinesq; cognouissent: suspicati essent aliquam excellentem esse, præstantemq; naturam: quæ hæc fecisset: moueret: regeret: gubernaret. qui, etiam si aberrant à coniectura: uideo tamen quid sequantur. tu quod opus tandem magnum, & egregium habes? quod effectum diuina

mente uideatur? ex quo esse deos suspicere? habeo inquis in animo insitam informationem quandam dei. & barbati quidem Iouis, galeatæ Mineruæ. num igitur tales putas? quanto melius hæc uulgus imperitorum: qui non membra solum hominis deo tribuunt: sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen. & si actiones quæ sint deorum non uident: nihil agentem tamen deum, non queunt cogitare. ipsi, qui irridentur, ægyptij, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecrauerunt. Ibes maximam uim serpentium conficiunt: cum sint aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroq; rostro: auertunt pestem ab ægypto: cum uolucres angues ex uastitate libyæ uento affrico inuectas, interficiunt, atq; consumunt. ex quo fit: ut illæ nec morsu uiuæ noceant, nec odore mortuæ. possum de ichneumonum utilitate, de crocodillorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam tamen, beluas à barbaris propter beneficium consecratas: uestrorum deorum non modo beneficium nullum extare: sed ne factum quidem omnino. Nihil habet inquit negotij. profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. at ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur. deum sic feriatum uolumus cessatione torpere: ut, si se commouerit, uereamur, ne beatus esse non possit. hæc oratio non modo deos spoliat motu, & actione diuina: sed etiam homines inertes efficit: si quidem agens aliquid, ne deus quidem esse beatus potest. Verum sit sane, ut uultis, deus effigies hominis, & imago. quod eius est

domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio uitæ? quibus rebus, id quod uultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, & fruatur: qui beatus futurus est. nam locus quidem, his etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuiq; proprius: ut terra infimum teneat: hanc inundet aqua: superior aer: ignibus altissima ora reddatur. bestiarum autem terrenæ sunt aliæ: partim aquatiles: aliæ quasi ancipites, in utraq; sede uiuentes: sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur: appareantq; in ardentibus fornacibus sæpe uolitantes. quæro igitur, uester deus primum ubi habitet. deinde quæ causa eum loco moueat: si modo mouetur aliquando. postremo, cum hoc proprium sit animantium: ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum: deus quid appetat: ad quam deniq; rem motu mentis, ac rationis utatur. postremo quomodo beatus sit: quomodo æternus. quicquid enim horum attigerit, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem: neq; eandem ad numerum permanere: eamq; esse eius uisionem: ut similitudine & transitione cernatur: neq; deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoq; fieri: ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam, & sempiternam putet. hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem ualent: nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest utrum de hypocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem confirmationem animi cæteri philosophi motum inanem uocant. uos

autem aduentum in animos, & introitum imaginum dicitis. ut igitur Tiberium Gracchum cum uideor concionantem in capitolio uidere de M. Octauio deferentem sitellã: tũ eum motũ animi dico esse inanem. tu autem & Gracchi & Octauij imagines remanere: quæ in capitolium cum peruenerint: tum ad animum meum referantur. hoc idem fieri in deo: cuius crebra facie pellantur animi: ex quo esse beati atque æterni intelligantur. fac imagines esse quibus pulsentur animi: species duntaxat obijcitur quædam. num etiam cur beata sit, cur æterna? quæ autem istæ imagines uestræ? aut unde? à Democrito omnino hæc licentia. sed & ille reprehensus à multis est: nec uos exitum reperitis: totaq; res uacillat, & claudicat. nam quid est quod minus probari possit: quàm omnium in me incidere imagines? Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis: nec ea forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse: & hoc orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse cerdonis. At Orpheus, id est imago eius, ut uos uultis, in animum meum sæpe incurrit. quid? quod eiusdem hominis in meum aliæ? aliæ in tuum? quid? quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt: neq; esse potuerunt? ut Scyllæ, ut chimeræ? quid? quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam uidimus? quid? quod simulac mihi collibitum est, præsto est imago? quid? quod etiam ad dormientem ueniunt inuocatæ? tota res Vellei nugatoria est. uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. At quam li- Cecropis

centeri fluentium frequenter transitio fit uisionum : ut è multis una uideatur . puderet me dicere non intelligere : si uos ipsi intelligeretis , qui ista defenditis . quo modo enim probas continenter imagines ferri? aut si continenter : quo modo æternæ? Innumerabilitas inquit suppeditat Athomorum. num eadem ergo ista facient : ut sint omnia sempiterna . Confugis ad æquilibralitatem : sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus : & ais quoniam sit natura mortalis : immortalem etiam esse oporteret. isto modo, quoniam homines mortales sunt : sint aliqui immortales : & quoniam nascuntur in terra : nascantur in aqua. & quia sunt quæ interimant : sint quæ conseruent . sint sanè : sed ea conseruent quæ sunt. deos istos esse non sentio. omnis tamen ista rerum effigies ex indiuiduis quomodo corporibus oritur? quæ etiam si essent , quæ nulla sunt : pellere se ipsa & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent . nullo igitur modo immortalem deum efficitis . Videamus nunc de beato . sine uirtute certe nullo modo . uirtus autem actuosa : & deus uester nihil agens . expers uirtutis igitur . ita ne beatus quidem. quæ ergo uita? suppeditatio inquis bonorum nullo malorum interuentu . quorum tandem bonorum? uoluptatum . credo. nempe ad corpus pertinentium. nullam enim nouistis nisi profectam à corpore , & redeuntem ad corpus animi uoluptatem . non arbitror te Vellei similem esse epicureorum reliquorum : quos pudeat earum Epicuri uocum: quibus ille testatur , se ne intelligere quidem ullum bonum : quod sit seiunctum à delicatis , & obscænis uoluptatibus: quas qui=

dem non erubescens persequitur omnes nominatim. quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas uocum & florum uarietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos? ut eos perfundas uoluptatibus? At poëtæ quidem nectar, ambrosiam, epulas comparant: & aut Iuuentutem, aut Ganymedem pocula ministrantem. tu autem Epicure quid facies? neq; enim unde habeat ista deus tuus uideo: nec quomodo utatur. locupletior igitur hominum natura ad beate uiuendum est, quàm deorum: quod pluribus generibus fruitur uoluptatum. At has leuiores ducis uoluptates: quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc uerbum) sensibus adhibetur. quousq; ludis? nam Philo noster ferre non poterat aspernari Epicureos, molles, & delicatas uoluptates. summa enim memoria pronunciabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis uerbis, quibus erant scriptæ: Metrodori uero, qui est epicuri collega sapientiæ: multa impudentiora recitabat. accusat .n. Timocratem fratrem suum Metrodorus: q dubitet omnia, quæ ad beatam uitam pertineant: uentre metiri: neq; id semel dicit: sed sæpius. Annuere te uideo: nota enim tibi sunt. proferrem libros: si negares. neq; nunc reprehendo: q ad uoluptatem omnia referantur. alia est ea quæstio. sed doceo deos uestros esse uoluptatis expertes. ita uestro iudicio ne beatos quidem. at dolore uacant. satin est id ad illam abundantem bonis, uitam beatissimam? cogitant inquiunt assidue beatos esse se. habent enim nihil aliud quod agitent in mente. comprehende igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil aliud in omni æternitate, nisi mihi pulchre est, & ego beatus sum, cogitantem. nec tamen uideo

quo modo uideatur iste deus beatus: cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturq; incursione atomorum sempiterna: cumq; ex ipso imagines semper affluant. ita nec beatus est uester deus: nec æternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos, libros scripsit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Corruncanum, aut Scæuolam pontifices maximos te audire dicas: non eum qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus, deorum immortalium templa et aras euerterit. quid est enim cur deos ab hominibus colendos dicas? cum dij non modo homines non colant: sed omnino nihil curent: nihil agant. At est eorum eximia quædam præstansq; natura: ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. an quicquam eximium potest esse in ea natura? quæ sua uoluptate lætans, nihil nec actura sit unquam: neq; agat: neq; egerit? quæ porro pietas ei debetur? à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas, iustitia aduersum deos: cum qbus quid potest nobis esse iuris? cum homini nulla cum deo sit communitas. Sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sint non intelligo, nullo nec accepto ab ijs, nec sperato bono. quid est autem, q eos ueneremur propter admirationem eius naturæ? in qua egregium nihil uidemus? Nam superstitione, quod gloriari soletis: facile est liberare: cum sustuleris omnem uim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant: censes superstitiosos esse potuisse. ego ne Prothagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. ho=

pietas

Sanctitas

rum enim sententiæ omnium non modo superstitionem tollunt: in qua inest timor inanis deorum: sed etiam religionem: quæ deorum cultu pio continetur. quid? hi, qui dixerunt totam de dijs immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reip. causa: ut quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret: non'ne omnem religionem funditus sustulerunt? quid Prodicus chius? qui ea quæ prodessent hominum uitæ, deorum in numero habita esse dixit: quam tandem religionem reliquit? quid qui aut fortes, aut claros, aut potentes uiros tradunt post mortem ad deos peruenisse? eosq; esse ipsos, quos nos colere, precari, uenerariq; soleamus? non'ne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est præter cæteros Ennius. ab Euhemero autem, & mortes, & sepulturæ demonstrantur deorum. utrum igitur hic confirmasse religionem uidetur? an penitus totam sustulisse? omitto Eleusinam sanctam illam & augustam:

» Vbi initiantur gentes orarum ultimæ.

Præterea samothraciam: eaq;, quæ lemni nocturno aditu occulta coluntur siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemq; reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quàm deorum. Mihi quidem etiam Democritus uir magnus imprimis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit: nutare uidetur in natura deorum. tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse uniuersitati rerum: tum principia, mentesq;, quæ sunt in eodem uniuerso deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ uel prodesse nobis solent:

Cius.

bis solent: uel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasq;, ut uniuersum mundum complectantur extrinsecus. quæ quidem omnia sunt patria Democriti, q̃ Democrito digniora. quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis hominum extraxit radicitus religionem: cum dijs immortalibus & opem, & gratiam sustulit. cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicat esse: negat idem esse in deo gratiam. tollit id quod maxime proprium est optimæ præstantissimæq; naturæ. quid enim est melius, aut quid præstantius, bonitate, & beneficentia? qua cum carere deum uultis: neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi uultis. Ita fit ut non modo homines à dijs, sed ipsi dij inter se ab alijs alij negligantur. Quanto stoici melius: qui à uobis reprehenduntur. censent autem sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. nihil est enim uirtute amabilius. quam qui adeptus erit, ubicunq; erit gentium, à nobis diligetur. uos autem quid mali datis? cum imbecillitatem gratificationem, & beniuolentiam ponitis. ut enim omittam uim & naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent: futuros beneficos, & benignos fuisse. nulla est charitas naturalis inter bonos. charum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitiæ nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus: non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto

modo: quòd fructus ex eis capiuntur. hominum charitas, & amicitia, gratuita est. quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes & inter se diligunt: & hominibus consulunt. quod ni ita sit: quid ueneramur, quid precamur deos? cur sacris Pontifices, cur auspicijs augures præsunt? quid optamus à dijs immortalibus? quid uouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. ludimur ab homine non tam faceto, quàm ad scribendi licentiam libero. quæ enim potest esse sanctitas? si dij humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? uerius est igitur illud nimirum: quod familiaris omnium nostrûm Possidonius disseruit in libro quinto de natura deorum: nullos esse deos Epicuro uideri: quæq; is de dijs immortalibus dixerit, inuidiæ detestandæ gratia dixisse. neq; enim tam desipiens fuisset: ut homunculis similem deum fingeret, liniamentis duntaxat extremis, non habitu solido: membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem: exilem quendam, atq; perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quæ natura primum nulla esse potest: idq; uidens Epicurus, re tollit, oratione reliquit deos. deinde si maxime talis est deus: ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur: ualeat: quid enim dicam propitius sit? esse enim propitius potest nemini: quoniam ut dicatis omnis in imbecillitate est & gratia, & charitas.

M. T. C.

M. TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM LIBER SECVNDVS.

q Væ cum Cotta dixisset: tum Velleius, ne ego inquit incautus: qui cum academico, & eodem rhetore congredi conatus sum. nam neq; indisertum academicum pertimuissem: nec sine ista philosophia, rhetorem quamuis eloquentem. neq; enim flumine conturbor inanium uerborum: nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. tu autem Cotta utraq; re ualuisti: corona tibi, & iudices defuerunt. sed ad ista alias. nunc Lucilium si ipsi commodum est: audiamus. Tum Balbus eundem inquit mallem audire Cottam: dum qua eloquentia falsos deos sustulit: eadem ueros inducat. est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ: de dijs immortalibus habere non errantem, & uagam, ut academici, sed ut nostri stabilem, certamq; sententiam. nam contra Epicurum satis superq; dictum est. sed aueo audire tu ipse Cotta quid sentias. An inquit oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quàm quid sentirem posse dicere? quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te audire uicissim uellem: cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus geram tibi morem: & agam quambreuissime potero. & enim conuictis epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam

istam de dijs immortalibus quæstionem in partes quattuor. Primum docent esse deos. Deinde quales sint. Tum mundum ad his administrari. Postremo consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minime uero inquit Cotta: nam & ociosi sumus: & ijs de rebus agimus, quæ sunt etiam negocijs anteponendæ. Tum Lucilius ne egere quidem uidetur inquit oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamq́; perspicuum? cum cælum suspeximus: cælestiaq́; contemplati sumus: quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis: quo hæc regantur? quod ni ita esset: qui potuisset assensu omnium dicere Ennius,

» Aspice hoc sublime candés: quem inuocant omnes Iouē.

Illum uero & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius,

» -patrem, diuûmq; hominumq;,

Et præsentem, ac præpotentem deū. quod qui dubitat, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit dubitare possit. quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitum cōprehensumq́; animis haberemus: non tam stabilis opinio pmaneret: nec confirmaretur diuturnitate tēporis: nec unà cū sæculis, ætatibusq́; hominum inueterare potuisset. etenim uidemus cæteras opiniones fictas, atq; uanas diuturnitate extabuisse. quis. n. hyppocentaurum fuisse, aut chimeram putat? quæue anus tam excors inueniri potest? quæ illa, quæ quondā credebantur, apud inferos portenta extimescat? opinionum enim commenta delet dies: naturæ iudicia confirmat.

firmat. itaq; & in nostro populo, & in cæteris, deorum cultus religionumq; sanctitates existunt in dies maiores, atq; meliores. Idq; euenit non temere, nec casu: sed q præsentiam sæpe diui suam declarant: ut & apud regillum bello latinorum: cum A. Posthumius dictator cum Octauio Mamilio tusculano prælio dimicaret: in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare uisi sunt: & recentiore memoria iidem tyndaridæ Persem uictum nunciauerunt. P. enim Vaciénus, auus huius adolescentis, cum è præfectura reatina romam uenienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, regem Persem illo die captum: senatui nunciauit: & primo quasi temere de rep. locutus esset, in carcerem coniectus est: post à Paulo litteris allatis cum idem dies constitisset: & agro à senatu, & uacatione donatus est. Atq; etiam cum ad fluuium sagram crotoniatas locri maximo prælio deuicissent: eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis olympiæ memoriæ proditum est. Sæpe faunorum uoces exauditæ, sæpe uisæ formæ deorum, quemuis aut non hebetem, aut impium, deos præsentes esse confiteri coegerunt. Prædictiones uero, & præsensiones rerum futurarum quid aliud declarant? nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum: quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ asciuissent: si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobauimus? nihil nos P. Claudij bello punico primo temeritas mouebit? qui

etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pascerentur: mergi eos in aquam iussit: ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus classe deuicta multas ipsi lachrymas, magnam populo romano cladem attulit. quid? collega eius Iunius, eodem bello, non'ne tempestate classem amisit? cum auspicijs non paruisset? itaq; P. Claudius à populo condemnatus est. Iunius necem sibi ipse consciuit. C. Flaminium Celius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenū scribit, cum magno reip. uulnere. quorum exitio intelligi potest: eorum imperijs remp. amplificatam, qui religionibus paruissent. & si conferre uolumus nostra cum externis: cæteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, idest cultu deorum, multo superiores. An Actij Nauij lituus ille, quo ad inuestigandum suem regiones uineæ terminauit, contemnendus est? crederem: nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. sed negligentia nobilitatis augurum disciplina omissa, ueritas auspiciorum spreta est: species tantum retenta. Itaq; maximæ Reip. partes, in his bella, quibus Reipu. salus continetur: nullis auspicijs administrantur: nulla perennia seruantur: nulla ex acuminibus: nulli uiri uocantur: ex quo in procinctu testamenta perierunt. tum enim bella gerere nostri duces incipiunt: cum auspicia posuerunt. at uero apud maiores tanta religionis uis fuit: ut quidam imperatores etiam seipsos dijs immortalibus capite uelato uerbis certis pro rep. deuouerent. Multa ex sibillinis uaticinationibus, multa ex aruspicum responsis commemorare possum: quibus ea confirmentur: quæ dubia nemini debent esse. Atqui &
nostrorum

nostrorum augurum, & hetruscorum, & aruspicum disciplinam, P. Scipione, C. Figulo consulibus res ipsa probauit. quos cum Tibe. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos rettulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset: remq; illam in religionem populo uenisse sentiret: ad senatum rettulit: senatus quos ad soleret, referendum censuit. aruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, ita ne uero? ego non iustus? qui & consul rogaui, & augur, & auspicato? an uos thusci ac barbari auspiciorum populi ro. ius tenetis? & interpretes esse comitiorum potestis? itaq; tum illos exire iussit. post autem ex prouincia litteras ad collegium misit: se cum legeret libros, recordatum esse uitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortos Scipionis. quod cum pomerium postea intrasset habendi senatus causa: in redeundo, cum idem pomerium transiret, auspicari esset oblitus. itaq; uitio creatos esse consules. augures rem ad senatum. senatus ut abdicarent. consules, abdicauerunt. quae quaerimus exempla maiora? uir sapientissimus, atq; haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit: q̃ haerere in rep. religionem: Consules summum imperium statim deponere: q̃ id tenere punctum temporis contra religionem. magna augurum authoritas. quid aruspicum ars? non'ne diuina? haec innumerabilia ex eodem genere qui uideat, non'ne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. deorum autem

interpretes sunt. deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eueniunt, quæ prædicta sunt. ne ægri quidem, quia non omnes conualescunt, icirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur à dijs rerum futurarum. in his, si qui errauerunt: non deorum natura, sed hominum coniectura peccauit. itaq; inter omnes omnium gentium sententia constat. omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse deos. Quales sint uarium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi: quæ orta esset ex præsensione rerum futurarum. Alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum: quæ percipiuntur cæli temperatione, fœcunditate terrarum, aliarumq; commoditatum complurium copia. Tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, grandinibus, uastitate, pestilentia, terræmotibus, et sæpe fremitibus, lapideisq; hymbribus, & guttis hymbrium quasi cruentis, tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus, tum præter naturam hominum, pecudumq; portentis, tum facibus uisis cælestibus, tum stellis his, quas græci Cometas, nostri crinitas uocant: quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum prænunciæ: tum sole geminato, quod ut è patre audiui, Tuditano, & Aquilio Consulibus euenerat: quo quidem anno, P. africanus sol alter extinctus est. quibus exterriti homines, uim quandam esse cælestem, & diuinam suspicati sunt. Quartam causam esse: eamq; uel maximam, æquabilitatem motus, conuersionem cæli, solis,

lunæ, syderumq; omnium distinctionem, utilitatem; pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse fortuita. Vt si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit: cum uideat omnium rerum rationem, modum, disciplinam: non possit ea sine causa fieri iudicare: sed esse aliquem intelligat: qui præsit: & cui pareatur. multo magis in tantis motibus, tantisq; uicissitudinibus, tam multarum rerum, atq; tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa, & infinita uetustas mentita sit: statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem quanquam est acerrimo ingenio: tamen ea dicit: ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse uideatur. Si enim inquit est aliquid in rerum natura: quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res cælestes, omnesq; hæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. id autem quid potius dixerim, q̃ deum? etenim si dij non sunt: quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est: qua nihil potest esse præstantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, q̃ se putet, desipientis arrogantiæ est. ergo est aliquid melius. est igitur profecto deus. An uero si domum magnam, pulchramq; uideris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non uideas, muribus illam, & mustellis ædificatam putes? tantum uero ornatum mundi, tantam uarietatem, pulchritudinemq; rerum cælestium, tantam uim, & magnitudinem

maris, atq; terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes: non'ne plane desipere uideare? An ne hoc quidem intelligimus? omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam: quam crassissimus circunfundat aër: ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atq; urbibus contingere uidemus: hebetiora ut sint hominum ingenia, propter cæli pleniorem naturam: hoc idem generi humano euenerit: q in terra, hoc est in crassissima regione mundi collocati sint. & tamen ex ipsa hominum solertia, esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & diuinam existimare debemus. unde enim hanc homo arripuit? ut apud Xenophontem Socrates. quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam uiscerum soliditatem, animum deniq; illum spirabilem, si quis quærat unde habemus: apparet q aliud à terra sumpsimus: aliud ab humore: aliud ab igne: aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus. illud autem, quod uincat hæc omnia, rationem dico, & si placet pluribus uerbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi inuenimus? unde sustulimus? an cætera mundus habebit omnia? hoc unum, quod plurimum est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo: nihil præstabilius: nihil pulchrius: nec solum nihil est: sed ne cogitari quidem quicquam melius potest. & si ratione & sapientia nihil est melius: necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid uero tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio? quem non coget ea quæ à me dicuntur comprobare? posset ne uno tempore

florere, deinde uicissim horrere terra? aut tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusq; solstitijs, brumisq; cognosci? aut æstus maritimi, fretorumq; angustiæ ortu, aut obitu lunæ commoueri? aut una totius cæli conuersione cursus astrorum dispares conseruari? hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent: nisi ea uno diuino, & continuato spiritu continerentur. Atq; hæc cum uberius disputantur, & fusius: ut mihi est in animo facere: facilius effugiunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, breuius, angustiusq; concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. nam ut profluens amnis, aut uix, aut nullo modo: conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris uitia diluuntur: angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur. hæc enim quæ dilatantur a' nobis, Zeno sic premebat. Quod ratione utitur, id melius est, quàm id quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest sapientem esse mundum: similiter beatum: similiter æternum. omnia enim hæc meliora sunt, q̃ ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quicquam melius: ex quo efficitur esse mundum deum. Idemq; hoc modo, nullius sensu carentis, pars aliqua potest esse sentiens: mundi autem partes sentientes sunt: non igitur caret sensu mundus. pergit idem, & urget angustius. nihil inquit quod animi, quodq; rationis est expers: id generare ex se potest animantem, compotemq; rationis: mundus autem generat animantes, compotesq; rationis. animans est igitur mundus, composq; rationis. Idemq;

similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo. Si ex oliua modulate canentes tibiæ nascerentur: non dubitares, quin esset in oliua tibicinis quædam scientia. quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres: in platanis inesse musicam. cur igitur mundus non animans, sapiensq; iudicetur? cum ex se procreet animantes, atq; sapientes? Sed quoniam cœpi secus agere, atq; initio dixeram. negaram enim hanc primam partem egere oratione: quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari uolo. sic enim res se habet: ut omnia, quæ alantur, & crescant, contineant in se uim caloris: sine qua neq; ali possent, neq; crescere. nam omne quod est calidum, & igneum: cietur, & agitur motu suo: quod autem alitur, & crescit, motu quodam utitur certo, & æquabili: qui quãdiu remanet in nobis: tãdiu sensus, & uita remanet. refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta uis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam grauem: quin is die, & nocte concoquatur: cuius etiam in reliquijs inest calor his, quas natura respuerit. Iam uero uenæ, & arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animaduersumq; sæpe est, cum cor animantis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret: ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod uiuit, siue animal, siue terra editum, id uiuit propter inclusum in eo calorem. ex quo intelligi debet eam caloris naturam uim in se habere uitalem per omnem mundum pertinentem. Atq;

id facilius cernemus toto genere hoc igneo, quod tra=nat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tangam: quæ maximo calore fulctæ sustinen=tur. quod primum in terrena natura perspici potest. nam & lapidum conflictu, atq; tritu elici ignem ui=demus: & recenti fossione

» terram fumare calentem:

atq; etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi: & id maxime hibernis fieri temporibus: q magna uis terræ cauernis contineatur caloris: eaq; hyeme sit densior: ob eamq; causam calorem insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, multæq; rationes: quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat se-mina: quæq; ipsa ex se generata stirpibus infixa con tineat: ea temperatione caloris & oriri, & augesce-re. Atq; aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neq; con-glaciaret frigoribus: neq; niue pruinaq; concresceret: nisi eadem se admisto calore liquefacta, & dilapsa diffunderet. itaq; & aquilonibus, reliquisq; frigori-bus adiectis durescit humor: & idem uicissim molli=tur tepefactus, & tabescit calore. atq; etiam maria agitata uentis ita tepescunt: ut intelligi facile possit in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. nec enim ille externus, & aduentitius habendus est tepor: sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoq; corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse uero aër, qui natura est maxime frigidus: minime est expers caloris. ille uero & multo quidem calore admistus est. ipse enim oritur ex respiratione aquarum. earum enim quasi

uapor quidam aër habendus est. is autem existit motu eius caloris, qui aquis continetur. quam similitudinem cernere possumus in his aquis, quae efferuescunt subditis ignibus. Iam uero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura feruida est: & cæteris naturis omnibus salutarem impertit, & uitalem calorem. ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore: mundum etiam ipsum simili, pariq; natura in tanta diuturnitate seruari: eoq; magis, quod intelligi debet calidum illud, atq; igneum ita in omni fusum esse natura: ut in eo insit procreandi uis, & causa gignendi: à quo & animantia omnia, & ea quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & augescere. natura est igitur quæ contineat mundum omnem: eumq; tueatur: & ea quidem, non sine sensu, atq; ratione. omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neq; simplex, sed cum alio coniuncta, atq; connexa: habere aliquem in se principatum: ut in homine mentem: in bellua quiddam simile mentis: unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum quæ gignuntur è terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico: quod græci ἡγεμονικὸν uocant: quo nihil in quoq; genere nec potest, nec debet esse præstantius. itaq; necesse est illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus: esse omnium optimum, omniumq; rerum potestate dominatuq; dignissimum. uidemus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo: quod non pars uniuersi sit) inesse sensum et rationem. in ea parte igitur, in qua mundi est principatus, hæc inesse necesse est: & acriora quidem, atq; maiora. quo

circa sapientem esse mundum necesse est: naturamq; eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere: eoq; deum esse mundum: omnemq; uim mundi diuina natura contineri. Atq; mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob easq; causas aptior ad sensus commouendos: quam hic noster calor: quo hæc quæ nota nobis sunt, retinentur, & uigent. absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiæq; hoc calore teneantur: & propterea moueantur, & sentiant: mundum esse sine sensu: qui integro, & puro, & libero, eodemq; acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur: præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neq; externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. nam quid potest esse mundo ualentius? quod pellat, atq; moueat calorem eum, quo ille teneatur? audiamus enim Platonem quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus: unum suum, alterum externum: esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur: quàm quod pulsu agitetur alieno. hunc autem motum in solis animis esse ponit: ab hisq; principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur: is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. ex quo efficitur animantem esse mundum. Atq; ex hoc quoq; intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam: quod certe est mundus melior q̃ ulla natura. ut enim nulla pars corporis nostri est: quæ non sit minor, quàm nosmetipsi sumus: sic mundum uniuersum pluris esse necesse est, quàm partem aliquam uniuersi. quod si ita est: sapiens sit mundus necesse est.

nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps: pluris esse quàm mundum omnem oporteret. Atq; etiam si à primis inchoatisq; naturis ad ultimas perfectasq; uolumus procedere: ad deorum naturam perueniamus necesse est. primo enim animaduertimus à natura sustineri ea, quæ gignuntur è terra: quibus natura nihil tribuit amplius: quàm ut ea alendo, atq; augendo tueretur. bestijs autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, à pestiferis recessum. homini hoc amplius: q addidit rationem, qua regerentur animi appetitus: qui tum remitterentur: tum continerentur. quartus autem gradus, & altissimus, eorum, qui natura boni, sapientesq; gignuntur: quibus à principio innascitur ratio recta, constansq;: quæ supra hominem putanda est, deoq; tribuenda, idest mundo: in quo necesse est perfectam illam, atq; absolutam inesse rationem. neq; enim dici potest in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum, atq; perfectum. ut enim in uite ut in pecude (nisi quæ uis obstitit) uidemus naturam suo quodam itinere ad ultimum peruenire: atq; ut pictura, & fabrica, cæteræq; artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolui aliquid ac perfici. etenim cæteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: uniuersam autem naturam nulla res potest impedire: propterea quod omnes naturas ipsa cohibet, & continet. quo circa necesse est esse illum quartum, & altissimum gradum: quo nulla uis possit accedere. is autem gradus est: in quo rerum omnium natura ponitur: quæ

quoniam

quoniam talis est, ut præsit omnibus: & eam nulla res possit impedire: necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius? quàm eam naturam, quæ omnis res sit complexa, non optimam dici? aut cum sit optima: non primum animantem esse? deinde rationis, & consilij compotem? postremo sapientem? qui enim aliter potest esse optima? neq; enim si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quàm deterrima: nec uero si rationis particeps sit: nec sit tamen à principio sapiens: non sit deterior mundi potius, quàm humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens: nunquam profecto sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum est: & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. neq; enim est quicquam aliud præter mundum: cui nihil absit: quodq; undiq; aptũ, atq; perfectum, expletumq; sit omnibus suis numeris, & partibus. Scite enim Chrysippus, ut clypei causa inuolucrum, uaginam autem gladij, sic præter mundum cætera omnia aliorum causa esse generata. ut eas fruges, atq; fructus, quos terra gignit, animantium causa, animantes autem hominum, ut equum uehendi causa, arandi bouem, uenandi, & custodiendi canem, ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & mirandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti: sic mundus, quoniam omnia complexus est: nec est quicquam quod non insit in eo: perfectus undiq; est. quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente &

ratione melius. ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus: qui similitudines adiungens omnia in perfectis, & maturis docet esse meliora: ut in equo, quàm in equulo, in cane, quàm in catulo, in uiro, quàm in puero. item quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo, atq; absoluto esse debere. est autem mundo nihil perfectius: nihil uirtute melius: igitur mundi est propria uirtus. nec uero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine uirtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo uirtus. sapiens igitur est: & propterea deus. Atq; hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est syderibus eadem diuinitas: quæ ex mobilissima, purissimáq; ætheris parte gignuntur: neq; ulla præterea sunt admista natura: totáq; sunt calida, atq; perlucida: ut ea quoq; rectissime & animantia esse, & sentire, atq; intelligere dicantur. Atq; ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleantes putat, tactus, & oculorum. nam solis candor illustrior quàm ullus ignis: quippe qui immenso mundo tam longe, lateq; colluceat: & is eius tactus est: non ut tepefaciat solum: sed etiam sæpe comburat. quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. ergo inquit, cum sol igneus sit: oceaniq; alatur humoribus: quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est aut ei similis sit igni, quem habemus ad usum, atq; ad uictum: aut ei, qui corporibus animantium continetur. atq; hic noster ignis, quem usus uitæ requirit, confector est, & consumptor omnium: idémq;, quocunq; inuasit, cuncta disturbat, ac dissipat. contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia conseruat,

alit, auget,

alit, auget, sustinet, sensúq; afficit. negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit: cum is quoq; efficiat, ut omnia floreant: & in suo quæq; genere pubescant. quare cum solis ignis similis eorum ignium sit: qui sunt in corporibus animantium: solem quoq; animantem esse oportet. & quidem reliqua astra: quæ oriantur in ardore cœlesti: qui æther, uel cælum nominatur. cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit: aliorum in aqua: in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli uidetur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sydera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est: & semper agitatur, & uiget: necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoq; sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. quare cum in æthere astra gignantur: consentaneum est, in his sensum inesse, & intelligentiam. ex quo efficitur. in deorum numero astra esse ducenda. etenim licet uidere acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus, ac tenuis: quàm illorum, qui utantur crasso cælo, atq; concreto. Quin etiam cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. probabile est igitur præstantem intelligentiam in syderibus esse: quæ & ætheream mundi partem incolant: & marinis, terrenisq; humoribus longo interuallo extenuatis alantur. Sensum autem astrorum, atq; intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atq; constantia. nihil est enim quod ratione, & numero moueri possit, sine consilio: in quo nihil est temerarium: nihil uarium: nihil fortuitum. ordo autem syderum, & in

omni æternitate constantia, neq; naturam significat: est enim plena rationis: neq; fortunam: quæ amica uarietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles non laudandus in eo: quod omnia, quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut ui, aut uoluntate. moueri autem solem, & lunam, & sydera omnia. quæ autem natura mouerentur: hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret: propterea quòd eorum motus in orbem circunferretur. nec uero dici potest ui quadam maiore fieri: ut contra naturam astra moueantur. quæ enim potest maior esse? restat igitur ut motus astrorum sit uoluntarius. quæ qui uideat: non indocte solum, uerum etiam impie faciat: si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atq; actione priuet. mihi enim qui nihil agit, esse omnino non uidetur. Esse igitur deos ita perspicuum est: ut id qui neget, uix eum sanæ mentis existimem. Sane restat, ut qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quàm à consuetudine oculorum aciem mentis abducere: ea difficultas induxit & uulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum: ut nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de dijs immortalibus cogitare. cuius opinionis leuitas confutata à Cotta non desiderat orationem meam. sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus: primum ut sit animans: deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsensionem, notionemq; nostram, nihil uideo quod potius accommodem: quàm ut primum

mum hunc ipſum mundum, quo nihil fieri excellentius poteſt: animantem eſſe, & deum iudicem. Hic q̃ uolet Epicurus iocetur, homo non aptiſſimus ad iocandum: minimeq; reſpiciens patriam: & dicat ſe non poſſe intelligere, qualis ſit uolubilis, & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipſe etiam probat: nunquam me mouebit. placet enim illi eſſe deos: quia neceſſe ſit præſtantem aliquam eſſe naturam: qua nihil ſit melius. mundo autem certe nihil eſt melius. nec dubium quin quod animans ſit, habeatq; ſenſum, & rationem, & mentem: id ſit melius, quàm id, quod his careat. ita efficitur animantem, ſenſus, mentis, rationis mundum eſſe compotem. qua ratione deum eſſe mundum concluditur. Sed hæc paulopoſt facilius cognoſcentur ex his rebus ipſis: quas mundus efficit. interea Vellei noli quæſo præteferre uos plane expertes eſſe doctrinæ. conum tibi ais, & chilindrum, & pyramidem pulchriorem quam ſphæram uideri. nouum etiam oculorum iudicium habetis. ſed ſint iſta pulchriora, duntaxat aſpectu: quod mihi tamen ipſum non uidetur. quid enim pulchrius ea figura? quæ ſola omnes alias figuras complexa continet: quæq; nihil aſperitatis habere, nihil offenſionis poteſt: nihil inciſum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunoſum. cumq; duæ formæ præſtantes ſint, ex ſolidis globus (ſic enim σφαῖραν interpretari placet) ex planis autem circulus, aut orbis: qui κύκλος græce dicitur: his duabus formis contingit ſolis, ut omnes earum partes ſint inter ſe ſimillimæ: à medioq; tantum abſit extremum, quantum idem à ſummo. quo nihil fieri poteſt aptius. ſed ſi

hæc non uidetis: quia nunquam eruditum illum puluerem attigistis: an ne hoc physica quidem intelligere potuistis? hanc æqualitatem motus, constantiamq; ordinum, in alia figura non potuisse seruari? itaq; nihil potest esse indoctius: quàm quod à uobis affirmari solet. nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam posse fieri ut sit alia figura: innumerabilesq; mundos, alios aliarum esse formarum. quæ, si bis bina quid essent didicisset Epicurus, certe non diceret. sed dum palato quid sit optimum iudicat: cæli palatum (ut ait Ennius) non suspexit. nam cum duo sint genera syderum: quorum alterum spacijs immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui uestigium inflectat: alterum autem continuas conuersiones duas hisdem spacijs cursibusq; conficiat: ex utraq; re & mundi uolubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusq; sol qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur: ut cum terras larga luce compleuerit: easdem modo his, modo illis partibus opacet. ipsa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est æqualitas, quæ diurnorũ. eiusdemq; solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant. Circuitus enim solis orbium V defectibus & LX & CCC, quarta ferè diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam. inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates, & hyemes efficit: & ea duo tempora: quorum alterum hyemi senescenti adiunctum est: alterum æstati. ita ex quattuor temporum mutationibus

mutationibus omnium, quæ terra, mariq; gignuntur, initia, causæq; ducuntur. Iam solis annuos cursus spacijs menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem: digressus autem longissimus quisq;, plenissimum. neq; solum eius species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectionibus in initia recurrendo: sed etiam regio: quæ tum est aquilonalis: tum australis. In lunæ quoq; cursu est & brumæ quædam, & solstitij similitudo: multaq; ab ea manant, & fluunt: quibus & animantes alantur, augescantq;: & pubescant, maturitatemq; assequantur, quæ oriuntur è terra. Maxime uero admirabiles sunt motus earum quinq; stellarum: quæ falsò uocantur errantes. nihil enim errat: quod in omni æternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq; motus, constantes, & ratos. quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus: quia tum occultantur: tum rursus aperiuntur: tum abeunt: tum recedunt: tum antecedunt: tum subsequuntur: tum celerius mouentur: tum tardius: tum omnino ne mouentur quidem: sed ad quoddam tempus insistunt. quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur: cum solis, & lunæ, & quinq; errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatijs est facta conuersio. quæ q̃ longa sit, magna quæstio est: esse uero certam, & definitam necesse est. nam ea quæ Saturni stella dicitur: phænonq; à græcis nominatur: quæ à terra abest plurimum: XXX ferè annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum ue-

ſpertinis temporibus delitefcendo, tum matutinis rurſum ſe aperiendo, nihil immutat ſempiternis ſæculorum ætatibus: quin eadem hiſdem temporibus efficiat. Infra autem hanc proprius à terra Iouis ſtella fertur quæ Phæton dicitur: eáq; eundem XII ſignorum orbem annis XII conficit: eaſdemq;, quas Saturni ſtella, efficit in curſu uarietates. huic autem proximum inferiorem orbem tenet Pyrois: quæ ſtella Martis appellatur: eáq; IIII & XX menſibus VI ut opinor, diebus minus, eundem luſtrat orbem, quem duæ ſuperiores. Infra hanc autem ſtella Mercurij eſt: ea ſtilbon appellatur à græcis: quæ anno ferè uertente ſigniferum luſtrat orbem: neq; à ſole longius unquam unius ſigni interuallo diſcedit, tum anteuertens, tum ſubſequens. Infima eſt quinq; errantium, terræq; proxima ſtella Veneris: quæ phoſphoros græce, lucifer latine dicitur, cum antegreditur ſolem: cum ſubſequitur autem, heſperos. Ea curſum anno conficit, & latitudinem luſtrans ſigniferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt ſtellæ ſuperiores: neq; unquam ab ſole duorum ſignorum interuallo longius diſcedit tum antecedens, tum ſubſequens. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam, tam uarijs curſibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. quæ cum in ſyderibus ineſſe uideamus: non poſſumus ea ipſa non in deorum numero reponere. Nec uero ſtellæ hæ, quæ inerrantes uocantur: non ſignificant eandem mentem, atq; prudentiam: quarum eſt quotidiana conueniens, conſtanſq; conuerſio. nec habent æthereos curſus, neq; cælo inhærentes, ut pleriq; dicunt phyſicæ rationis

ignari.

ignari. non est enim ætheris ea natura: ut ui sua stellas complexa contorqueat. nam tenuis, ac perlucens, & æquabili calore suffusus æther, non satis ad stellas continendas uidetur. habent igitur suam sphæram stellæ inerrantes abætherea coniunctione secretam, & liberam. Earum autem perennes cursus, atq; perpetui, cum admirabili, incredibiliq; constantia, declarant in his uim, & mentem esse diuinam: ut hæc ipsa qui non sentiat deorum uim habere, is nihil omnino sensurus esse uideatur. nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec uanitas inest. contráq; omnis ordo, ueritas, ratio, constantia. quæq; his uacant, ea mentita, & falsa, plenáq; erroris eunt circum terras, infra lunam: quæ omnium ultima est, in terrisq; uersatur. Cælestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemq; constantiam, ex qua conseruatio, & salus omnium omnis oritur: qui uacare mente putat: is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, ut opinor, errauero: si à principe inuestigandæ ueritatis huius disputationis principium duxero. Zeno igitur ita naturam diffinit: ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem uia. censet enim artis maxime proprium esse, creare, & gignere: quodq; in operibus nostrarum artium manus efficiat: id multo artificiosius naturam efficere: idest ut dixi ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atq; hac quidem ratione omnis natura artificiosa est: quod habet quasi uiam quandam, & sectam, quam sequatur. ipsius uero mundi, qui omnia complexu suo coercet, & continet, natura, non artificiosa solum, sed plane artifex, ab eodem Zenone dicitur consul-

trix, & prouida utilitatum, oportunitatumq; omnium. Atq; ut cæteræ naturæ suis seminibus quæq; gignuntur: augescunt: continentur: sic natura mundi omnes motus habet uoluntarios: conatusq;, & appetitiones; quas ὁρμὰς græci uocant, & his consentaneas actiones, sic adhibet: ut nosmetipsi: qui animis mouemur & sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit: ob eamq; causam prouidentia appellari recte possit: græce enim πρόνοια dicitur: hæc potissimum prouidet: & in his maxime est occupata: primum, ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum. deinde, ut nulla re egeat. maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo sit, atq; omnis ornatus. Dictum est de uniuerso mundo: dictum est etiam de syderibus: ut iam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum: nec ea quæ agant molientium cum labore operoso, ac molesto. Non enim uenis, & neruis, & ossibus continentur: nec his escis aut potionibus uescuntur: ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant. nec his corporibus sunt: ut aut casus, aut ictus extimescant: aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ uerens Epicurus monogrammos deos & nihil agentes commentus est. illi autem pulcherrima forma præditi, purissimaq; in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturq; cursus: ut ad omnia conseruanda, & tuenda consensisse uideantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficijs eorum non sine causa & à græciæ sapientibus, & à maioribus nostris constitutæ, nominatæq; sunt. quicquid enim magnam utilitatem generi afferret humano: id non sine diuina bonitate erga homines fieri ar-

bitrabantur. itaq;, tum illud, quod erat à deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges cererem appellamus: uinum autem liberum: ex quo illud Terentij,

» Sine cerere, & libero friget uenus:

tum autem res ipsa, in qua uis inest maior aliqua, sic appellatur: ut ea ipsa uis nominetur deus: ut fides, ut mens: quas in capitolio dedicatas uidemus proxime à M. Aemilio Scauro: ante autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata. uides uirtutis templum: uides honoris à M. Marcello renouatum: quod multis ante annis erat bello ligustico à Quinto Maximo dedicatum. quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia uis erat tanta: ut sine deo regi non posset: ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis, & Libitinæ Veneris uocabula consecrata sunt: uitiosarum rerum, neque naturalium: quanquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa uitia naturam uehementius sæpe pulsant. utilitatum igitur magnitudine constituti sunt hi dij, qui utilitates quasque gignebant. Atq; his quidem nominibus quæ paulo ante dicta sunt à me, quæ uis sit in quoq; declaratur deo. Suscepit autem uita hominum, consuetudoq; communis: ut beneficijs excellentes uiros, in cælum fama, ac uoluntate tollerent. hinc Hercules: hinc Castor, & Pollux: hinc Aesculapius: hinc Liber etiam: hunc dico liberum Semele natum: non eum, quem nostri maiores auguste, sancteq; liberum, cum Cerere, & libera consecrauerunt: quod quale sit ex mysterijs intelligi potest. sed ꝙ ex nobis natos liberos

appellamus: iccirco cerere nati nominati sunt liber, & libera: quod in libero seruant, in libera non item. hinc etiam Romulus, quem quidam eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi, atq; æternitate fruerentur: dij rite sunt habiti: cum & optimi essent, & æterni. Alia quoq; ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poëtis suppeditauerunt: hominum autem uitā superstitione omni referserunt. Atq; hic locus à Zenone tractatus, post à Cleante, & Chrysippo pluribus uerbis explicatus est. Nam uetus hæc opinio græciam oppleuit: exectum Celum à filio Saturno: uinctum autem Saturnum ipsum à filio Ioue. physica ratio non inelegans, inclusa est in impias fabulas. cælestem enim altissimam, æthereamq; naturam, idest igneam, quæ per sese omnia gigneret: uacare uoluerunt ea parte corporis: quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse uoluerunt: qui cursum, & conuersionem spaciorum, ac temporum contineret: qui deus græce id ipsum nomen habet: Κρόνος enim dicitur: qui est idem temporis spatium. Saturnus autem est appellatus, ꝙ saturetur annis. ex se enim natos comesse fingitur solitus: quia consumit ætas temporum spacia: annisq; præteritis insaturabiliter expletur. uinctus est autem à Ioue, ne immoderatos cursus haberet: atq; ut eum syderum uinculis alligaret. sed ipse Iuppiter, idest iuuans pater, quem conuersis casibus appellamus à iuuando Iouem, à poëtis pater diuumq; hominumq; dicitur: à maioribus autem nostris optimus, maximus: & quidem ante optimus, idest

beneficentissimus, quàm maximus: quia maius est, certéq; gratius prodesse omnibus: quàm opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

» Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouē.

Planiusq; alio loco idem.

» Cui quod in me est, execrabor hoc, quo lucet qcqd est.

Hunc etiam augures nostri cum dicunt Iouem fulgentem, tonantem: dicunt enim in cælo fulgentem, & tonantem. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breuiter,

» Vides sublime fusum, immoderatum æthera:
» Qui tenero terram circunuectu amplectitur:
» Hunc summum habeto diuum: hunc perhibeto Iouem.

Aer autem, ut stoici disputant, interiectus inter mare & cælum Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & coniux Iouis, q & similitudo est ætheris: & cum eo summa coniunctio. effœminarunt autem eum, Iunoniq; tribuerunt: q nihil est eo mollius. sed Iunonem à iuuando credo nominatam. Aqua restabat & terra: ut essent ex fabulis tria regna diuisa. datum est igitur Neptuno altero Iouis, ut uolunt, fratri maritimum omne regnum: nomenq; productum, ut Portunus à portu, sic Neptunus à nando, paulum primis litteris immutatis. Terrena autem uis omnis, atq; natura diti patri dedicata est: qui Dis, ut apud græcos πλούτων, quia & recidant omnia in terras: & oriantur è terris. Cui Proserpinam, quod græcorum nomen est: ea enim est, quæ περσεφόνη græce nominatur: quam frugum semen esse uolunt: absconditamq; quæri à matre fingunt. mater autem

est, à gerendis frugibus Ceres, tanquam geres: casúq;
prima littera itidem immutata, ut à græcis: nam ab
illis quoq; δημήτηρ, quasi γημήτηρ nominata est.
Iam qui magna uerteret Mauors: Minerua autem
quæ uel minueret, uel minaretur. cumq; in omnibus
rebus uim haberent maximam prima, & extrema:
principem in sacrificando Ianum esse uoluerunt: quod
ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones per=
uiæ, Iani: foresq; in liminibus profanarum ædium,
ianuæ nominantur. nam Vestæ nomen à græcis: ea
est enim quæ ab illis ἑστία dicitur. uis autem eius
ad aras, & focos pertinet. itaq; in ea dea, quæ est
rerum custos intimarum: omnis & precatio, & sa=
crificatio extrema est. nec longe absunt ab hac ui dij
penates, siue à penu ducto nomine: est enim omne
quo uescuntur homines penus: siue ab eo, ꝙ penitus
insident: ex quo etiam penetrales à poetis uocantur.
Iam Apollinis nomen est græcum: quem solem esse
uolunt: dianam autem, & lunam eandem esse pu=
tant: cum sol dictus sit, uel quia solus ex omnibus
syderibus est tantus: uel quia cum est exortus obscu-
ratis omnibus solus apparet: Luna à lucendo no-
minata sit. eadem est enim lucina. itaq; ut apud græ=
cos Dianam, eamq; luciferam, sic apud nostros Iu-
nonem lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem
Diana omniuaga dicitur: non à uenando, sed ꝙ in
septem numeratur tanquam uagantibus. Diana dicta
quia noctu quasi diem efficeret. adhibetur autem ad
partus: quod ij maturescunt aut septem nonnunquam,
aut plerunq; nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spa-
cia conficiunt, menses nominantur. concinneq; ut multa

Timæus: qui cum in historia dixisset, quã nocte natus Alexander esset: eadem Dianæ ephesiæ templum deflagrauisse: adiunxit minime id esse mirandum: ꝙ Diana cum in partu olympiadis adesse uoluisset: abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes ueniret, Venerem nostri nominauerunt: atq; ex ea potius uenustas, quàm uenus ex uenustate. Videtis ne igitur ut à physicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios, & fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresq; turbulentos, & superstitiones penè aniles. & formæ enim nobis deorum, & ætates, & uestitus, ornatusq; noti sunt. genera præterea, coniugia, cognationes, omniaq; traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. nam & perturbatis animis inducuntur. accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec uero, ut fabulæ ferunt, dij bellis, prælijsq; caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent: sed etiam cum Titanis, cum gigantibus propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime: & plena sunt futilitatis, summæq; leuitatis. Sed tamen his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusq; rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi qui, qualesq; sunt, quóq; eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos & uenerari, & colere debemus. cultus autem deorum est optimus: idemq; castissimus, atq; sanctissimus, plenissimusq; pietatis: ut eos semper pura, integra, incorrupta, & mente, & uoce ueneremur. non enim philosophi solum, uerumetiam maiores no-

ſtri ſuperſtitionem, à religione ſeparauerunt. nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut ſui liberi ſibi ſuperſtites eſſent: ſuperſtitioſi ſunt appellati: quod nomen poſtea latius patuit. qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter pertractarent: & tanquam relegerent: ſunt dicti religioſi, ex relegendo: ut elegantes, ex eligendo, tanquam à deligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. his enim in uerbis omnibus, ineſt uis legendi eadem, quæ in religioſo. ita factum eſt in ſuperſtitioſo, & religioſo, alterum uitij nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor ſatis & eſſe deos, & quales eſſent oſtendiſſe. Proximum eſt ut doceam deorum prouidentia mundum adminiſtrari. Magnus ſane locus eſt: & à ueſtris Cotta uexatus: ac nimirum uobiſcum omne certamen eſt. nam uobis Vellei minus notum eſt, quemadmodum quicq; dicatur. ueſtra enim ſolum legitis: ueſtra amatis: cæteros cauſa incognita condemnatis. uelut à te ipſo heſterno die dictum eſt, anum fatidicam προνοιαν à ſtoicis induci, ideſt prouidentiam. quod eo errore dixiſti: quia exiſtimas ab his prouidentiam fingi quaſi quandam deam ſingularem: quæ mundum omnem gubernet, & regat. ſed id præciſe dicitur: ut ſi quis dicat Athenienſium Rempublicam conſilio regi: deſit illud, Ariopagi. ſic cum dicimus prouidentia mundum adminiſtrari: deeſſe arbitrator, deorũ. plene autem & perfecte ſic dici exiſtimato: prouidentia deorum mundum adminiſtrari. ita ſalem iſtum, quo caret ueſtra natio, in irridendis nobis nolitote conſumere. & me hercle, ſi me audiatis: ne experiamini quidem. non decet: non datum eſt: non poteſtis.

non potestis. Nec uero hoc in te uno conuenit moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limato: sed cum in reliquos uestros: tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine authoritate, sine lepore. Dico igitur prouidentia deorum mundum, & omnes mundi partes, et initio constitutas esse: & omni tempore administrari: eamq; disputationem tres in partes nostri ferè diuidunt: quarum pars prima est: quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti: ab eáq; omnia pulcherrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam. Tertius locus est: qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atq; terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse: quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens quodam pacto negat: aut qui deos esse concedant: his fatendum est, eos aliquid agere: idq; præclarum. nihil est autem præclarius mundi administratione: deorum igitur consilio administratur. quod si aliter est: aliquid profecto sit necesse est melius, & maiore ui præditum, q̃ deos: quale id cunq; est, siue inanima natura, siue necessitas ui magna incitata: hæc pulcherrima opera efficiens, quæ uidemus. non est igitur natura deorum præpotens, neq; excellens: siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturæ: qua cælum, maria, terræq; regantur. nihil autem est præstantius deo: ab eo igitur necesse est mundum regi. nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus.

omnem ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus intelligentes esse deos: concedimus etiam prouidentes. & rerum quidem maximarum. ergo utrum ignorant, quae res maximae sint: quoq; hae modo tractandae, & tuendae? an uim non habent? qua tantas res sustineant & gerant? at & ignoratio rerum aliena naturae deorum est: & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in maiestatem deorum. ex quo efficitur id, quod uolumus: deorum prouidentia mundum administrari. Atqui necesse est cum sint dij: si modo sint: ut profecto sunt: animantes esse: nec solum animantes: sed etiam rationis compotes, inter seq; quasi ciuili conciliatione & societate coniunctos, unum mundum, ut communem Remp. atq; urbem aliquam regentes. sequitur ut eadem sit in his, quae in genere humano, ratio: eadem ueritas utrobiq; sit: eademq; lex: quae est recti praeceptio, prauiq; depulsio. ex quo intelligitur prudentiam quoq;, & mentem a dijs ad homines peruenisse: ob eamq; causam maiorum institutis mens, fides, uirtus, concordia, consecratae, & publice dedicatae sunt. quae qui conuenit penes deos esse negare? cum eorum augusta, & sancta simulacra ueneremur? quod si inest in hominum genere mens, fides, uirtus, concordia: unde haec in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? cumq; sit in nobis consilium, ratio, prudentia: necesse est deos haec ipsa habere maiora: nec habere solum: sed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. nihil autem est nec maius, nec melius mundo. necesse est ergo eum deorum consilio, & prouidentia administrari. Postremo cum satis docuerimus hos esse

deos,

deos, quorum insignem uim, & illustrem faciem uideremus: solem dico, & lunam, & uagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum uim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur omnia regi diuina mente atq; prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur ut doceam omnia subiecta esse naturæ: eaq; ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura explicandum est ante breuiter: quo facilius id, quod docere uolumus, intelligi possit. Namq; alij naturam censent esse uim quandam, siue rationem, cientem motus in corporibus necessarios. alij autem uim participem rationis, atq; ordinis, tanquam uia progredientem, declarantemq;, quid cuiusq; rei causa efficiat: quid sequatur: cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. seminis enim uim esse tantam: ut id, quanquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemq; naturam: nactumq; sit materiam, qua ali, augeriq; possit: ita fingat, & efficiat in suo quicq; genere: partim ut tantum modo per stirpes alantur suas: partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere possint: & ex sese similia sui gignere. Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent: ut Epicurus: qui ita diuidit: omnium quæ sint, naturam esse, corpora, & inane, quæq; his accidant. sed nos cum dicimus natura constare, administrariq; mundum: non ita dicimus ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi nulla cohærendi natura: sed ut arborem, ut animal: in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quæ=

dam similitudo. quod si ea, quæ à terra stirpibus continentur, arte naturæ uiuunt, & uigent: profecto ipsa terra eadem ui continetur & arte naturæ: quippe quæ grauidata seminibus omnia pariat, et fundat ex sese: stirpes amplexa alat, & augeat: ipsaq; alatur uicissim à superis, externisq; naturis. eiusdemq; expirationibus aër alitur, & æther, & omnia sydera. ita si terra natura tenetur, & uiget: eadem ratio in reliquo mundo est. stirpes enim terræ inhærent: animantes autem à spiratione aëris sustinetur: ipseq; aër nobiscum uidet: nobiscum audit: nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo fieri potest. quin etiam mouetur nobiscum. quacunq; enim imus, quacunq; mouemur, uidetur quasi locum dare, & cedere. quæq; in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ à medio in superum, quæq; conuersione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamq; naturam. & cum quattuor sint genera corporum: uicissitudine eorum mundi continuata natura est. nam ex terra aqua, ex aqua oritur aër, ex aëre æther: deinde retrorsum uicissim ex æthere aër, ex aëre aqua, ex aqua terra infima. sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroq; commeantibus, mundi partium coniectio continetur. quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem uidemus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, & immensum pene tempus. quorum utrumuis ut sit: sequitur natura mundum administrari. quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea quæ natura efficit conferamus) quæ procreatio uitis, aut arboris, quæ

porro

porro animantis figura conformatioq́; membrorũ, tan tam naturæ solertiam significat? quantam ipse mundus? aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. etenim qui reliquas naturas omnes, earumq́; semina contineat: qui potest ipse non natura administrari? ut si quis dentes, & pubertatem natura dicat existere: ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura: non intelligat ea, quæ efferant aliquid ex se, perfectiorem habere naturam, quàm ea quæ ex his efferantur. omnium autem rerum quæ natura administrantur seminator, & sator, & parens, ut ita dicam, atq; educator, & altor est mundus: omniaq́; sicut membra, & partes suas, nutricatur, & continet. quod si mundi partes natura administrantur: necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. ex ijs enim naturis, quæ erant, quod effici potuit optimum, effectum est. doceat ergo aliquis potuisse melius. sed nemo unquam docebit. & si quis corrigere aliquid uolet: aut deterius faciet: aut id quod fieri non potuit, desiderabit. quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt: ut neq; ad usum meliores potuerint esse: neq; ad speciem pulchriores: uideamus utrũ ea fortuita sint: an eo statu, quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, diuinaq́; prouidentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quàm illa, quæ arte profecta sunt: nec ars efficit quicquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. qui igitur conuenit signum, aut tabulam pictam cum aspexeris: scire adhibitam esse artem? cũq;

procul cursum nauigij uideris: non dubitare quin id ratione atq; arte moueatur? aut cum solarium uel descriptum, aut ex aqua contemplere: intelligere declarari horas arte, non casu? mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur: consilij, & rationis esse expertem putare? quod si in Scythiam, aut in Britanniam, spheram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster efficit Possidonius: cuius singulæ conuersiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinq; stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphera sit pfecta ratione? hi autem dubitāt de mundo, ex quo oriuntur, & fiunt omnia: casu ne ipse sit effectus, an necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina. & Archimedē arbitrantur plus ualuisse in imitandis sphera conuersionibus: quàm naturam in efficiendis: præsertim cum multis partibus sint illa pfecta, quam hæc simulata solertius. Atq; ille apud Actium pastor, qui nauem nunquam ante uidisset: ut procul diuinum, et nouum uehiculū argonautarum è monte conspexit: primo admirans, & perterritus hoc modo loquitur:

» - tanta moles labitur
» Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu.
» Præ se undas uoluit: uertices ui suscitat:
» Ruit prolapsa: pelagus respergit: reflat:
» Ita dum interruptum credas nimbum uoluier:
» Dum quod sublime uentis expulsum rapi
» Saxum, aut procellis: uel globosos turbines
» Existere ictos undis concursantibus.
» Nisi quas terrestres pontus strages conciet:

Aut forte

» Aut forte triton fuscina euertens specus,
» Subter radices penitus undanti in freto
» Molem ex profundo saxeam ad cœlum uomit.
Dubitat primo quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemq; iuuenibus uisis, auditoq; nautico cantu,
» Sicut inciti atq; alacres rostris perfremunt
» Delphini- item alia multa.
» -syluani melo
» Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.
Ergo ut hic primo aspectu inanimum quiddam sensuq; uacuum se putat cernere: post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbauerat: postea cum uidissent motus eius finitos, & æquabiles, omniaq; ratis ordinibus moderata, immutabiliq; constantia: intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cælesti ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantiq; muneris. nunc autem mihi uidentur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atq; terræstrium. Principio enim terra sita in media parte mundi circunfusa undiq; est hac animabili, spirabiliq; natura: cui nomen est aër: græcum illud quidem sed receptum iam tamen usu à nostris: tritum est enim pro latino. hunc rursus amplectitur immensus æther: qui constat ex altissimus ignibus. mutuemur hoc quoq; uerbum: diciturq; tam æther latine, quàm dicitur aër: & si interpretatur Pacuuius
» Hoc, quod memoro, nostri cælũ, graij pbibent æthera.
quasi uero non graius hoc dicat. at latine loquitur. si-

quidem nos non quasi græce loquentem audiamus, docet idem alio loco

» Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ syderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior atq; amplior, quàm terra uniuersa: deinde reliqua sydera magnitudinibus immensis. Atq; hi tanti ignes, tamq; multi, non modo nihil nocent terris, rebusq; terrestribus: sed ita prosunt: ut, si mota loco sint: conflagrare terras necesse sit à tantis ardoribus, moderatione & temperatione sublata. Hic ego non mirer esse quenquam? qui sibi persuadeat corpora quædam solida, atq; indiuidua, ui & grauitate ferri: mundumq; effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporũ concursione fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse: non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles unius, & uiginti formæ litterarum uel aureæ, uel quales libet, aliquò conijciantur: posse ex his in terram excussis, annales Ennij, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem uersu possit tantum ualere fortuna. isti autem, quemadmodum asseuerant ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα græci uocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere, atq; casu, mundum esse perfectum? uel innumerabiles potius in omni puncto temporis, alios nasci, alios interire? quod si mundum efficere potest concursus atomorum: cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa: & multo quidem faciliora. certe ita temere de mundo effutiunt:

do effutiunt: ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus: suspexisse uideantur. Præclare ergo Aristoteles, si essent inquit, qui sub terra semper habitauissent bonis, & illustribus domicilijs: quæ essent ornata signis, atq; picturis, instructaq; rebus his omnibus, quibus abundant hi, qui beati putantur: nec tamen exissent unquam supra terram: accepissent autem fama, & auditione, esse quoddam numen, & uim deorum: deinde aliquo tempore patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atq; exire potuissent: cum repente terram, & maria, cælumq; uidissent: nubium magnitudinem, uentorumq; uim cognouissent: aspexissentq; solem: eiusq; tum magnitudinem, pulchritudinemq;, tum etiam efficientiam cognouissent: ꝙ is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset: tum cælum totum cernerent astris distinctum, & ornatum: lunæq; luminum uarietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumq; omnium ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos, immutabilesq; cursus: quæ cum uiderent: profecto & esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atq; hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas: quantæ quondam eruptione ethneorum ignium finitimas regiones obscurauisse dicuntur: ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset: tum ut reuixisse sibi uiderentur. quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret: ut subito lucem aspiceremus: quænam species cæli uideretur? sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum,

assuescunt animi: neq; admirantur: neq; requirunt rationes earum rerum, quas semper uident: perinde quasi nouitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. quis enim hunc hominem dixerit? qui cum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamq; omnia inter se connexa, & apta uiderit: neget in his ullam inesse rationem: eaq; casu fieri dicat: quæ quanto consilio gerantur: nullo consilio assequi possumus. An cum machinatione quadã moueri aliquid uidemus: ut spheram, ut horas, ut alia permulta: non dubitamus quin illa opera sint rationis? cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moueri, uertiq; uideamus, constantissime conficientem uicissitudines anniuersarias, cum summa salute, & conseruatione rerum omnium: dubitamus quin ea non solum ratione fiant? sed etiam excellenti quadam diuinaq; ratione? Licet enim iam remota subtilitate disputandi oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina prouidentia dicimus constitutas. Ac principio terra uniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & undiq; ipsa in sese nutibus suis conglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesq; camporum. adde etiam reconditas auri, argentiq; uenas, infinitamq; uim marmoris. quæ uero, & quàm uaria genera bestiarum, uel cicurum,

uel ferarum? qui uolucrum lapsus, atq; cantus? qui pecudum pastus? quæ uita siluestrium? quid iam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate beluarum efferari: nec stirpium asperitate uastari: quorumq; operibus agri, insulæ, littoraq; collucent, distincta tectis, & urbibus. quæ, si ut animis, sic oculis uidere possemus: nemo cunctam intuens terram, de diuina ratione dubitaret. At uero quanta maris est pulchritudo? quæ species uniuersi? quæ multitudo, & uarietas insularum? quæ amenitates orarum, & littorum? quot genera quamq; disparia partim submersarum, partim fluitantium, & innatantium beluarum? partim ad saxa natiuis testis inhærentium? ipsum autem mare sic terram appetens littoribus eludit: ut una ex duabus naturis conflata uideatur. Exinde mari finitimus aer, die, & nocte distinguitur. isq; tum fusus & extenuatus in sublime fertur: tum autem concretus in nubes cogitur: humoremq; colligens terram auget imbribus: tum effluens huc & illuc uentos efficit. idem annuas frigorum, & calorum facit uarietates: idemq;, & uolatus alitum sustinet: & spiritu ductus alit, & sustentat animantes. Restat ultimus & à domicilijs nostris altissimus omnia cingens & coercens cæli complexus: qui idem æther uocatur: extrema ora, & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. ex quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur: circum eam ipsam uoluitur: isq; oriens, & occidens, diem, noctemq; conficit: & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones

ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram: tum uicissim lætificat: ut cum cælo hilarata uideatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, maior quàm dimidia pars terræ: hisdem spacijs uagatur, quibus sol. sed tum congrediens cum sole, tum digrediens, & eam lucem, quam à sole accipit, mittit in terras: & uarias ipsa mutationes lucis habet. atq; etiam, tum subiecta, atq; opposita soli, radios eius, & lumen obscurat: tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est è regione solis, interpositu, interiectuq; terræ repente deficit. hisdemq; spacijs hæ stellæ, quas uagas dicimus, circum terram feruntur: eodemq; modo oriuntur, & occidunt. quarum motus tum incitantur: tum retardantur: sæpe etiam insistunt. quo spectaculo nihil potest admirabilius esse: nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est: ut ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atq; hoc loco me intuens, utar inquit carminibus Arati eis, quæ à te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant, quia latina sunt: ut multa ex ijs memoria teneam. Ergo ut oculis assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate:

» Cætera labuntur celeri cælestia motu:
» Cum cæloq; simul noctesq; diesq; feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus naturæ constantiam uidere cupientis.

» Extremusq; adeo duplici de cardine uertex
» Dicitur esse polus. =

hunc circum arctis duæ feruntur, nunq̃ occidentes.

» Ex his altera apud græcos cynosura uocatur:

» Altera dicitur esse helice.»
cuius qdem clarissimas stellas totis noctibus cernimus.
» Quas nostri septem soliti uocitare triones.
Paribusq; stellis similiter distinctis eundem cæli uerticem lustrat parua cynosura.
» Hac fidunt duce nocturna phœnices in alto.
» Sed prior illa magis stellis distincta refulget:
» Et late prima confestim à nocte uidetur.
» Hæc uero parua est. sed nautis usus in hac est.
» Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus.
» Has inter ueluti rapido cum gurgite flumen:
» Toruu' draco serpit subter, supraq; reuoluens
» Sese, conficiensq; sinus è corpore flexos.
Eius cum totius est præclara species: imprimis suspicienda est figura capitis, atq; ardor oculorum.
» Huic non una modo caput ornans stella relucet:
» Verum tempora sunt duplici fulgore notata:
» E truculentis oculis duo feruida lumina flagrant:
» Atq; uno mentum radianti sydere lucet:
» Obstipum caput & tereti ceruice reflexum
» Obtutum in cauda maioris figere dicas.
Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.
» Hoc caput hic paulum sese subitoq; recondit:
» Ortus ubi atq; obitus parte admiscentur in una.
Id autem caput,
» Attingens defessa uelut mærentis imago
uertitur. quam quidem græci
» Engonasin uocitant: genibus quia nixa feratur.
» Hic illa eximio posita est fulgore corona.

Atq; hæc quidem à tergo: propter caput autem anguitenens:
» Quem claro perhibent Ophiucum nomine graij.
» Hic pressũ duplici palmarum continet anguem:
» Atq; ei ipse manet religatus corpore toto.
» Nanq; uirum medium serpens sub pectora cingit.
» Ille tamen nitens grauiter uestigia ponit:
» Atq; oculos urget pedibus: pectusq; Nepai.
Septentriones autem sequitur
» Arctophylax uulgo qui dicitur esse bootes:
» Quod quasi themone adiunctam præ se quatit arctũ.
Dein quæ sequuntur. hinc enim
» Bœoti subter præcordia fixa uidetur
» Stella micans radijs arcturus nomine claro:
Cui subiecta fertur:
» Spicum illustre tenens splendenti corpore uirgo.
Atq; ita demetata signa sunt: ut in tantis descriptionibus diuina solertia appareat.
» Et natos geminos inuises sub caput arcti.
» Subiectus media est cancer: pedibusq; tenetur
» Magnu' leo tremulam quatiens è corpore flammam.
Auriga
» Sub leua geminorum obductus parte feretur.
» Aduersum caput huic helicæ truculenta tuetur.
» At capra leuum humerum claro obtinet. tum quæ sequuntur.
» Verum hæc est magno atq; illustri prædita signo.
» Contra hædi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
cuius sub pedibus.
» Corniger est ualido connexus corpore taurus.
Eius caput stellis conspersum est frequentibus:

» Has græci stellas hyadas uocitare fuerunt
à pluendo, ὕειν enim est pluere. nostri imperite suculas, quasi à suibus essent, non ab imbribus nominatæ. minorem autem septentrionem Cepheus passis palmis terga subsequitur.

» Namq; ipsum ad tergum cynosuræ uertitur arcti.
Hunc antecedit:

» Obscura specie stellarum casiopea.
» Hanc autem illustri uersatur corpore propter
» Andromeda, aufugiens aspectum mœsta parentis.
» Huic equus ille iubam quatiens fulgore micanti
» Summum contingit caput aluo: stellaq; iungens
» Vna, tenet duplices communi lumine formas,
» Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
» Exin contortis aries cum cornibus hæret.

Quem propter

» Pisces, quorum alter paulum prælabitur ante.
» Et magis horriferis aquilonis tangitur alis.

Ad pedes andromedæ Perseus describitur.

» Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.

Cuius propter leuum genu

» : uergilias tenui cum luce uidebis.
» Inde fides leuiter posita & connexa uidetur.
» Inde est ales auis lato sub tegmine cæli.

Capiti autem equi proximat aquarij dextra: totusq; deinceps aquarius.

» Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans,
» Corpore semifero magno capricornus in orbe.
» Quem cum perpetuo uestiuit lumine titan:
» Brumali flectens contorquet tempore currum.

hinc autem aspicitur

» Vt sese emergens ostendat scorpius alte
» Posteriore trahens flexum ui corporis arcum.
» Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
» At propter se aquilam ardenti cum corpore portat.
Deinde delphinus.
» Exinde orion obliquo corpore nitens:
quem subsequens,
» Feruidus ille canis stellarum luce refulget.
Post lepus subsequitur,
» Curriculum nunquam defesso corpre sedans.
» At canis ad caudam serpens prolabitur argo.
» Hanc aries tegit, & squamoso corpore pisces,
» Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
Quem longe serpentem & manantem
» -aspicies: proceraq; uincla uidebis:
» Quae retinent pisces caudarum a parte locata.
» Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
» Aram: quam flatu permulcet spiritus austri:
propter quae centaurus:
» Caedit equi partis properans subiungere cetis.
» Hinc dextram porgens, quadrupes qua uasta tenetur:
» Tendit: & illustrem truculentus caedit ad aram.
» Hic sese infernus e partibus erigit hydra:
Cuius longe corpus est fusum:
» In medioq; sinu fulgens cratera relucet.
» Extremam nitens plumato corpore coruus
» Rostro tundit: & hic geminis est ille sub ipsis
» Antecanem graio procyon qui nomine fertur.
Haec omnis descriptio syderum, atq; hic tantus caeli ornatus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano uideri potest?

potest? aut uero alia quæ natura mentis & rationis expers hæc efficere potuit? quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt: sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec uero hæc solum admirabilia: sed nihil maius: q̃ q ita stabilis est mundus: atq; ita cohæret ad permanendum: ut nihil ne excogitari quidem possit aptius omnes enim partes eius undiq; medium locum capessentes, nituntur æqualiter: maxime autem corpora inter se iuncta permanent: cum quodam quasi uinculo circundata colligantur: quod facit ea natura: quæ per omnem mundũ omnia mente, & ratione conficiens funditur: & ad medium rapit: & conuertit extrema. quo circa si mundus globosus est: ob eamq; causam omnes eius partes undiq; æquales ipsæ per se atq; inter se continentur: contingere idem terræ necesse est: ut omnibus eius partibus in medium uergentibus (id autem medium infimum in sphera est) nihil interrumpat: quo labefactarĩ possit tanta contentio grauitatis, & ponderũ. eademq; ratione mare cum supra terrã sit: mediũ tamen terræ locũ expetens: conglobatur undiq; æqualiter: neq; redundat unquam: neq; effunditur. huic autem continẽs aër fertur ille quidem leuitate sublimi: sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaq; et mari continuatus, et iunctus est: et natura fertur ad cælum: cuius tenuitate, & calore temperatus, uitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. quem complexa summa pars cæli quæ æther dicitur: & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum: & cum aëris extremitate coniungitur. In æthere autem astra uoluuntur: quæ se & nixũ suo conglobata con-

tinent: & forma ipsa figuráq; sua momenta sustentant: sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse uideor, minime noceri potest. sunt autem stellæ natura flammeæ: quo circa, terræ, maris, aquarum uaporibus aluntur his, qui à sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ, renouatæq; stellæ, atq; omnis æther, refundunt eadem: & rursum trahunt in idem: nihil ut ferè intereat: aut admodum paululum: quod astrorum ignis, & ætheris flamma consumat. ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panetium addubitare dicebant: ut ad extremum omnis mundus ignesceret: cum humore consumpto, neq; terra ali posset: neq; remearet aër: cuius ortus, aqua omni exhausta esse non posset. ita relinqui nihil præter ignem. à quo rursum animante, ac deo renouatio mundi fieret: atq; idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus uobis uideri: maximéq; earum, quæ errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus: ut cum summa Saturni refrigeret: media Martis incendat: his interiecta Iouis illustret, & temperet: infráq; Martem duæ soli obediant: ipse sol mundum omnem sua luce compleat: ab eóq; luna illuminata grauiditates, & partus afferat, maturitatésq; gignendi. quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem, coagmentatio naturæ, quem non commouet: hunc horum nihil unquam reputauisse certo scio. Age ut à cælestibus rebus, ad terrestres ueniamus: quid est in his: in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? principio eorum quæ gignuntur è terra, stirpes & stabilitatem dant ijs, quæ sustinent: &

ex terra sucum trahunt: quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturq; libro aut cortice trunci: quo sint à frigoribus, & à caloribus tutiores. Iam uero uites sic clauiculis adminicula, tanquam manibus apprehendunt: atq; ita se erigunt: ut animantes. quin etiam à caulibus, brassicisq;, si propè sati sint, ut à pestiferis, & nocentibus refugere dicuntur: nec eos ulla ex parte contingere. Animantium uero quanta uarietas est? quanta ad eam rem uis? ut in suo quæq; genere permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt: aliæ uillis uestitæ: aliæ spinis hirsutæ: pluma alias: alias squama uidemus obductas: alias esse cornibus armatas: alias habere effugia pēnarum. pastum autem animantibus large & copiose natura eum, qui cuiq; aptus erat, comparauit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumq;, quæ sit in figuris animantium, & quam solers subtilisq; descriptio partium: quamq; admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt: ita nata, atq; ita locata sunt: ut nihil eorum superuacaneum sit: nihil ad uitam retinendam non necessarium. dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum: ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos: altero secernerent pestifera à salutaribus. Iam uero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt: alia uolando, alia nando: cibumq; partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt: partim unguium tenacitate arripiunt: partim aduncitate rostrorū: alia sugunt: alia carpunt: alia uorant: alia mandunt. atq; etiam alia humiliata: ut cibum terrestrem

ſtrem roſtris facile contingant. quæ autem altiora ſunt, ut anſeres, ut cygni, ut grues, ut cameli: adiuuantur proceritate collorum. manus etiam data elephantis: quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad paſtum. at quibus beſtijs erat is cibus: ut aliûs generis beſtijs ueſcerentur: aut uires natura dedit: aut celeritas data eſt: quibuſdam etiam machinatio quædam atq; ſolertia: ut in araneolis, aliæ quaſi rete texunt: ut ſi quid inhæſerit conficiant: aliæ autem ex inopinato obſeruant: & ſi quid incidit, arripiunt: idq; conſumunt. Pinna uero (ſic enim græce dicitur) duabus grandibus patula conchis cum parua ſquilla quaſi ſocietatem coit comparandi cibi. itaq; cum piſciculi parui in concham hiantem innatauerint: tum admonita à ſquilla pinna morſu cōprimit conchas. ſic diſſimillimis beſtiolis communiter cibus quæritur. in quo admirandum eſt, con greſſu ne aliquo inter ſe, an iam inde ab ortu naturæ congregatæ ſint. Eſt etiam admiratio nonnulla in beſtijs aquatilibus his, quæ gignuntur in terra: ueluti crocodilli, fluuiatileſq; teſtudines, quædamq; ſerpentes ortæ extra aquam, ſimulac primum niti poſſunt: aquam perſequuntur. quin etiam anatum oua gallinis ſæpe ſupponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs, ut à matribus: deinde eas relinquunt, à quibus excluſi, fotiq; ſunt: et effugiunt: cum primum aquam quaſi naturalem domum uidere potuerunt. tantam ingenuit in animantibus conſeruandi ſui natura cuſtodiam. Legi etiam ſcriptum eſſe auem quandam: quæ platalea nominaretur: eam ſibi cibum quærere aduolantem ad eas aues, quæ ſe

in mari

in mari mergerent: quæ cum emersissent: piscemq; cœpissent: usq; eo premere earum capita mordicus: dum illæ captum amitterent. id quod ipsa inuaderet. eademq; hæc auis scribitur conchis se solere complere: easq;, cum stomachi calore concoxerit, euomere: atq; ita eligere ex ijs, quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena solere: & moueri prope aquam: ad quas quasi ad escam pisces cum accesserint, confici a ranis atq; consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum coruo. ergo alter alterius ubicunq; nactus est, oua frangit. Illud uero ab Aristotele animaduersum, a quo pleraq;, quis potest non mirari? Grues cum loca calidiora petentes, maria transmittunt: trianguli formam efficere: eius autem summo angulo aër ab ijs aduersus pellitur: deinde sensim ab utroq; latere tanquam remis, ita pennis cursus auium leuatur. basis autem trianguli, quam grues efficiunt: ea tanquam a puppi uentis adiuuatur: hæq; in tergo præuolantium colla, & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest: quia non habet ubi nitatur: reuolat: ut ipse quoq; quiescat. in eius locum succedit ex ijs quæ acquieuerunt: eaq; uicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eiusmodi proferre possum: sed genus ipsum uidetis. Iam uero illa etiam notiora quanto se opere custodiant bestiæ: ut in pastu circunspectent: ut in cubilibus delitescant. Atq; illa mirabilia. quid ea, quæ nuper, idest paucis ante sæculis medicorum ingenijs reperta sunt? uomitione canis purgare aluos ibes ægyptiæ curant. auditum est pantheras, quæ in barbaria uenenata carne caperentur: remedium quod-

dam habere: quo cum essent usæ, non morerentur. capras autem in Creta feras, cum essent confixæ uenenatis sagittis: herbam quærere, quæ dictamus uocaretur: quam cum gustauissent, sagittas excidere dicunt ex corpore. Ceruæq; pauloante partum perpurgant se quadam herbula: quæ seselis dicitur. Iam illa cernimus: ut contra metum, & uim suis se armis quæq; defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur. atramenti effusione sepiæ, torpore torpedines. multæ etiam insectantes oloris intolerabili fœditate depellunt. Vt uero perpetuus mundi esset ornatus: magna adhibita cura est à prouidentia deorum, ut semper essent, & bestiarum genera, & arborum, omniumq; rerum, quæ altæ aut radicibus à terra, aut stirpibus continerentur. quæ quidem omnia eam uim seminis habent in se: ut ex uno plura generentur: idq; semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaq; stirpe funduntur: ijsdemq; seminibus, & homines affatim uescuntur: & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur. quid loquar quanta ratio in bestijs ad perpetuam conseruationem earum generis appareat? nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. deinde partes corporis, & ad procreandum, et ad concipiendum aptissimæ: & in mari, & in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines. cum autem in locis semen insedit: rapit omnem ferè cibum ad sese: eoq; septum fingit animal. quod cum ex utero elapsum excidit: in ijs animantibus, quæ lacte aluntur: omnis ferè cibus matrum

lactescere

lacteſcere incipit: eáq́;, quæ pauloante nata ſunt, ſine magiſtro, duce natura, mammas appetunt: earumq́; ubertate ſaturantur. Atq; ut intelligamus nihil horum eſſe fortuitum: & hæc omnia eſſe prouidæ, ſolertisq́; naturæ: quæ multiplices fœtus procreant, ut ſues, ut canes: his mammarum data eſt multitudo: quas eaſdē paucas habent hæ beſtiæ, quæ pauca gignunt. quid dicam quantus amor beſtiarum ſit in educandis cuſtodiendisq; ijs: quæ procreauerint, uſq; ad eum finē: dum poſſint ſe ipſa defendere? & ſi piſces, ut aiunt, oua cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua & ſuſtinentur: et fœtum fundunt. Teſtudines autem & crocodillos dicunt, cum in terra partū ediderint: obruere oua: deinde diſcedere. ita & naſcuntur, & educantur ipſa ꝑ ſeſe. Iam gallinæ aueſq́; reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum: & cubilia ſibi, nidosq́; conſtruunt: eosq; q̃ poſſunt molliſſime ſubſternunt: ut q̃ facillime oua ſeruentur: ex quibus pullos cum excluſerint: ita tuentur: ut & pennis foueant: ne frigore lædantur: & ſi eſt calor: à ſole ſe opponant. cum autem pulli pinnulis uti poſſunt: tum uolatus eorum matres proſequuntur: reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conſeruationem, & ſalutem, hominum etiam ſolertia, & diligentia. nam multæ & pecudes, & ſtirpes ſunt: quæ ſine procuratione hominum ſaluæ eſſe non poſſunt. magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atq; abundantiam aliæ alijs in locis reperiuntur. ægyptum nilus irrigat: & cum tota æſtate obrutum, oppletamq́; tenuerit: tum recedit: mollitosq́; &

oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Eufrates: in quam quotannos quasi nouos agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum maximus: non aqua solum agros lætificat, & mitigat: sed eos etiam conserit. magnam enim ui seminum secum frumenti dicitur deportare. multaq; alia in alijs locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros alios aliorum fructuũ. sed illa quanta benignitas naturæ? quod tam multa ad uescendum, tam uaria, tamq; iocunda gignit? neq; ea uno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia. quam tempestiuos autem dedit, quam salutares, non modo hominum, sed etiam pecudum generi, his deniq; omnibus, quæ oriuntur è terra, uentos etesias? quorum flatu nimij temperantur calores. ab ijsdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur. enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi multum accedentes, & recedentes, montes uestiti, atq; syluestres, salinæ ab ora maritima remotissimæ, medicamentorũ salutarium plenissimæ terræ, artes deniq; innumerabiles ad uictum, & ad uitam necessariæ. Iam diei noctisq; uicissitudo conseruat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undiq; omni ratione concluditur: mente, consilioq; diuino omnia in hoc mundo ad salutem omnium, conseruationemq; admirabiliter administrari. Sin quæret quispiam: cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit? arborũne & herbarum? quæ quanquam sine sensu sunt: tamen à natura sustinentur? at id

quidem

quidem absurdum est. an bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium causa tantum laborasse. quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? eorum scilicet animantium: quæ ratione utuntur. hi sunt dij & homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim quæ præstat omnibus. itaq; fit credibile, deorum & hominum causa factum esse mundum, quæq; in eo sint omnia. faciliusq; intelligitur à dijs immortalibus hominibus esse prouisum: si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisq; humanæ naturæ figura, atq; perfectio. Nam cum tribus rebus animantium uita teneatur: cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum: quod adiunctis naribus spiritu augetur. dentibus autem in ore constructis manditur, atq; ab his extenuatur, et mollitur cibus. eorum aduersi acuti morsu diuidunt escas: intimi autem conficiunt: qui genuini uocantur: quæ confectio etiam à lingua adiuuari uidetur. linguã autem ad radices eius hærens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt ore. is utraq; ex parte tonsillas attingens palato extremo, atq; intimo terminatur. atq; is agitatione & motibus linguæ cum depulsum, & quasi detrusum cibum accepit: depellit. ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra quam id, quod deuoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. sed cum aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) hostium habeat adiunctum linguæ radicibus, paulo supra, quàm ad linguam stomachus annectitur: eaq; ad pulmones usq; pertineat: excipiatq; animam eam, quæ ducta sit spiritu: eandemq; a pulmonibus respiret, et red=

dat : tegitur quasi quodam operculo . quod ob eãm causam datum est : ne si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. sed cum alui natura subiecta stomacho, cibi, & potionis sit receptaculum: pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta: quæ constant ferè ex neruis. est autem multiplex, & tortuosa: arcetq;, & continet siue illud aridum est, siue humidum, quod recipit: ut id mutari, & concoqui facile possit: eaq; tum astringitur: tum relaxatur: atq; omne quod accepit cogit, & confundit: ut facile & calore, quem multum habet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia coacta, atq; confecta in reliquum corpus diuidantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongijs mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima : qui tum se contrahunt aspirantes: tum spiritu dilatant : ut frequenter ducatur cibus animalis: quo maxime aluntur animantes. ex intestinis autẽ & aluo secretus à reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad iecur per quasdam à medio intestino, usq; ad portas iecoris (sic enim appellant) ductas, & directas uias: quæ pertinent ad iecur: eiq; adhærent. atq; inde aliæ pertinentes sunt : per quas cadit cibus à iecore dilapsus . ab eo cibo cum est secreta bilis, hiq; humores, qui ex renibus profundun tur: reliqua se in sanguinem uertunt: ad easdem portas iecoris confluunt : ad quas omnes eius uiæ pertinent : per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam uenam, quæ caua appellatur, confunditur: perq; eam ad cor confectus iam coactusq; perlabitur. à corde autem in totum corpus distribuitur per uenas admo-

dum multas, in omnes partes corporis pertinentes: quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus: haud sanè difficile dictu est: sed tamen prætereundum est: ne quid habeat iniucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur: ea calescit primum ab ipso spiritu: deinde coagitatione pulmonum: ex eáq; pars redditur respirando: pars concipitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellant: cui similis alter adiunctus est: in quem sanguis à iecore per uenam illã cauam influit. eóq; modo ex his partibus & sanguis per uenas in omne corpus diffunditur: & spiritus per arterias. utræq; autem crebræ, multæq; toto corpore intextæ, uim quandam incredibilem artificiosi operis, diuiniq; testantur. quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. huc adde neruos: à quibus artus continentur: eorumq; implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut uenæ, & arteriæ, à corde tractæ, & profectæ, in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiã naturæ tam diligentem, tamq; solertem adiungi multa possunt: è quibus intelligatur, quantæ res hominibus à deo, quamq; eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos, et erectos constituit: ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. sunt enim è terra homines non ut incolæ, atq; habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atq; cælestium: quarum spectaculum ad

nullum aliud genus animantium ptinet. sensus autem interpretes ac nuncij rerũ in capite tanquam in arce mirifice ad usus necessarios, et facti, & collocati sunt. nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. & aures cum sonum recipere debeant: qui natura in sublime fertur: recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. itemq; nares, eo q̃ omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt: & q̃ cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa uicinitatem oris secutæ sunt. iam gustatus, qui sentire eorum, quibus uescimur, genera debet: habitat in ea parte oris: qua esculentis, & poculentis iter natura patefecit. tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est: ut omnes ictus, omnesq; nimios & frigoris, et caloris appulsus sentire possimus. Atq; ut in ædificijs architecti auertunt ab oculis & naribus dominorũ ea, quæ profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit a sensibus. quis uero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius: tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranis tenuissimis uestiuit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit: ut per eas cerni posset: firmas autem, ut continerentur. sed lubricos oculos fecit, & mobiles: ut & declinarent, siquid noceret: et aspectum quo uellent facile converterent. acies q; ipsa, qua cernimus: quæ pupilla uocatur: ita parua est: ut ea quæ nocere possint, facile uitet. palpebræq;, quæ sunt tegumenta oculorũ, mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupillas, ne quid incideret: & ad

aperiendas: idq; prouidit ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. munitaeq; sunt palpebrae tanquam uallo pilorum: quibus & apertis oculis si quid incideret, repelleretur: & somno conniuentibus, cum oculis ad cernendum non egeremus: ut qui tanquam inuoluti quiescerent. latent praeterea utiliter: & excelsis undiq; partibus sepiuntur. primum enim superiora superciliis obducta sudorem a capite, & fronte defluentem repellunt. genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae, leuiterq; eminentes. nasus ita locatus est: ut quasi murus oculis interiectus esse uideatur. auditus autem semper patet: eius enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus: etiam e somno excitamur. flexuosum iter habet: ne quid intrare possit: si simplex & directum pateret. prouisum etiam, ut siqua minima bestiola conaretur irrumpere: in sordibus aurium, tanquam in uisco inhaeresceret. extra autem eminent, quae appellantur aures: & tegendi causa factae, tutandiq; sensus: et ne adiectae uoces laberentur, atq; errarent: priusquam sensus ab his pulsus esset. sed duros, & quasi corneolos habent introitus, multisq; cum flexibus: quod his naturis relatus amplificatur sonus. quo circa & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosis locis, & inclusis referuntur ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent: contractiores habent introitus: ne quid in eas, quod noceat, possit peruadere: humoremq; semper habent ad puluerem, multaq; alia repellenda non inutilem. Gustatus praeclare septus est: ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam. omnisq;

sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. primum enim oculi in his artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatisq; formis, in corporum etiam motione, atq; gestu, multa cernunt subtilius: colorum etiam, & figurarum, tum uenustatem, atq; ordinem, & ut ita dicam decentiam oculi iudicant. atq; etiam alia maiora: nam & uirtutes, & uitia cognoscunt: iratum, propitium, lætantem, dolentem, fortem, ignauum, audacem, timidumq; cognoscunt. Aurium item est admirabile quoddam, artificiosumq; iudicium: quo iudicatur & in uocis, & in tibiarum, neruorumq; cantibus, uarietas sonorum, interualla, distinctio, & uocis genera permulta: canorum, fuscum, lene, asperum, graue, acutum, flexibile, durum: quæ hominum solum auribus iudicantur. Nariumq; item, & gustandi, & aperte tangendi magna iudicia sunt. ad quos sensus capiendos, & perfruendos plures etiam quàm uellem artes repertæ sunt. perspicuum est enim quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint. Iam uero animum ipsum, mentemq; hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non diuina cura perfecta esse perspicit: is his ipsis rebus mihi uidetur carere. de quo dum disputarem: tuam mihi dari uelim Cotta eloquentiam. quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehensio esset in nobis: ex quo uidelicet quid ex quibusq; rebus efficiatur, idq; ratione, concludimus: singulasq; res diffinimus: circunscripteq; complectimur: ex quo sci-

entia intelligitur quam uim habeat: qualis sit: quà ne in deo quidem est res ulla præstantior. quanta uero illa sunt? quæ uos academici infirmatis, & tollitis: quod & sensibus, & animo, ea quæ extra sunt percipimus: atq; comprehendimus. ex quibus collatis inter se, & comparatis artes quoq; efficimus, partim ad usum uitæ, partim ad oblectationem necessarias. Iam uero domina rerum (ut uos soletis dicere) eloquendi uis, quàm est præclara? quamq; diuina? quæ primum efficit ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. deinde hac cohortamur: hac persuademus: hac consolamur afflictos: hac deducimus perterritos à timore: hac gestientes comprimimus: hac cupiditates, iracundiasq; restringuimus: hæc nos iuris, legum, urbium societate deuinxit: hæc à uita immani, & fera segregauit. ad usum autem orationis incredibile est, nisi diligenter attenderis: quanta opera machinata natura sit. primum enim à pulmonibus arteria usq; ad os intimum pertinet: per quam uox principium à mente ducens, percipitur, & funditur. deinde in ore sita lingua est finita dentibus. ea uocem immoderate profusam, fingit, & terminat: quæ sonos uocis distinctos & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. itaq; plectri similem linguam nostri solent dicere: cordarum dentes: nares cornibus his, qui ad neruos resonant in cantibus. Quam uero aptas quamq; multarum artium ministras manus natura homini dedit? digitorum enim contractio facilis, facilisq; porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. itaq;

ad pingendum, ad fingendũ, ad sculpendũ, ad neruorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est admotione digitorum. Atq; hæc oblectationis. illa necessitatis. cultus dico agrorum, extructionesq; tectorum, tegumenta corporum uel texta, uel suta, omnemq; fabricam æris, & ferri: ex quo intelligitur adinuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos: ut tecti, ut uestiti, ut salui esse possimus: urbes, muros, domicilia, delubra, haberemus. Iam uero operibus hominum, idest manibus, cibi etiam uarietas inuenitur & copia. nam & agri multa ferunt manu quæsita: quæ uel statim consumantur: uel mandentur condita uetustati. & præterea uescimur bestijs & terrenis, & aquatilibus, & uolatilibus, partim capiendo, partim alendo. efficimus etiam domitu nostro quadrupedum uectiones: quorum celeritas, atq; uis, nobis ipsis affert uim, & celeritatem. nos onera quibusdam bestijs, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri uenas penitus abditas inuenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omniq; materia, & culta, & siluestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibita, & ad mitigandum cibum utimur: partim ad ædificandum: ut tectis septi frigora, caloresq; pellamus. magnos uero usus affert ad nauigia facienda. quorum cursibus suppeditantur omnes undiq; ad uitam copiæ: quasq; res uiolentissimas natura genuit,

earum

earum moderationem nos soli habemus: maris, atq; uentorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisq; maritimis rebus fruimur, atq; utimur. terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes: nostri lacus: nos fruges serimus: nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus: nos flumina arcemus: dirigimus: auertimus: nostris deniq; manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. quid uero? hominum ratio non in cælum usq; penetrauit? soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusq; cognouimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunæ cognitæ: prædictæq; in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. quæ contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum: ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquæq; uirtutes: ex quibus uita beata existit par, & similis deorum, nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad beneuiuendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse uideor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. ex quo debet intelligi nec figuram, situmq; membrorum, nec ingenij mentisq; uim talem, effici potuisse fortuna. Restat ut doceã, atq; aliquando perorem, omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata. Principio ipse mundus deorum hominumq; causa factus est: quæq; in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum, & inuenta sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atq; homi-

num domus, aut urbs utrorunq;. soli.n.ratione utentes iure, ac lege uiuunt. ut igitur Athenas, et Lacedæmonē, Atheniensiū, Lacedæmoniorumq; causa putandum est conditas esse: omniaq; quæ sint in his urbibus, eorū populorū recte esse dicūtur: sic quæcunq; sunt in omni mundo, deorū, atq; hominum putanda sunt. Iam uero circuitus solis, & lunæ, reliquorumq; syderū, quanquam etiam ad mundi cohærentiam pertinent: tamen & spectaculum hominibus præbent. nulla est enim insatiabilior species: nulla pulchrior: & ad rationem solertiamq; præstantior. eorum enim cursus demetiti, maturitates temporum, et uarietates, mutationesq; cognouimus. quæ si hominibus solis nota sunt: hominum causa facta esse iudicanda sunt. Terra uero fœta frugibus, & uario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarum ne, an hominum causa gignere uidetur? quid de uitibus oliuetisq; dicam? quarum uberrimi latissimiq; fructus, nihil omnino ad bestias pertinent. neq; enim serendi, neq; colendi, nec tempestiue demetendi, percipiendiq; fructus, neq; condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumq; omnium rerum hominum est & usus, & cura. ut fides igitur, & tibias, eorum causa factas dicendum est: qui illis uti possunt: sic ea, quæ diximus, solis his confitendum est esse parata, qui utuntur. nec si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt: illarum quoq; causa ea nata esse dicemus. neq; enim homines murium, aut formicarum causa frumentum condunt: sed coniugum, & liberorum, & familiarum suarum. itaq; bestiæ furtim, ut dixi, fruuntur: domini palàm, & libere. hominum igitur causa eas

rerum

rerum copias comparatas fatendum est. nisi forte tanta ubertas, & uarietas pomorum, eorumq; iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & aspectus, dubitationem affert: quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumq; abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint: ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. quid enim oues aliud afferunt? nisi ut earum uillis confectis, atq; contextis, homines uestiantur? quæ quidem neq; ali, neq; sustentari, neq; ullum fructum edere ex se, sine cultu hominum, & curatione potuissent. canum uero tam fida custodia, tamq; amans dominorũ adulatio, tantumq; odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in uenando, quid significat aliud? nisi se ad hominum commoditates esse generatos? quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendum figurata: ceruices autem natæ ad iugum: tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda. quibus, cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poëtæ loquuntur, uis nunquam ulla afferebatur.

» Ferrea tum uero proles exorta repente est.
» Ausaq; funestum prima est fabricarier ensem:
» Et gustare manu uictum, domitumq; iuuencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus: ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. longum est mulorum persequi utilitates, & asinorum: quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. sus uero quid habet præter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pe-

cude, q̄ erat ad uescendum hominibus apta: nihil genuit natura foecundius. quid multitudinem, suauitatemq; piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur uoluptas: ut interdum pronoe nostra Epicurea fuisse uideatur. atq; hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atq; solertia: quanquam aues quasdam & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarū causa esse natas putemus. Iam uero immanes & feras belluas nanciscimur uenando: ut & uescamur his: & exerceamur in uenando ad similitudinem bellicae disciplinae: & utamur domitis, & condocefactis: ut elephantis: multaq; ex earum corporibus remedia, morbis, & uulneribus eligamus: sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis: quarum utilitates longinqui temporis usu, & periclitatione percepimus. Totam licet animis tanquam oculis lustrare terram: mariaq; omnia cernere: & spacia frugifera, atq; immensa camporum, uestitusq; densissimos montium, pecudū pastus: tum incredibili cursus maritimos celeritate. nec uero supra terram: sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerū latet utilitas: quae ad usum hominum orta, ob hominibus solis inuenitur. Illud uero, quod uterq; uestrum fortasse arripiet ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in stoicos inuehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, q̄ praedictionem rerum futurarum: mihi uidetur uel maxime confirmare deorum prouidentia consuli rebus humanis. est enim profecto diuinatio: quae multis locis, rebus, temporibus apparet: tum in priuatis, tum maxime publicis. multa cernunt aruspices: multa augures praeuident: multa

dent: multa oraculis declarantur: multa uaticinationibus: multa somnijs: multa portentis: quibus cognitis multæ sæpe res hominum sententia atq; utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. hæc igitur siue uis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerũ futurarũ homini profecto est, nec ab alio aliquo, q̃ à dijs immortalibus data. quæ si singula uos forte non mouent: uniuersa certe inter se connexa, atq; coniuncta mouere debebunt. Nec uero uniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis à dijs immortalibus consuli, & prouideri solet. licet enim contrahere uniuersitatem generis humani: eamq́; gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. nam si omnibus hominibus, qui ubiq; sunt, quacunq; in ora, ac parte terrarum, ab huiusce terræ, quam nos incolimus continuatione distantium, deos consulere censemus ob has causas, quas ante diximus: his quoq; hominibus consulunt: qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt: qui quasi magnam quandam insulam incolunt: quam nos orbem terræ uocamus: etiam illis consulunt, qui partes eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. ergo & earum partes diligunt: ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab uniuersis, singulos diligunt: ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Corruncanum: primo punico Calatinum, Duillium, Metellum, Luctatium: secundo Maximum, Marcellum, Africanum: post hos Paulũ, Gracum, Catonem: patrum'ue memoria Scipionem, Lælium: multosq́; præterea, & nostra ciuitas, & græcia tulit singulares uiros: quorum neminem nisi iuuante deo ta-

lem fuisse credendum est. quae ratio poëtas, maximeq; Homerum impulit: ut principibus Heroum, Vlyxi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminum, & periculorum comites adiungeret. Praeterea ipsorum deorum saepe praesentiae, quales supra commemoraui: declarant ab his, & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum: quae tum dormientibus, tum uigilantibus portenduntur. multa praeterea ostentis, multa extis admonemur, multisq; rebus alijs: quas diuturnus usus ita notauit: ut artem diuinationis efficeret. nemo igitur uir magnus sine aliquo afflatu diuino unquam fuit. Nec uero ita refellendum est: ut si segetibus aut uinetis cuiuspiam tempestas nocuerit: aut siquid e uitae commodis casus abstulerit: eum, cui quid horum acciderit: aut inuisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. magna dij curant: parua negligunt. magnis autem uiris prospere eueniunt semper omnes res. si quidem satis a nostris, & a principe philosophorum Socrate dictum est, de ubertatibus uirtutis, & copijs. Haec mihi fere in mentem ueniebant, quae dicenda putarem de natura deorum. tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas: teq; & principem ciuem putes: & pontificem esse cogites: & quoniam in utranq; partem uobis licet disputare: hanc potius sumas: eamq; facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificauit Academia: huc potius conferas. mala enim, & impia consuetudo est, contra deos disputandi: siue ex animo id fit, siue simulate.

M. TVLLII CICERONIS DE NATVRA DEORVM LIBER TERTIVS.

Q Væ cum Balbus dixisset: tum arridens Cotta, sero inquit mihi Balbe præcipis quid defendam. ego enim te disputante, quid contradicerem mecum ipse meditabar: neq; tam refellendi tui causa: quàm ea, quæ minus intelligebam, requirendi. cum autem suo cuiq; iudicio sit utendum: difficile factu est, me id sentire, quod tu uelis. Hic Velleius, nescis inquit quanta cum expectatione Cotta sim te auditurus. iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi uicissim attentum contra stoicos auditorem. spero enim te, ut soles, bene paratum uenire. Tum Cotta si mehercule Vellei inquit: neq; enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem inquit ille? Quia mihi uidetur epicurus uester de dijs immortalibus non magnopere pugnare. tantummodo negare deos esse non audet: ne quid inuidiæ subeat, aut criminis. cum uero deos nihil agere, nihil curare confirmat: membrisq; humanis esse præditos: sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere uidetur: satisq; putare, si dixerit, esse quandam beatam naturã, & æternam. à Balbo autem animaduertisti credo quàm multa dicta sint: quamq;, etiam si minus uera, tamen apta inter se, & cohærentia. itaq; cogito, ut dixi, non tam refellere eius oratio-

nem: quàm ea, quæ minus intellexi requirere. quare Balbe tibi permitto, respondere ne mihi malis de singulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi: an uniuersam audire orationẽ meã. Tum Balbus, ego uero si quid explanari tibi uoles, respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi causa, q̃ refellendi: utrum uoles faciam: uel ad singula, quæ requires, statim respondebo: uel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, optime inquit. quamobrem sic agamus: ut nos ipsa ducat oratio. Sed antequam de re: pauca de me. non enim mediocriter moueor authoritate tua Balbe, orationeq; ea, quæ me in perorando cohortabatur: ut meminissem me, et Cottam esse, & pontificem. quod eò credo ualebat: ut opiniones, quas à maioribus accepimus de dijs immortalibus, sacra, cerimonias, religionesq; defenderem. ego uero eas defendam: semperq; defendi: nec me ex ea opinione, quam à maioribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti mouebit. Sed cum de religione agitur: T. Corruncanum, P. Scipionẽ, P. Scæuolam pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleantem, aut Chrysippum sequor: habeoq; C. Lelium augurem, eundemq; sapientem: quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili: q̃ quenquam principem stoicorum. cumq; omnis Populi Romani religio in sacra & in auspicia diuisa sit: tertiũ adiunctum sit, si quid prædictionis causa ex portentis, & monstris, Sibyllæ interpretes, aruspices'ue monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putaui: mihiq; ita persuasi, Romulum auspicijs, Numam sacris con-

stitutis,

stitutis, fundamenta iecisse nostræ ciuitatis: quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. habes Balbe quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam tu quid sentias. à te enim philosopho rationem accipere debeo religionis: maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, quam igitur à me rationem inquit Cotta, desideras? Et ille quadripartita inquit fuit diuisio tua. primum ut uelles docere deos esse. deinde quales essent. tum ab his mundum regi. postremo consulere eos rebus humanis. hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime inquit Balbus. sed expecto quid requiras. Tum Cotta, primũ quicq; uideamus inquit: & si id est primum quod inter omnes, nisi admodum impios, conuenit: mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. id tamen, quod mihi persuasum est, esse deos authoritate maiorum, cur ita sit nihil tu me doces. Quid est inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur à me uelis discere?

Tum Cotta, quia sic aggredior inquit ad hanc disputationem: quasi nihil unquam audierim de dijs immortalibus: nihil cogitauerim. rudem me discipulum & integrum accipe: & ea, quæ requiro, doce.

Dic igitur, inquit, quid requiras. Ego ne? primum illud. cur quod perspicuum in istam partem, ne egere quidem oratione dixisses: quod esset conspicuũ, et inter omnes constaret: de eo ipso tam multa dixeris?

Quia te quoq; inquit animaduerti Cotta sæpe, cũ in foro diceres, q̃ plurimis posses argumentis onerare iudicem: si modo eam facultatem tibi daret causa. atq; hoc idem & philosophi faciunt: & ego, ut potui,

feci. tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum: cum idem uno assequi possim. Tum Cotta, quàm simile istud sit inquit, tu uideris. nam ego neq; in causis, si quid est euidens, de quo inter omnes conueniat, argumentari soleo. perspicuitas enim argumentatione leuatur. nec si id facerem in causis forensibus: idem facerem in hac subtilitate sermonis. cur contuereris autem altero oculo, causa non esset: cum idem obtutus esset amborum: & cum rerum natura, quam tu sapientem esse uis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere uoluisset. sed quia non confidebas tam esse id perspicuum, quàm tu uelis: propterea multis argumentis deos esse docere uoluisti. mihi enim unum satis erat: ita nobis maiores nostros tradidisse. sed tu authoritates omnes contemnis: ratione pugnas. patere igitur rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta cur dij sint: remq́; mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandaui enim memoriæ non numerũ solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum cælum suspexissemus: statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candẽs: quẽ inuocant omnes Iouẽ: quasi uero quisquam nostrum, istum potius, quàm capitolinum, Iouem appellet: aut hoc perspicuum sit: constetq; inter omnes: eos esse deos: quos tibi Velleius, multiq; præterea, ne animantes quidem esse concedãt. Graue etiam argumentum tibi uidebatur: quod opinio de dijs immortalibus, & omnium esset, & quotidie cre=

sceret. placet igitur tantas res opinione stultorum iudicari? uobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim præsentis uidemus deos: ut apud Regillum Posthumius: in Salaria Vacienus: nescio quid etiam de locrorum apud sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, idest homines, homine natos: & quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos esse dicit lacedæmone: eos tu canterijs albis, nullis calonibus, obuiam Vacieno uenisse existimas: et uictoriam populi ro. Vacieno potius homini rustico, q̃ M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciauisse? ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud regillũ, tanquã uestigium ungulæ, Castoris equi credis esse? non'ne mauis illud credere, quod probari potest, animos præclarorum hominum, quales isti tyndaridæ fuerunt, diuinos esse, & æternos? q̃ eos, qui semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis: doceas oportet quo modo nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius an tibi inquit fabellæ uidentur? non'ne ab Aulo posthumio ædem Castori & Polluci in foro dedicatam? non'ne senatus consultum de Vacieno uides? nam de sagra græcorum etiam est uulgare prouerbium. qui quæ affirmant certiora esse dicunt, q̃ illa, quæ apud sagram. his igitur authoribus non'ne debes moueri?

Tum Cotta Rumoribus inquit mecum pugnas Balbe. ego autem à te rationes requiro. Sequuntur quæ futura sunt. effugere enim nemo id potest, quod futurum est. sæpe autem ne utile est quidem scire, quid futurum sit. miserũ est enim nihil proficientem angi: nec habere ne spei quidem extremum, & tamen

commune solatiũ. præsertim cum uos ijdem fato fieri dicatis omnia. quod autem semper ex omni æternitate uerum fuerit, id esse fatum. quid igitur iuuat? aut quid affert ad cauendũ? scire aliqd futurũ: cũ id certe futurum sit? unde porro ista diuinatio? quis inuenit fissum iecoris? quis cornicis cantum notauit? qs sortes? qbus ego credo: nec possum Actij Nauij, quem commemorabas, lituũ contemnere. sed qui ista intellecta sunt à philosophis debeo discere: præsertim cum isti plurimis de rebus diuinis mentiantur. at medici quoq;, ita enim dicebas, sæpe falluntur. quid simile medicina, cuius ego rationem uideo, & diuinatio? quæ unde oriatur non intelligo. tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos deos esse censes. quæ fuit eorum tanta iniquitas? ut placari populo ro. non possent: nisi uiri tales occidissent? consilium illud imperatorum fuit: quod græci ϛρατήγημα appellant: sed eorum imperatorum: qui patriæ consulerent: uitæ non parcerent. rebantur enim fore: ut exercitus imperatorem equo incitato se in hostis immittentem, persequeretur: id quod euenit. nam fauni uocem equidem nunquam audiui. tibi, si audiuisse te dicis, credam. et si faunus omnino quid scit nescio. non igitur adhuc, quantum quidem in te Balbe est, intelligo deos esse. quos equidem credo esse: sed nihil docent stoici. Nam Cleanthes ut dicebas quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. unus is modus est de quo satis dixi: qui est susceptus ex præsensione rerum futurarum. alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, &

copia. quartus ex astrorum ordine, cæliq; constantia. de præsensione diximus. de perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui ea metuant: & à dijs immortalibus fieri existiment. sed non id quæritur: sint ne aliqui qui deos esse putent: dij utrum sint, nec ne, quæritur. Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert: quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia: altera de temporum ordine, cæliq; constantia: tum tractabuntur à nobis: cum de prouidentia deorum disputabimus: de qua plurima à te Balbe dicta sunt: eodemq; illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset: esse homine aliquid melius: quæq; in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas: & cum totius mundi conuenientiam consensumq; afferebas: Zenonisq; breues, & acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus. eodemq; tempore illa omnia, quæ à te physice dicta sunt de ui ignea, deq; eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quærentur: omniaq;, quæ à te nudius tertius dicta sunt: cum docere uelles deos esse: quare & mundus uniuersus, & sol, & luna, & stellæ sensum ac mentem haberent: in idem tempus reseruabo. à te autem illud etiam atq; etiam quæram: quibus rationibus tibi psuadeas deos esse. Tum Balbus equidē attulisse rationes mihi uideor: sed eas tu ita refellis: ut cum me interrogaturus esse uideare: & ego me ad respondendum compararim: repente auertas oratio=

nem: nec des respondendi locum · itaq; maximæ res tacitæ præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere · sed ab hac ea quæstione, quæ nunc in manibus est, separantur · quare si uidetur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur. Optime inqt Cotta · itaq; quoniam quatuor in partes totam quæstionem diuisisti: de prima quidem diximus: consideremus secundam · quæ mihi talis uidetur fuisse: ut cum ostendere uelles, quales dij essent: ostenderes nullos esse · à consuetudine oculorum animum adducere difficillimum dicebas: sed cum deo nihil præstantius esset: non dubitabas quin mundus esset deus: quod nihil in rerum natura melius esset: modo possemus eum animantem cogitare: uel potius ut cætera oculis, sic animo hoc cernere · sed cum mundo negas quicquam esse melius: quid dicis melius? si pulchrius: assentior · si aptius ad utilitates nostras: id quoq; assentior · si autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo modo prorsus assentior · non φ difficile sit mentem ab oculis seuocare · sed quo magis seuoco: eo minus id, quod tu uis, possum mente comprehendere · nihil est mundo melius in rerum natura · ne in terris quidem urbe nostra · num igitur icirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut quoniam non sit: num icirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ urbi? φ in urbe sensus sit nullus: in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? uidere oportet Balbe, quid tibi concedatur: non te ipsum quod uelis sumere · istum enim locum

totum illa uetus Zenonis breuis, & , ut tibi uidebatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur. hoc si placet: iam efficies ut mundus optime librum legere uideatur. Zenonis enim uestigiis hoc modo rationem poteris concludere. quod litteratum est, id est melius, quàm quod non est litteratum. nihil autem mundo melius. litteratus igitur est mundus. isto modo etiam disertus: & quidem mathematicus, musicus, omni deniq; doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixti nihil fieri sine deo: nec ullam uim esse naturæ: ut sui dissimilia posset effingere. concedam non modo animantem, & sapientem esse mundum: sed fidicinem etiam, & tibicinem: quoniam earum quoq; artium homines, ex eo procreantur. nihil igitur affert pater iste stoicorum: quare mundum ratione uti putemus: nec cur animantem quidem esse. non est igitur mundus deus. & tamen nihil est eo melius: nihil est eo pulchrius: nihil nobis salutarius: nihil ornatius aspectu, motuq; constantius. quod si mundus uniuersus non est deus: ne stellæ quidem: quas tu innumberaliles in deorum numero reponebas. quarum te cursus æquabiles, æterniq; delectabant. nec me hercule iniuria. sunt enim admirabili, incredibiliq; constantia. sed non omnia Balbe, quæ cursus certos, & constantes habent, uel seruant: ea deo potius, quàm naturæ tribuenda sunt. quid Calcydico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid oceani

feruore illis in locis
» Europam Libyamq; rapax ubi diuidit unda.
quid æstus maritimi, uel hispanienses, uel britanici?
eorumq; certis temporibus uel accessus, uel recessus?
sine deo fieri non ne possunt? uide quæso, si omnis motus, omniaq;, quæ certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus: ne tertianas quidem febres, & quartanas diuinas esse dicendum sit. quarum reuersione, & motu, quid potest esse constantius? sed omnium talium rerum ratio reddenda est. quod uos cum facere non potestis: tanquam in aram, confugitis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere uidebatur, homo sine dubio uersutus, & callidus. uersutos eos appello, quorum celeriter mens uersatur. callidos autem, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit. is igitur, si aliquid est inquit quod homo efficere non possit: qui id efficit, melior est homine. homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. qui potuit igitur, is præstat homini. homini autem præstare quis possit nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore uersantur. quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam, & rationem intersit, non distinguitur. idemq;, si dei non sint, negat esse in omni natura quicquam homine melius: id autem putare quenquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiæ censet esse. sit sane arrogantis: pluris se putare quàm mundum. at illud non modo non arogantis: sed potius prudentis: intelligere se habere sensum, & rationem, & orationem: hæc eadem & cuniculam non habere.

Et si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis inquit ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. ita prorsus existimarem: si illum ædificatum, non quemadmodum docebo à natura conformatum putarem. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus: si nulla fuerit in mundo. Et ego quæro: unde orationem, unde numeros, unde cantus. nisi uero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit: aut ad harmoniam canere mundum: ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, ut ait Zeno: quod quidem quale sit iam uidebimus: sed omnia cientis, & agitantis motibus, et mutationibus suis. Itaq; illa mihi placebat oratio de conuenientia, consensúq; naturæ: quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse: nisi ea uno diuino spiritu contineretur. illa uero cohæret, & permanet naturæ uiribus, non deorum: estq; in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν græci uocant. sed ea, quo sua sponte maior est: eo minus diuina ratione fieri existimanda est. Illa autem quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. corpus autem immortale nullum esse: ne indiuiduum quidem: nec quod dirimi, distrahiq; non possit. cumq; omne animal patibilem naturam habeat: nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, idest quasi ferendi & patiendi necessitatem. & si omne animal mortale est: nullum est immortale. & si omne animal

secari ac diuidi potest: nullum est eorum indiuiduum: nullum æternum. atqui omne animal ad accipiendam uim externam & ferendam paratum est. mortale igitur omne animal, & dissolubile, & diuiduũ sit necesse est. ut enim, si omnis cera commutabilis esset: nihil esset cereũ quod commutari non posset. item nihil argenteum: nihil æneum: si commutabilis esset natura argenti & æris. similiter igitur, si omnia quæ sunt ex quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant: ut uobis uidetur: omne igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod immortale: non esset omne mutabile. ita efficitur ut omne corpus mortale sit. etenim omne corpus, aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est: aut id quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. horum autem nihil est quod non intereat. nam & terrenum omne diuiditur: & humor ita mollis est: ut facile comprimi, collidiq; possit: ignis uero, & aër, omni impulsu facillime pellitur: naturaq; cedens est maxime & dissipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt: tum in naturam aliam conuertuntur: quod fit cum terra in aquam se uertit: & cum ex aqua oritur aër: & cum ex aëre æther: cumq; eadem uicissim retro commeant. quod si ea intereunt ex quibus constat omne animal: nullũ est animal sempiternum. Et ut hæc omittamus: tamen animal nullum inueniri potest: quod neq; natum unquam sit: et semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara: nec potest ullo sensu iucunda accipere: & non acci-

pere

pere contraria. si igitur uoluptatis sensum capit: doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit: id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal confitendum est esse mortale. Præterea si quid est, quod nec uoluptatem sentiat, nec dolorem: id animal esse non potest. sin autem quod animal est: id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse æternum: & omne animal sentit. nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal: in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem quæ secundum naturam sunt: declinantur contraria: & omne animal appetit quædam: & fugit à quibusdam. quod autem refugit id contra naturam est: & quod est contra naturam id habet uim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt ex quibus effici, cogiq; possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat. etenim ea ipsa quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine sensu. nullum igitur animal est æternum. etenim aut simplex est natura animantis. ut uel terrena sit, uel ignea, uel animalis, uel humida: quod quale sit ne intelligi quidem potest. aut concretum ex pluribus naturis: quarum suum quæq; locum habeat: quo naturæ ui efferatur: alia infimum, alia summum, alia medium. hæc ad quoddam tempus cohærere possunt: semper autem nullo modo possunt. necesse est enim ut suum quæq; in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia uestri Balbe solent ad igneam uim referre: Heraclitum ut opinor

sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus. uos autem ita dicitis omnem uim esse ignẽ. itaq; & animantis cum calor defecerit tum interire: & in omni natura rerum id uiuere, id uigere, quod caleat. Ego autem non intelligo: quo modo calore extincto corpora intereant: non intereant humore, aut spiritu amisso: præsertim cum intereant etiam nimio calore. quamobrem id quidem commune est de calido. ueruntamen uideamus exitum. ita uultis opinor: nihil esse animal extrinsecus in natura, atq; mundo, præter ignem. qui magis q̃ præter animam? unde animantium quoq; constet animus: ex quo anima dicitur. quo modo autem hoc quasi concedatur sumitis? nihil esse animum nisi ignem? probabilius enim uidetur tale quiddam esse animum: ut sit ex igne, atq; anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura: quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quicquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat & uoluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor ueniat: ad eundem etiam interitum uenire. ita fit ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. quid enim? non eisdem uobis placet omnem ignem pastu indigere? nec permanere ullo modo posse nisi alatur? ali autem solem, lunã, reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? eamq; causam Cleantes affert, cur se sol referat: nec longius progrediatur solstitiali orbe: itemq; brumali: ne longius discedat a cibo. hoc totum quale sit mox. nunc autem concludatur,

tur, illud quod interire possit: id æternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. qualem autem dicunt deum, intelligere non possumus, nulla uirtute præditum. quid enim? prudentiam ne deo tribuemus? quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum: cui mali nihil est, nec esse potest: quid huic opus est delectu bonorum, & malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem: ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuiq; distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem constat ex prætermittendis uoluptatibus corporis: cui si locus in cælo est: est etiam uoluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore? an in labore? an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla præditum deum intelligere qui possumus? Nec uero uulgi atq; imperitorum inscitiam despicere possum: cum ea considero quæ dicuntur à stoicis. sunt enim illa imperitorum. piscem syri uenerantur. omne fere genus bestiarum ægyptij consecrauerunt. iam uero in græcia multos habent ex hominibus deos: Alabandũ Alabandi: Tenedi Tenem: leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium, cuncta græcia: Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq; complures: quos quasi nouos & ascriptitios ciues in cælum receptos putant. hæc igitur indocti. quid uos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt

enim præclara. sit sane deus ipse mundus. hoc credo illud esse

=sublime candens: quem inuocant omnes Iouem.
Quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi uidentur. singulas enim stellas numeras deos: easq; aut beluarum nomine appellas, ut capram, ut lupam, ut taurum, ut leonem: aut rerum inanimatarum, ut argon, ut arã, ut coronam. sed ut hæc concedantur reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges cererem, uinum liberum dicimus: genere nos quidem sermonis utimur usitato. sed inter hæc quem tam amentem esse putas? qui illud, quo uescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad deos: tu reddes rationem quemadmodum idem fieri potuerit: aut cur fieri desierit: & ego discam libenter. quomodo nunc quidem est: non uideo quo pacto ille, cui in monte Oetheo illatæ lampades fuerunt: ut ait Actius: in domum æternam patris ex illo ardore peruenerit. quem tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab Vlysse, sicut cæteros: qui excesserant uita. quanquam quem potissimum Herculem colamus: scire sane uelim. Plures enim tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur et reconditas litteras. antiquissimum Ioue natum: sed antiqssimo item Ioue. nam Ioues quoq; plures in priscis græcorum litteris inuenimus. Ex eo igitur & liscito est is Hercules: quem concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus ægyptius: quem aiunt phrygias litteras conscripsisse. Tertius est ex ideis indigenis: cui inferias afferunt. Quartus

tus Iouis est, Asteriæ Latonæ sororis: quem Tyrij maxime colunt: cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena: quem Iuppiter genuit: sed tertius Iuppiter: quoniam ut iam docebo: plures Ioues etiam accepimus. Quando enim me in hunc locũ deduxit oratio: docebo, meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus iure pontificio, & maiorum more capedunculis his: quas Numa nobis reliquit: de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius: quàm rationibus stoicorum. Si enim uos sequar: dic quid ei respondeam, qui me sic roget. Si dij sunt: sunt ne etiam nymphæ deæ? si nymphæ: Panisci etiam & Satyri. hi autem non sunt: ne nymphæ quidem deæ igitur. at earum templa sunt publice uota, & dedicata. quid igitur? ne cæteri quidẽ ergo dij: quorũ templa sunt dedicata. Age porro, Iouẽ et Neptunum deũ numeras. ergo etiam Orcus frater eorum deus: & illi qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegeton, tum Charon, tum Cerberus dij putandi. at id quidem repudiandum. ne Orchus quidem igitur. quid dicitis ergo hæc de fratribus? Hæc Carneades agebat: non ut deos tolleret. quid enim philosopho minus conueniens? sed ut stoicos nihil de dijs explicare conuinceret. itaq; insequebatur. quid enim, aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum: num de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. qui si est deus: patrem quoq; eius cælum esse deum confitendum est. quod si ita est: cæli quoq; parentes dij habendi sunt, æther, et dies, eorumq; fratres, et sorores: qui à genealogijs antiquis sic nominãtur: Amor, dolus,

metus, labor, inuidentia, fatum, senectus, mors, tenebræ, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, parcæ, hesperides, somnia: quos omnis Erebo & nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt: aut prima illa tollenda. quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, cæteros deos esse dices? de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce, dubitabis? at hi quidem coluntur æque atq; illi: apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dij sunt habendi mortalibus nati matribus. quid Aristæus? qui oliuæ inuentor dicitur Apollinis filius. Theseus? qui Neptuni. reliqui? quorum patres dij, non erunt in deorum numero? quid quorum matres? opinor etiam magis. ut enim in iure ciuili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturæ qui de dea matre est, deus sit necesse est. Itaq; Achillem astypalea insula sanctissimum colit. qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus dij sunt matre musa nati. nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. si hi dij non sunt: quia nusquam coluntur: quomodo illi sunt? uide igitur ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, nõ imortalibus: quod tu quoq; Balbe uisus es dicere. quo modo autem potes si Latonam deam putes: Hecatem non putare? quæ matre Asteria est sorore Latonæ? an hæc quoq; dea est? uidimus enim eius aras delubraq; in græcia. sin hæc dea est: cur non Eumenides? quæ si deæ sunt: quarũ & Athenis fanum est: & apud nos, ut ego interpretor, lucus furinæ: furiæ deæ sunt, speculatrices credo & uindices facinorum, & sceleris. quod si tales dij sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoq; dea putanda est: cui cum fana circuimus in agro ardeatirem

rem diuinam facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur à nascentibus Natio nominata est. ea si dea est: dij omnes illi, qui cõmemorabantur à te, honos, fides, mens, concordia. ergo etiam spes, moneta, omniaq; quæ cogitatione nobismet ipsis possumus fingere. quod si uerisimile non est: ne illud quidem est: hæc unde fluxerunt. quid autem dicis? si dij sunt illi, quos colimus, & accepimus: cur non eodem in genere Serapim, Isimq; numeremus? quod si facimus: cur Barbarorum deos repudiemus? Boues igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodillos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea belluas in deorum numero reponemus. quæ si reijciamus: illa quoq; unde hæc nata sunt, reijciemus. qd deinde? Ino dea dicetur quæ leucothea à græcis, à nobis matuta dicitur: cum sit Cadmi filia? Circe autem, et pasiphae è perseide Oceani filia natæ, patre sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circem quoq; coloni nostri circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. quid Medeæ respondebis? quæ duobus auis sole, & oceano, Aeeta patre, matre idya procreata est. quid huius Absirtho fratri? qui est apud Pacuuiũ Egialeus? sed illud nomen ueterum litteris usitatius. qui si dij non sunt: uereor quid agat Ino: hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. an Amphiaraus deus erit, et Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege censoria: negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dij: est certe Erichtheus: cuius Athenis, & delubrum uidimus, & sacerdotem. quem si deum facimus: quid aut de Codro dubitare

possumus? aut de cæteris: qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. atq; in plerisq; ciuitatibus intelligi potest, augendæ uirtutis gratia, quo libentius reip. causa periculũ adiret optimus quisq;: uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erichtheus athenis, filiæq; eius in numero deorũ sunt. Itemq; leonaticum est delubrũ athenis, quod leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quàm quenquam nobilium deorũ: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret: Herculem negaret: ergo inquit mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem Balbe, quæ tu à cælo, astrisq; ducebas, quàm longe serpant non uides: solem deum esse, lunamq;: quorum alterum Apollinem græci, alteram Dianam putant. quod si luna dea est: ergo etiam lucifer, cæteræq; errantes numerum deorum obtinebunt. igitur etiam inerrantes. cur autem arcus species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher: & ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. cuius si diuina natura est: quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus, efficitur quodam modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes rettuleris in deos: referendæ certe erunt tempestates: quæ populi ro. ritibus, consecratæ sunt. ergo hymbres, nimbi, procellæ, turbines sunt dij putandi. Nostri quidem du-

ces mare ingredientes immolare hoſtiam fluctibus conſueuerunt. Tum ſi eſt Ceres à gerendo, ita enim dicebas terra ipſa dea eſt: & ita habetur: quæ eſt enim alia Tellus? ſin terra: mare etiam: quem Neptunum eſſe dicebas. ergo & flumina, & fontes. itaq; & fontis delubrum Marſo ex corſica dedicauit: & in augurum precatione Tyberinum, ſpinonem, anemonem, nodinum, aliaq; propinquorum fluminum nomina uidemus. ergo hoc aut in immenſum ſerpet: aut nihil horum recipiemus: nec illa infinita ratio ſuperſtitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum eſt. Dicamus igitur Balbe oportet contra illos etiam: qui hos deos ex hominum genere in cælum translatos non re, ſed opinione eſſe dicunt: quos auguſte omnes ſanctéq; ueneramur. Principio Ioues tres numerant ij, qui theologi nominantur: ex quibus primum & ſecundum natos in Arcadia, alterum patre æthere, ex quo etiam proſerpinam natam ferunt, & liberum: alterum patre Cælo, qui genuiſſe Mineruam dicitur: quam principem & inuentricem belli ferunt. Tertium cretenſem Saturni filium: cuius in illa inſula ſepulchrum oſtenditur. dioſcuri etiam apud graios multis modis nominantur primi tres, qui appellantur anactes athenis, ex Ioue rege antiquiſſimo, & proſerpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionyſius. Secundi Ioue tertio nati ex leda, Caſtor & Pollux. Tertij dicuntur à nonnullis Aleo, & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. iam muſæ primæ quattuor, natæ Ioue altero thelxiope, mneme, acede melete. Secundæ Ioue tertio, & Mnemoſine procreatæ nouem.

Tertiæ Ioue tertio pieriæ natæ & Antiopa: quas Pieridas, & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero quo proximæ superiores. Cumq; tu solem quia solus esset, appellatum esse dicas: soles ipsi quàm multi à theologis proferuntur. Vnus eorum Ioue natus, nepos ætheris: alter Hiperione: tertius Vulcano, Nili filio: cuius urbem Aegyptii uolunt esse eam: quæ Heliopolis appellatur. Quartus is, quem Heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, auum Ialysi, Camiri, et Lindi: quintus qui colchis fertur Aeetam & Circem procreauisse. Vulcani item complures, primus Cælo natus, ex quo Minerua Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse uoluerunt. Secundus Nilo natus Opas, ut Aegyptii appellant: quem custodem esse Aegypti uolunt. Tertius ex tertio Ioue, & Iunone: qui lemni fabricæ traditur præfuisse. Quartus Menalio natus: qui tenuit insulas propter Siciliam: quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius unus Cælo patre, die matre natus: cuius obscœnius excitata natura traditur: quod aspectu Proserpinæ commotus sit: alter ualentis & Phoronidis filius, is qui sub terris habetur. idem Trophonius. tertius Ioue tertio natus & Maia: ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. quartus Nilo patre: quem Aegyptii nefas habent nominare. quintus quem colunt pheneatæ: qui argum dicitur interemisse: ob eamq; causam ægypto præfuisse: atq; ægyptiis leges & litteras tradidisse. hunc ægiptii thoyth appellant. eodemq; nomine anni primus mensis apud eos uocatur. Aesculapiorum primus apollinis, quem Arcades colunt:

qui speculum inuenisse, primusq; uulnus obligauisse dicitur. Secundus secundi Mercurij frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse cinosuris. tertius arsipp=pi, & arsinoæ: qui primus purgationem alui, dentisq; euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in arcadia non longe à lusio flumine sepulchrum et lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is: quem pauloante ex uul=cano natum esse dixi custodem athenarum. Alter Co=ribantis filius, natus in creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus & latona: quem ex hyperboreis del-phos ferunt aduenisse. quartus in arcadia, quem ar=cades Nomionem appellant: quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Iouis, & Pro=serpinæ: quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur. Secunda notior: quam Ioue tertio & latona natam accepimus. Tertiæ pater Vpis traditur: Glauce ma-ter. eam græci sæpe Vpim paterno nomine appel=lant. Dionysios multos habemus: primum è Ioue, & Proserpina natum. Secundum nilo: qui nysam dicitur interemisse. Tertium Caprio patre: eumq; re=gem asiæ præfuisse dicunt: cuius abarea sunt insti=tuta. Quartum Ioue & luna, cui sacra orphica pu-tantur confici. Quintum Niso natum, & Thione: à quo trieterides constitutæ putantur. Venus prima cœ=lo & die nata: cuius elide delubrum uidemus: al-tera spuma procreata: ex qua & Mercurio cupidi=nem secundum natum accepimus. Tertia Ioue nata, & Dione: quæ nupsit Vulcano. sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. quarta Syria, Tyroq; conce-pta: quæ astarete uocatur: quam adonidi nupsisse

traditum est. Minerua, prima, quam apollinis matrem supra diximus. Secunda orta nilo, quam aegyptij Saitem colunt. Tertia illa quam Ioue generatam supra diximus. quarta Ioue nata & Coriphe oceani filia: quam arcades Coriam nominant: & quadrigarum inuentricem ferunt. Quinta Pallantis: quae patrem dicitur interemisse uirginitatem suam uiolare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur. Secundus Mercurio & Venere secunda. Tertius quidem est anteros Marte & Venere tertia. atq; haec quidem, atq; eiusmodi, ex uetere graeciae fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. uestri autem non modo haec non refellunt: uerum etiam confirmant, interpretando quorsum quicq; pertineat. Sed eo' iam, unde huc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, uirtutem, honorem, uictoriam, salutem, concordiam, caeteraq; eiusmodi, rerum uim habere uidemus, non deorum. aut enim in nobismet insunt ipsis: ut mens, ut fides, ut uirtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt: ut honos, ut salus, ut uictoria. quarum rerum utilitate uideo etiam consecrata simulacra. quare autem in his uis deorum insit: tum intelligam cum cognouero. quo in genere uel maxime est fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia & temeritate seiunget: quae digna certe non sunt deo. Iam uero quid uos illa delectat explicatio fabularum? & enodatio nominum? exectum a' filio Caelium: uinctum itidem a' filio Saturnum. haec

Polyphe
Coriam
Hippia

& alia generis eiusdem ita defenditis: ut ij qui ista finxerunt non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes uideantur. In enodandis autem nominibus, quod mirandum sit, laboratis. Saturnus quia se saturat annis: Mauors quia magna uertit: Minerua quia minuit, aut quia minatur: Venus quia uenit ad omnia: Ceres à gerendo. quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis: quid Veioui facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum à nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare unde ductum sit. in quo quidem magis tu mihi natare uisus es, quàm ipse neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleantes, deinde Chrysippus: commentitiarum fabularum reddere rationem: uocabulorum, cur quiq; ita appellati sint, causas explicare. quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atq; hominum opinio sit. eos enim, qui dij appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. qui tantus error fuit: ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur: sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in palatio, & ædem Larum, & aram male fortunæ exquilijs consecratam uidemus. Omnis igitur talis à philosophia pellatur error: ut cum de dijs immortalibus disputemus: dicali usu loquamur ignaris mortalibus. de quibus habeo ipse qd sentiam: non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animum cum intelligentia, per mare pergentem: idem de cerere. istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo

comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaq; aliunde mihi quærendum est: ut & esse deos, & quales sint discere possim: quàm qualis tu eos esse uelis. Videamus ea quæ sequuntur. Primum deorum ne prouidentia mundus regatur. deinde consulant ne rebus humanis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus, si uobis uidetur accuratius disserendum puto. Mihi uero inquit Velleius ualde uidetur: nam & maiora expecto: & his quæ dicta sunt, uehementer assentior. Tum Balbus interpellare te inquit Cotta nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam profecto ut fateare

sed

multa desunt

» Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
» Nam ut ego illis supplicarē tanta blandiloquentia?

an niobe

an niobe parum ne ratiocinari uidetur: & sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud uero quàm callida ratione,

» Qui uolt quod uolt, ita dat se res ut operā dabit:

qui est uersus omnium seminator malorum:

» Ille tamen uersa mente mihi tradidit repagula

» Quibus ego iram omnem recludam: atq; illi perniciem dabo:

» Mihi mœrores, illi luctum, exitium illi, exilium mihi.

hanc uidelicet rationem quam uos diuino beneficio homini solum tributam dicitis: bestiæ non habent. uides ne igitur quanto munere deorum simus affecti? atq; eadem Medea patrem, patriamq; fugiens:

» Postquam pater appropinquat: iamq; pene ut comprehendatur parat:

» Puerum interea obtruncat: membráq; articulatim diuidit:

» Perq; agros passim dispergit corpus: id ea gratia

» Vt dum nati dissipatos artus captaret parens:

» Ipsa interea effugeret: illum ut mœror tardaret seq:

» Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.

huic ut scelus: sic nec ratio quidem defuit. Quid ille funestas epulas fratri comparans? non ne uersat huc & illuc cogitatione rationem?

» Maior mihi moles, maius miscendum est malum:

» Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Nec tamen ille ipse est prætereundus qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo recte & uerissime loquitur Atreus

» Quod re in summa summum esse arbitror

» Periclum, matres coinquinari: regiam

» Contaminari stirpem: admisceri genus.
At id ipsum q̃ callide, q regnum adulterio quæreret?
» Addo (inquit) huc ꝙ mihi portento cælestum pater
» Prodigium misit regni stabilimen mei:
» Agnum inter pecudes aurea clarum coma
» Quondam thiestem clepere ausum esse è regia:
» Qua in re adiutricem coniugem cœpit sibi
uidetur ne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? Nec uero scæna solum referta est his sceleribus: sed multo uita communis pene maioribus. sentit domus uniuscuiusq;: sentit forum: sentit curia: campus, socij, prouinciæ: ut quemadmodum ratione res recte fiat: sic ratione peccetur. alterum à paucis, & raro, alterum & semper, & à pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis à dijs immortalibus datam esse rationem: quàm tanta cum pernicie datam. ut uinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime: melius est non adhibere omnino: quàm spe dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere. sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem uocamus: quoniam pestifera sit multis: admodum paucis salutaris: non dari omnino: quàm tam munifice & tam large dari. Quamobrem si mens uoluntasq; diuina idcirco consuluit hominibus, ꝙ his largita est rationem: his solis consuluit, quos bona ratione donauit: quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos. non placet autem paucis à dijs immortalibus esse consultum. sequitur ergo ut nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis à dijs esse prouisum: ꝙ multi eorum beneficio peruerse uterentur:

tur: etiam patrimonijs multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium à patribus nullum habere. Quisquam ne istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit: nec prodesse phereo Iasoni is, qui gladio uomicam eius aperuit: quam sanare medici non poterant. multi enim etiam cum obesse uellent, profuerunt: & cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo quod datur, ut uoluntas eius, qui dederit, appareat: nec si is qui accepit, bene utitur: idcirco is, qui dedit, amice dedit. quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus, aut suscipitur nisi consilio capto? aut sine animi motu & cogitatione idest ratione perficitur? Nam omnis opinio ratio est: & quidem bona ratio, si uera: mala autem, si falsa est opinio. sed à deo tantum rationem habemus si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis. non enim ut patrimonium relinquitur: sic ratio homini est beneficio deorum data. quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? Iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis, quæ semina essent? si his uicijs ratio non subesset? Medea modo et Atreus commemorabantur à nobis, heroicæ personæ, inita, subductaq; ratione, nefaria scelera meditantes. quid leuitates comicæ? parum ne semper in ratione uersantur? parum ne subtiliter disputat ille in eunucho?

» =quid igitur faciam?
» Exclusit: reuocat. redeam? non si me obsecret.

Ille uero in synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione:

qui in amore summo, summaq; inopia: suaue esse dicit
» Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
» Difficilem: qui te nec amet, nec studeat tui.
atq; huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:
» Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
» Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
» Percutias pauidum. postremo à parco patre
» Quod sumas, quanto dissipas libentius?
Idemq; facilem & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat: quem
» Neq; quo pacto fallam: neq; quid inde auferam:
» Nec quem dolum ad eum, neq; machinam cômoliar:
» Scio quicquam: ita omnes meos dolos, fallacias,
» Praestigias, praestrinxit commoditas patris.
quid ergo isti doli? quid machinae? quid fallaciae? praestigiaeq;? num sine ratione esse potuerût? O praeclarum munus deorum: ut phormio possit dicere:
» Cedo senem: iam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.
Sed exeamus è theatro: ueniamus in forum: sessum ite precor: quid ut iudicetur? qui tabularium incenderit. quod facinus occultius? at se Q. Sosius splendidus eques Romanus ex agro Piceno fecisse confessus est. qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenius fecit: cum chyrographum sex primorum imitatus est. quid hoc homine solertius? cognosce alias quaestiones: auri Tolosani: coniurationis Iugurtinae. repete superiora Tubuli de pecunia capta ob rem iudicandam. posteriora de incestu rogatione peducea. tum haec quotidiana sicae, uenena, peculatus, testamentorum etiam lege noua quaestiones. inde illa actio: ope consilioq;

lioq; tuo, furtum factum esse aio: inde tot iudicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro socio, fiduciæ, reliqua, quæ ex empto, aut uendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde iudicium publicum rei priuatæ lege lectoria: inde euerriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius familiaris noster protulit. quem dolum idem Aquilius tum teneri putat: cum aliud sit simulatum: aliud actum. Hanc igitur à dijs immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dij dederunt: & malitiam dederunt. est enim malitia uersuta, et fallax nocendi ratio. idẽ autem dij fraudem dederunt: facinusq; cæteraq;, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. utinam igitur (ut illa anus optat)

» =ne in nemore pelio securibus
» Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes:

sic istam calliditatem hominibus dij ne dedissent: qua perpauci bene utuntur: qui tamen ipsi sæpe à male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc diuinum rationis, & consilij, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse uideatur. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum. ut si medicus grauitatem morbi, gubernator uim tempestatis accuset. & si hi quidem homunculi: sed tamen ridiculi. quis enim te adhibuisset dixerit quispiam: si ista non essent? contra deum licet disputare liberius. in hominum uitijs ais esse culpam. eam dedisses hominibus rationem: quæ uitia culpamq; excluderet. ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi

relinquimus: qua possumus falli. deus falli qui potuit? an ut sol, in currum cum Phaetontem filium sustulit: aut Neptunus, cum Theseus Hyppolitum perdidit: cum ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem. poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse uolumus rerum authores, non fabularum. Atq; ij tamen ipsi dij poëtici si scissent pniciosa fore illa filijs: peccasse in beneficio putarentur. et si uerũ est quod Aristo chius dicere solebat: nocere audientibus philosophos his, qui benedicta male interpretarentur: posse enim asotos, ex Aristippi, acerbos è Zenonis schola exire: prorsus si qui audierunt, uitiosi essent discessuri: q peruerse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstare philosophis: q̃ his, qui se audissent, nocere. sic si homines rationem bono consilio à dijs immortalibus datam, in fraudem malitiamq; conuertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. ut si medicus sciat eum ægrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius sumpturũ: statimq; periturũ: magna sit in culpa. sic uestra ista prouidentia reprehendenda: quæ rationem dederit ijs: quos scierit ea peruerse, & improbe usuros. nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem. sed non audebitis. non enim ignoro quanti eius nomen putetis. Sed hic quidem locus concludi iam potest. nã si stultitia consensu omniũ philosophorum maius est malum, q̃ si omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus: quibus uos optime consultum à dijs immortalibus dicitis. nam ut nihil interest, utrum nemo ualeat: an nemo possit ualere: sic non intelligo, quid intersit:

cous

intersit: utrum nemo sit sapiens: an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamon autem uno uersu locum totum conficit: utrum dij homines negligant:

Nā si curent: bene bonis sit: male malis: qđ nunc abest. debebant illi quidem omnes bonos efficere: siquidem hominum generi consulebant. sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. cur igitur duos Scipiones fortissimos, & optimos uiros in Hispania poenus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum cannæ sustulerunt? cur poenorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc uetera, & alia permulta propiora uideamus. cur auunculus meus uir innocentissimus, idemq; doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ, prudentiæq; specimen ante simulacrū uestæ pontifex maximus est Q. Scæuola trucidatus? cur etiam ante tot ciuitatis principes à Cynna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum præstantissima dignitate uirum mori potuit iubere? dies deficiat: si uelim numerare quibus bonis male euenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. cur enim Marius tam feliciter septimum consul domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cynna regnauit? at dedit poenas. prohiberi melius fuit, impedirią;, ne tot summos uiros interficeret: q̄ ipsum aliquando poenas dare. summo cruciatu, supplicioq; Varius homo importunissimus perijt: sic, quia Drusum ferro, Metel-

lum ueneno subsl
ulerat: illos conseruari melius fuit: q̃ pœnas sceleris Varium pendere. Duo de XL Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ & beatissimæ ciuitatis. quam multas ante hunc in ipso græciæ flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Appollodorus pœnas sustulit, multis quidem ante cruciatis, & necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere non plures captiuos acerbe, q̃ prædones necatos. Anaxarchum Democritium à cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. quid dicam de Socrate? cuius morti illachrymari soleo Platonem legens. uides ne igitur deorum iudicio, si uident res humanas, discrimen esse sublatum. Diogenes quidem Cynicus dicere solebat: Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur: contra deos testimonium dicere: q in illa fortuna tandiu uiueret. Dionysius, de quo ante dixi: cum fanum proserpinæ locris expilauisset: nauigabat syracusas: isq; cum secundissime cursum teneret: uidetis ne inquit amici, quam bona à dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur. Atq; homo acutus, cum bene, planeq; percepisset: in eadem sententia perseuerabat. qui, cum ad peloponnesum classem appulisset: & in fanum uenisset Iouis olympij: aureum ei detraxit amiculum grandi pondere: quo Iouem ornarat ex manubijs carthagnensiũ tyrannus Hiero: atq; in eo etiam cauillatus est: æstate graue esse aureum amiculum: hyeme frigidum: eiq; laneum palium iniecit: cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. idemq; Aesculapij Epidauri barbam auream demi iussit. neq; enim conuenire, barbatum esse filium: cum

in omnibus

in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus, quod more ueteris græciæ inscriptum esset bonorum deorum: uti se eorum bonitate uelle dicebat. Idem uictoriolas aureas, & pateras, coronasq;, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaq; se accipere, non auferre dicebat. esse enim stultitiam, à quibus bona precaremur, ab ijs porrigentibus, & dantibus nolle sumere. eundemq; ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse: & per præconem uendidisse: exactaq; pecunia, edixisse, ut quod quisq; à sacris haberet, id ante diem certam in suum quodq; fanum referret: ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam. hunc igitur nec olympius Iuppiter fulmine percussit: nec Aesculapius misero diuturnoq; morbo intabescentem interemit: atq; in suo lectulo mortuus, in tympanidis rogum illatus est: eamq; potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam, hæreditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco uersatur oratio. uidetur enim authoritatem afferre peccandi. & recte uideretur: nisi & uirtutis, & uitiorum sine ulla diuina ratione graue ipsius conscientiæ pondus esset. qua sublata, iacent omnia. Vt enim nec domus, nec resp. ratione quadam, & disciplina designata uideatur: si in ea nec recte factis præmia extent ulla: nec supplicia peccatis. sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est: si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. At enim minora dij negligunt: neq; agellos singulorum, nec uiticulas persequuntur: nec si

uredo, aut grando quippiam nocuit: id Ioui animaduertendum fuit ne in regnis quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis. quasi ego paulo ante de fundo Formiano P. Rutilij sim questus: non de amissa salute. Atq; hoc quidem omnes mortales sic habent: externas commoditates, uineta, segetes, oliueta, ubertatem frugum, & fructuum, omnem deniq; commoditatem, prosperitatemq; uitæ à dijs se habere. uirtutem autem nemo unquam acceptam deo rettulit. nimirum recte. propter uirtutem enim iure laudamur: & in uirtute recte gloriamur. quod non contingeret: si id donum à deo, non à nobis haberemus. At uero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni: aut depulimus mali: tum dijs gratias agimus: tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. num quis quod bonus uir esset, gratias dijs egit unquam? at quod diues: quod honoratus: quod incolumis. Iouemq; optimum maximum ob eas res appellant: non quod nos iustos, temperatos, sapientes, efficiat: sed quod saluos, incolumes, opulentos, copiosos. neq; Herculi quisquam decumam uouit unquam: si sapiens factus esset: quanquam Pythagoras cum in Geometria quiddam noui inuenisset: musis bouem immolasse dicitur. sed id quidem non credo: quoniam ille ne Apollini quidem delio hostiam immolare uoluit: ne aram sanguine aspergeret. ad rem autem ut redeam: iudicium hoc omnium mortalium est: fortunam à deo petendam: à se ipso sumendam esse sapientiam. quamuis menti delubra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamen hæc in nobis ipsis sita uidemus: spei, salutis, opis, uictoriæ, facultas à dijs expe-

benda est. Improborum igitur prosperitates, secundæq; res, redarguũt (ut Diogenes dicebat) uim omnem deorum, ac potestatem. at nonnunquam bonos exitus habent boni. eos quidem ascribimus, attribuimusq; sine ulla ratione dijs immortalibus. At Diagoras cum Samothraciam uenisset, atheos ille qui dicitur: atq; ei quidam amicus, tu qui deos putas humana negligere: non ne animaduertis ex tot tabellis pictis, quàm multi uotis uim tẽpestatis effugerint? in portumq; salui peruenerint? ita fit inquit. illi enim nusquam picti sunt: qui naufragium fecerunt, in mariq; perierunt. idemq;, cum ei nauiganti uectores aduersa tempestate timidi, & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere: qui illum in eandem nauem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quæsiuitq; num etiam in ijs nauibus Diagoram uehi crederent. sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersam'ue fortunam qualis sis, aut quemadmodum uixeris, nihil intersit. Non animaduertunt inquit omnia dij: ne reges quidem. quid est simile? reges enim si scientes prætermittunt: magna culpa est. at deo ne excusatio quidem est inscientiæ. quem uos præclare defenditis: cum dicitis eam uim deorum esse: ut etiam siquis morte pœnas sceleris effugerit: expectentur hæ pœnæ à liberis, à nepotibus, à posteris. O mirам æquitatem deorum. ferret ne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis? ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut auus deliquisset? qui nam tantalidarum internitioni modus paretur? aut quænam unquam ob mortem Mirtili pœnis luendis dabitur satietas supplicij? utrum poetæ stoicos de

prauauerint, an stoici poetis dederint authoritatem, non facile dixerim. portenta enim & flagitia ab utrisq; dicuntur. neq; enim quem hipponactis iambus læserat: aut qui erat Archilochi uersu uulneratus: à deo immissum dolorem, non conceptum à se ipso continebat. nec cum Ægysti libidinem, aut cum paridis uidemus, à deo causam requirimus: cum culpæ penè uocem audiamus. nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab æsculapio datam iudico: nec Lacedemoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius spartæ, quàm à lygurgo datam. Crytolaus inquam euertit corinthum: carthagnem Asdrubal. hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt: non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum. At subuenire certe potuit: & conseruare urbes tantas, atq; tales. uos enim ipsi dicere soletis: nihil esse quod deus efficere non possit: & quidem sine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac uoluntate moueantur: sic numine deorum omnia fingi, moueri, mutariq; posse. neq; id dicitis superstitiose, atq; aniliter: sed physice, constantiq; ratione. materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint: totam esse flexibilem, & commutabilem: ut nihil sit, quod non ex ea, quamuis subito, fingi, conuertiq; possit. eius autem uniuersæ fictricem, & moderatricem diuinam esse prouidentiam. hanc igitur quocunq; se moueat, efficere posse quicquid uelit. itaq; aut nescit quid possit: aut negligit res humanas: aut quid sit optimum non potest iudicare. non curat singulos homines. non mirum: ne ciuitates quidem. non eas: ne nationes qui-

dem, & gentes. quod si has etiam cotemnet: quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? sed quo modo ijdem dicitis, non omnia deos persequi? qui ijdem uultis, à dijs immortalibus hominibus dispartiri, ac diuidi somnia? idcirco hæc tecũ: quia uestra est de somniorum ueritate sententia. atq; ijdem etiam uota suscipi dicitis oportere. nempe singuli uouent. audit igitur mens diuina etiam de singulis. uidetis ergo eam non esse tam occupatam, quàm putabatis? Fac esse distentam: cælum uersantem: terram tuentem: maria moderantem. cur tam multos deos nihil agere & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos ociosos deos præfecit? qui à te Balbe innumerabiles explicati sunt. Hæc ferè dicere habui de natura deorum: non ut eam tollerem: sed ut intelligeretis, quàm esset obscura: & quàm difficiles explicatus haberet. Quæ cum dixisset Cotta: finem fecit.

Lucilius autem, uehementius inquit Cotta quidem inuectus es in meram stoicorum rationem: quæ de prouidentia deorum ab illis sanctissime & prouidentissime constituta est. sed quoniam aduesperascit: dabis diem nobis aliquem: ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris, & focis certamen, & pro deorum templis, atq; delubris, proq; urbis muris, quos uos pontifices sanctos esse dicitis: diligentiusq; urbem religione, quàm ipsis mœnibus cingitis. quæ deseri à me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta. Ego uero & opto redargui me Balbe: & ea, quæ disputaui, disserere malui, quàm iudicare: & facile me à te uinci posse certo scio. Quippe inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad

nos mitti ab Ioue. quæ ipsa tamen tam leuia non sunt: quàm est stoicorum de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta: ita discessimus: ut Velleio Cottæ disputatio uerior: mihi Balbi, ad ueritatis similitudinem uideretur esse propensior.

M. TVLLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBER PRIMVS.

V Etus opinio est, iam usq; ab heroicis ducta temporibus: eáq; & populi romani, & omnium gentium firmata consensu: uersari quandam inter homines diuinationem: quam græci μαντικὴν appellant, idest præsensionem, & scientiam rerum futurarum. magnifica quædam res, & salutaris: si modo est ulla: quæq; proxima ad deorum uim natura mortali possit accedere. Itaq; ut alia nos melius multa quam græci: sic huic præstantissimæ rei nomen nostri à diuis, græci, ut Plato interpretatur, à furore duxerunt. gentem quidem nullam uideo neq; tam humanam, atq; doctam: neq; tam immanem, tamq; barbaram: quæ non significari futura, & à quibusdam intelligi, prædiciq; posse censeat. Principio Assyrij, ut ab ultimis authoritatem repetam, propter planiciem, magnitudinemq; regionum, quas incolebant: cum cælum ex omni parte patens, atq; apertum intuerentur: traiectiones, motusq; stellarum obseruauerunt: quibus notatis, quid cuiq; significaretur memoriæ prodiderunt. Qua in natione Caldæi non ex artis, sed ex gentis uocabulo nominati: diuturna obseruatione syderum, scientiam putantur effecisse: ut prædici posset quid cuiq; euenturum: & quo quisq; fato natus esset. Eandem artem etiam ægyptij longinquitate

temporum innumerabilibus penè seculis consecuti putantur. Cilicum autem, & pisidarum gens, & his finitima Pamphila, quibus nationibus præfuimus ipsi, uolatibus auium, cantibusq;, ut certissimis signis, declarari res futuras putant. quam uero græcia coloniam misit in ætholiam, ioniam, asiam, siciliam, italiam, sine pythio, aut dodonæo, aut ammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est? Nec unũ genus est diuinationis publicæ, priuatimq; celebratũ. nã ut omittam cæteros populos: noster quàm multa genera complexus est? Principio huius urbis parens, Romulus, non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. deinde auguribus & reliqui reges usi: & exactis regibus nihil publicæ sine auspicijs nec domi, nec militiæ gerebatur. cumq; magna uis uideretur esse & in impetrandis, cosulendisq; rebus: & in monstris interpretandis, ac procurandis in aruspicum disciplina: omnem hanc ex Hetruria scientiam adhibebant: nec genus esset ullum diuinationis: quod neglectum ab ijs uideretur. Et cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur: uno furente, altero somniante: furoris diuinationem sibyllinis maxime uersibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos ex ciuitate esse uoluerunt. ex quo genere sæpe ariolorum etiam, & uatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello Cornelij culleoli, audiendas putauerunt. Nec uero somnia grauiora, si quæ ad rem p. pertinere uisa sunt: à summo consilio neglecta sunt. quin etiam memoria nostra templum Iunonis Sospitæ L.
Iulius,

Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit: de senatus sententia refecit ex Ceciliæ Balearici filiæ somnio. Atque hæc ut ego arbitror ueteres rerum magis euentis moniti, quàm ratione docti putauerunt: & probauerunt. Philosophorum uero exquisita quædam argumenta, cur esset uera diuinatio: collecta sunt. ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret: diuinationem funditus sustulit. reliqui uero omnes, præter Epicurum balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt. sed non uno modo. nam cum Socrates, omnesq; Socratici, Zenoq;, & ij qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, uetere Academia, & peripateticis consentientibus: cumq; huic rei magnam authoritatem Pythagoras iam ante tribuisset: qui etiam ipse augur uellet esse: plurimisq; locis grauis author Democritus præsensionem rerum futurarum comprobaret: Dicæarchus peripateticus cætera diuinationis genera sustulit: somniorum, & furoris reliquit: Cratippusq; familiaris noster, quem ego parem summis peripateticis iudico: ijsdem rebus fidem tribuit: reliqua diuinationis genera reiecit. Sed cum Stoici omnia ferè illa defenderent: quod & Zeno in suis commentarijs quasi semina quædã sparsisset: & ea Cleanthes paulo uberiora fecisset: accessit acerrimo uir ingenio Chrysippus: qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam: uno præterea de oraculis: uno de somnijs. quem subsequens unum librum Babilonius Diogenes edidit, eius auditor: duos Antipater: quinq; noster Possidonius. Sed à stoicis, uel principibus eius

disciplinæ, Possidonij doctor, discipulus Antipatri degenerauit Panætius: nec tamen ausus est negare uim esse diuinandi: sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re, inuitissimis stoicis, stoico facere licuit: id nos in reliquis rebus faciamus, à stoicis non concedetur? præsertim cum id, de quo Panætio non liquet: reliquis eiusdem disciplinæ, solis uideatur luce clarius. Sed hæc quidem laus academiæ, præstantissimi philosophi iudicio, & testimonio comprobata est. etenim nobis metipsis quærentibus quid sit de diuinatione iudicandum: quod à Carneade multa acute, & copiose contra stoicos disputata sint: uerentibusq; ne temere uel falsæ rei, uel non satis cognitæ assentiamur: faciendum uidetur, ut diligenter etiam, atq; etiam argumenta cum argumentis comparemus: ut fecimus in his tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorq; turpis est: tum in eo loco maxime: in quo iudicandum est quantum auspicijs, rebusq; diuinis, religioniq; tribuamus. est enim periculum: ne aut neglectis his, impia fraude: aut susceptis anili superstitione obligemur. Quibus de rebus & aliàs sæpe, & paulo accuratius nuper, cum essem cum Quinto fratre, in Tusculano disputatum est. Nam cum ambulandi causa in Licium uenissemus (id enim superiori Gymnasio nomen est) perlegi inquit ille tuum paulo ante tertium de natura deorum: in quo disputatio Cottæ, quanquam labefactauit sententiam meam: non funditus tamen sustulit. Optime uero inq̄. & enim ipse Cotta sic disputat: ut stoicorum magis argumenta confutet: q̄ hominum deleat religionem. Tum

Quintus, dicitur quidem istuc inquit à Cotta, & uero sæpius: credo ne communi iure migrare uideatur: sed studio contra stoicos disserendi deos mihi uidetur funditus tollere. eius orationi non sanè desidero quid respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro à Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad ueritatem est uisa propensior. sed quod prætermissum est in illis libris: credo quia commodius arbitratus es separatim id quæri: deq; eo disseri: idest de diuinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio, atq; præsensio: id, si placet, uideamus quam habeat uim: & quale sit. ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinandi uera: de quibus accepimus: quæq; colimus: esse deos: uicissimq;, si dij sint: esse qui diuinent. Artem tu quidẽ stoicorum, inquam Quinte defendis: siquidem ista reciprocantur: ut & si diuinatio sit, dij sint: & si dij sint, sit diuinatio. quorum neutrum tam facile: quam tu arbitraris conceditur. nam & natura significari futura sine deo possunt: & ut sint dij: potest fieri, ut nulla ab ijs diuinatio generi humano tributa sit.

Atq; ille, mihi uero inquit satis est argumenti, et esse deos: & consulere rebus humanis: quod esse clara & perspicua diuinationis genera iudico. de quibus quid ipse sentiam si placet exponam: ita tamen si uacas animo: neq; habes aliquid quod huic sermoni præuertendum putes. Ego uero inquam philosophiæ Quinte semper uaco. hoc autem tempore, cum sit nihil aliud quod libenter agere possimus: multo magis aueo audire de diuinatione quid sentias. Nihil inquit equidẽ noui, nec quod præter cæteros ipse sentiam: nam cum

antiquissimam sententiam, tum omnium populorum, & gentium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est: alterum naturæ. quæ est autem gens? aut quæ ciuitas? quæ non, aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut uaticinationū (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? quarum quidem rerum euenta magis arbitror, quàm causas quæri oportere. Est enim uis & natura quædam: quæ tum obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuq; diuino futura prænunciat. quare omittat urgere Carneades: quod faciebat etiam Panætius: requirens Iupiter ne cornicem à leua, coruum à dextra canere iussisset? obseruata sunt hæc tempore immenso: & significatione euentus, animaduersa, & notata. nihil est autem, quod non longinquitas temporum, excipiente memoria, prodendisq; monumentis, efficere, atq; assequi possit. mirari licet quæ sint animaduersa, à medicis herbarum genera, quæ radicum, ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad uulnera. quorum uim, atq; naturam ratio nunquam explicauit: utilitate & ars est, & inuentor probatus. Age ea, quæ, quanquam ex alio genere sunt: tamen diuinationi sunt similiora, uideamus.

» Atq; etiam uentos præmonstrat sæpe futuros
» Inflatum mare: cum subito, penitusq; tumescit:
» Saxaq; cana, salis niueo spumata liquore,
» Tristificas certant neptuno reddere uoces.
» Aut densus stridor, cum celso è uertice montis

Ortus

» Ortus adaugescit scopulorum saepe repulsu.

Atq; his rerum praesensionibus prognostica tua referta sunt. quis igitur elicere causas praesensionum potest? & si uideo Boëthū stoicum esse conatum. qui hactenus aliquid egit: ut earum rationem rerū explicaret: quae in mari caelo'ue fierent. illa uero cur eueniant, quis probabiliter dixerit?

» Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti,
» Nunciat horribiles clamans instare procellas,
» Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
» Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen:
» Et matutinis Acredula uocibus instat:
» Vocibus instat: et assiduas iacit ore querelas:
» Cum primum gelidos rores aurora remittit.
» Fuscaq; nonnunquam cursans per littora cornix
» Demersit caput: & fluctum ceruice recepit.

Videmus haec signa nunquam ferè ementientia. nec tamen cur ita fiat uidemus.

» Vos quoq; signa uidetis aquai dulcis alumnae:
» Cum clamore paratis inanes fundere uoces:
» Absurdoq; sono fontes, & stagna cietis.

Quis est qui ranunculos hoc uidere suspicari possit? sed inest mire & ranunculis quaedam natura significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

» Mollipedesq; boues spectantes lumina caeli
» Naribus humiferum duxere ex aëre sucum.

Non quaero cur: quoniam quid eueniat intelligo.

» Iam uero semper uiridis, semperq; grauata
» Lentiscus triplici solita grandescere foetu,
» Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

Ne hoc qdẽ quæro: cur hæc arbor una ter floreat: aut cur arandi maturitatẽ ad signum floris accommodet. hoc sum contentus: quod, etiam si quomodo quicq; fiat ignorem: qd fiat intelligo. pro omni igitur diuinatione idẽ quod pro omnibus his rebus, quas commemoraui, respondebo. quid scamoneæ radix ad purgandum, qd aristochia ad morsus serpentum possit: quæ nomen ex inuentore repperit: rem ipsam inuentor ex somnio: uideo: quod satis est: cur possit, nescio. sic uentorum, & hymbrium signa, quæ dixi, rationem quam habeant non satis perspicio: uim & euentum agnosco: scio: approbo. similiter quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quæ causa sit, nescio. Atq; horum quidem plena uita est. extis enim omnes ferè utuntur. quid de fulgurum ui: dubitare possumus? non'ne cum multa alia mirabilia? tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat fictilis, cælo ictus esset: nec usquam eius simulacri caput inueniretur: aruspices in tyberim id depulsum esse dixerunt: idq; inuentum est eo loco: qui est ab aruspicibus demonstratus. Sed quo potius utar aut authore, aut teste, q̃ te? cuius edidici etiam uersus, & libenter quidem: quos in secundo consulatu Vrania musa pronunciauit.

» Principio ætherio flammatus Iuppiter igni
» Vertitur: & totum collustrat lumine mundum:
» Menteq; diuina cælum terrasq; petessit:
» Quæ penitus sensus hominum, uitasq; retentat,
» Aetheris æterni septa, atq; inclusa cauernis.
» Et si stellarum motus cursusq; uagantis
» Nosse uelis: quæ sint signorum in sede locatæ:

Quæ

» Quæ uerbo, & falsis graiorum uocibus errant:
» Re uera, certo lapsu, spacioq; feruntur:
» Omnia iam cernes diuina mente notata.
» Nam primum astrorum uolucris te consule motus,
» Concursusq; grauis stellarum ardore micantis,
» Tu quoq;, cum tumulos Albano in monte niuales
» Lustrasti: & læto mactasti lacte latinas:
» Vidisti: & claro tremulos ardore cometas:
» Multaq; misceri nocturna strage putasti:
» Quod fermè dirum in tempus cecidere latinæ.
» Cum claram speciem concreto lumine luna
» Abdidit: & subito stellanti nocte perempta est.
» Quid uero phœbi fax, tristis nuncia belli:
» Quæ magnū ad columen flammato ardore uolabat:
» Præcipites cæli partes: obitusq; petisset:
» Aut cum terribili perculsus fulmine ciuis,
» Luce serenanti uitalia lumina liquit:
» Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus.
» Iam uero uariæ nocturno tempore uisæ
» Terribiles formæ, bellum, motusq; mouebant.
» Multaq; per terras uates, oracla furenti
» Pectore fundebant tristes minitantia casus.
» Atq; ea, quæ lapsu tandem cecidere uetusto:
» Hæc fore, perpetuis signis, clarisq; frequentans
» Ipse deum genitor cælo, terrisq; canebat.
» Nunc ea Torquato quæ quondam, & consule Cotta
» Lydius ediderat tyrrhenæ gentis aruspex:
» Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
» Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
» Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit:
» Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

» Tum species ex ære uetus, generataq; Nattæ
» Concidit: elapsæq; uetusto numine leges.
» Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
» Hic syluestris erat, romani nominis altrix
» Martia: quæ paruos mauortis semine natos
» Vberibus grauidis, uitali rore rigabat.
» Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
» Concidit: atq; auulsa pedum uestigia liquit.
» Tum quis non artis scripta, ac monumenta uolutans:
» Voces tristificas chartis promebat etruscis?
» Omnes ciuili generosa stirpe profectos,
» Vitare ingentem cladem, pestemq; monebant.
» Vel legum exitium constanti uoce ferebant.
» Templa deumq; adeo flammis, urbesq; iubebant
» Eripere: & stragem horribilem, cædemq; uereri.
» Atq; hæc fixa graui fato, ac fundata teneri
» Ni post excisum ad columen firmata decore
» Sancta Iouis species claros spectaret in ortus.
» Tum fore, ut occultos populus, sanctusq; senatus
» Cernere conatus posset: si solis ad ortum
» Conuersa, inde patrum sedes, populiq; uideret:
» Hæc tardata diu species, multumq; morata
» Consule te tandem celsa est in sede locata:
» Atq; una fixi, ac signata temporis hora,
» Iuppiter excelsa clarabat sceptra columna:
» Ac clades patriæ, flamma, ferroq; parata,
» Vocibus allobrogum patribus populoq; patebat.
» Rite igitur ueteres: quorum monumenta tenetis:
» Qui populos, urbisq;, modo, ac uirtute regebant:
» Rite etiam uestri, quorum pietasq;, fidesq;
» Præstitit: & longe uicit sapientia cunctos:

Præcipue

» Præcipue ingenti coluerunt numine diuos.
» Hæc adeo penitus cura uidere sagaci
» Ocia qui studijs læti tenuere decoris:
» Inq; academia umbrifera, nitidóq; licio
» Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
» E quibus ereptum primo iam à flore iuuentæ,
» Te patria in media uirtutum mole locauit.
» Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas:
» Quod patriæ uocis studijs, nobis'q; sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ à me disputantur, de diuinatione dicere? qui & gesseris ea, quæ gessisti: et ea, quæ pronunciaui, accuratissime scripseris? Quid quæris Carneade, cur hæc ita fiant? aut qua arte perspici possint? nescire me fateor: euenire autem te ipsum dico uidere. casu inquis. ita ne uero? quicquam potest esse casu factum: quod omnes habet in se numeros ueritatis? quatuor tali iecti, casu uenereum efficiunt. num etiam centum uenereos, si CCCC talos ieceris, casu futuros putas? aspersa temere pigmenta in tabula, oris liniamenta effingere possunt. num etiam ueneris gnidiæ, coæq; pulchritudinem effingi posse aspersione fortuita putas? sus rostro si humi a litteram impresserit: num propterea suspicari poteris, andromacham Ennij ab ea posse describi? fingebat Carneades in chiorum lapicidinis saxo diffisso, caput extitisse panisci. credo aliquam non dissimilem figuram: sed certe non talem: ut eam factam à Scopa diceres. sic enim se profecto res habet: ut nunquam perfecte ueritatem casus imitetur. At nonnunquam ea, quæ prædicta sunt, minus eueniunt. quæ tandem id ars non habet? earum dico

artium, quæ coniectura continentur: & sunt opinabiles. an medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallũt. quid? gubernatores non'ne falluntur? an achiuorum exercitus, & tot nauium rectores, non ita profecti sunt ab ilio? ut profectione læti, piscium lasciuiam intuerentur (ut ait Pacuuius) nec tuendi satietas capere posset?

» Interea prope iam occidente sole, inhorrescit mare:
» Tenebræ conduplicantur: noctisq; & nimbum occæcat nigror.

Num igitur tot clarissimorum ducum, regumq; naufragium, sustulit artem gubernandi? an num imperatorum scientia nihil est? quia summus imperator nuper fugit amisso exercitu? aut num propterea nulla est reip. gerendæ ratio, atq; prudentia? quia multa Gn. Pompeium, quædam M. Gatonem, non nulla etiam te ipsum fefellerunt? similis est aruspicum responsio, omnisq; opinabilis diuinatio. coniectura enim nititur: ultra quam progredi non potest. ea fallit fortasse non nunquam: sed tamen ad ueritatem sæpissime dirigit. est enim ab omnũ æternitate repetita. in qua, cum pene innumerabiles res eodem modo euenirent hisdem signis antegressis: ars est effecta, eadem sæpe animaduertendo, atq; notando. Auspicia uero uestra q̃ constant? quæ qdem nunc a Romanis auguribus ignorantur: bona hoc tua uenia dixerim: a Cilicibus, Pamphilijs, pisidis, Lycijs tenentur. iam quid ego hospitem nostrum clarissimum, atq; optimum uirum Deiotarum regem commemorem? qui nihil unquam nisi auspicato gerit: qui cum ex itinere quodam proposito, & iam constituto reuertisset aquilæ admonitus uolatu: con-

clauie illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset: proxima nocte corruit. itaq; ut ex ipso audiebam, persæpe reuertit ex itinere: cum iam progressus esset multorum dierum uiam. cuius quidem hoc præclarissimum est: quod postea quam à Cæsare tetrarchia regno, pecuniáq; mulctatus est: negat se tamen eorum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerint, pœnitere. senatus enim authoritatem, & populi ro. libertatem, atq; imperij dignitatem, suis armis esse defensam: sibiq; eas aues, quibus authoribus officium, & fidem secutus esset: bene consuluisse. antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. ille igitur mihi uidetur uere augurari. nam nostri quidem magistratus auspicijs utuntur coactis. necesse enim est offa obiecta cadere frustum ex pulli ore, cum pascitur. quod autem scriptum habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidū ceciderit: hoc quoq; quod dixi coactum tripudium solistimum dicitis. itaq; multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur: negligentia collegij amissa plane, & deserta sunt. Nihil ferè quondam maioris rei, nisi auspicato, ne priuatim quidem, gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant: qui re omissa nomen tantum tenent. nam ut nunc extis, quanquam id ipsum aliquanto minus, quàm olim: sic tum auibus magnæ res impertiri solebant. itaq; sinistra dum non exquirimus, in dira, et in uitiosa incurrimus. ut P. Claudius Appij Cæci filius, eiusq; collega L. Iunius, classes maximas perdiderunt: cum uitio nauigassent. quod eodem modo euenit Agamemnoni. qui cum achiui cœpissent

» Inter se strepere, aperteq; artem obterere extispicum:

» Soluere imperat secundo rumore, auersaq; aui. sed quid uetera? M. Crasso quid acciderit uidemus dirarum obnunciatione neglecta. in quo Appius collega tuus bonus augur, ut ex te audire soleo: non satis scienter, uirum bonum, & ciuem egregium censor P. Aetheium notauit: quod ementitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris: si iudicabat ementitum. at illud minime auguris: quod ascripsit ob eam causam populum ro. calamitatem maximam cæpisse. si enim ea causa calamitatis fuit: non in eo est culpa: qui obnunciauit: sed in eo, qui non paruit. ueram enim fuisse obnunciationem, ut ait idem augur, & censor: exitus approbauit. quæ si falsa fuissent: nullam afferre potuissent causam calamitatis. etenim diræ sicut cætera auspicia, ut omina, ut signa, non causas afferunt cur quid eueniat: sed enunciant euentura, nisi prouideris. Non igitur obnunciatio P. Aetheij causam finxit calamitatis: sed signo obiecto, monuit Crassum quid euenturum esset, nisi cauisset. ita, aut illa obnunciatio nihil ualuit: aut si, ut Appius iudicat, ualuit: id ualuit, ut peccatum hæreat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperauerit. Quid lituus iste uester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde nobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, idest incuruum, & leuiter à summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen inuenit: cum situs esset in curia saliorum, quæ est in palatio: eaq; deflagrasset: inuentus est integer. quid multis annis post Romulum, prisco regnante Tarquinio? quis ueterum scriptorum non loquitur, quæ

sit ab Accio Nauio per Lituum regionum facta descriptio? qui cum propter paupertatem sues puer pasceret: una ex his amissa, uouisse dicitur, si recuperasset; uuam se deo daturum: quae maxima esset in uinea. itaq; sue inuenta, ad meridiem spectans, in uinea media dicitur constitisse: cumq; in quatuor partes uineam diuisisset: trisq; partes aues abdixissent: quarta parte, quae erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine uuam ut scriptum uidemus, inuenit. qua re celebrata, cum uicini omnes ad unum de rebus suis referrent: erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est: ut eum ad se rex Priscus accerseret. cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddam: id posset ne fieri consuluit. ille augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse cotem nouacula posse praecidi. tum Accium iussisse experiri. ita cotem in comitium illatam inspectante & rege & populo, nouacula esse discissam. ex eo euenit ut et Tarquinius augure Accio Nauio uteretur: et populus de suis rebus ad eum referret. cotem autem illam, & nouaculam defossam in comitio, supraq; impositum puteal accepimus. Negemus omnia: comburamus annales: ficta haec esse dicamus: quid uis deniq; potius, q̃ deos res humanas curare fateamur. quid? quod apud te scriptum est de Tyberio Graccho: nonne & augurum, & aruspicum comprobat disciplinam? qui, cum tabernaculum uitio caepisset imprudens: quod inauspicato pomerium transgressus esset: comitia consulibus rogatis habuit. nota res est: & a te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum authoritatem confessione errati

sui comprobauit: & aruspicum disciplinæ magna accessit authoritas: qui recentibus comitijs in senatum introducti, negauerunt iustum comicitiorum rogatorem fuisse. His igitur assentior: qui duo genera diuinationis esse dixerunt: unum, quod particeps esset artis: alterum, quod arte careret. est enim ars in ijs, qui nouas res coniectura persequuntur: ueteres obseruatione didicerunt. carent autem arte ij: qui non ratione, aut coniectura obseruatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto, liberoq; motu futura præsentiunt. quod & somniantibus sæpe contingit: et nonnunquam uaticinantibus per furorem: ut Bacchis Bœotius, ut Epimenides cres, ut Sibylla erithrea. cuius generis oracula etiam habenda sunt: non ea quæ æquatis sortibus ducuntur: sed illa quæ instinctu diuino, afflatuq; funduntur. & si ipsa sors contemnenda non est: si & authoritatem habet uetustatis: ut hæ sunt sortes, quas ex terra editas accepimus: quæ tamen eductæ, ut in rem apte cadant fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, ut grammatici poëtarum, proxime ad eorum, quos interpretantur diuinationē uidentur accedere. quæ est igitur ista calliditas? res uetustate robustas, calumniando uelle peruertere? Non reperio causam. latet fortasse obscuritate inuoluta naturæ. non enim me deus ista scire, sed his, tantummodo uti uoluit. utar igitur: nec abducar his, ut rear aut in extis totam Etruriam delirare: aut eandem gentem in fulguribus errare: aut fallaciter portenta interpretari: cum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus, multa nostræ reip. multa cæteris ciuitatibus grauia & uera prædixerint. quid, qui irri-

detur, partus hic mulæ, non ne quia fœtus extitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab aruspicibus incredibilis partus malorum? quid? Ti. Gracchus Publij filius, qui bis consul & censor fuit: idemq;, & summus augur, & uir sapiens, ciuisq; præstans: non ne, ut C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis, aruspices conuocauit? qui cum respondissent, si marem emisisset: uxori breui tempore esse moriendum: si fœminam: ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem: quam P. Africani filiam adolescentem? fœminam emisit. ipse paucis post diebus est mortuus. irrideamus aruspices: uanos, futiles esse dicamus: quorumq; disciplinam, & sapientissimus uir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus. contemnamus etiam Babylonios, & eos qui ex caucaso cæli signa seruantes, numeris, & motibus, stellarum cursus persequuntur. contemnamus inquam hos aut stultitiæ, aut uanitatis, aut imprudentiæ: qui CCCC LXX milia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis, comprehensa continent: & mentiri iudicemus: nec seculorum reliquorum iudicium quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age barbari uani, atq; fallaces. num etiam graiorum historia mentita est? quæ Crœso Pythius Apollo, ut de naturali diuinatione dicam: quæ Atheniensibus, quæ lacedæmonijs, quæ Tegeatis, quæ arguis, quæ corinthijs responderit, quis ignorat? collegit innumerabilia oracula Chrysippus: nec ullum sine locuplete authoritate, atq; teste. quæ quia nota tibi sunt: relinquo. Defendo unum hoc. nunquam illud oraculum delphis tam celebre, & tam clarum fuisset: neq; tantis

donis refertum omnium populorum atq; regum: nisi omnis ætas oraculorum illorum ueritatem esset experta. iam diu idem non facit. ut igitur nunc minore gloria est: quia minus oraculorum ueritas excellit: sic tum, nisi summa ueritate, in tanta gloria non fuisset. potest autem uis illa terræ, quæ mentem pythiæ diuino afflatu concitabat, euanuisse uetustate: ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos, & deflexos uidemus. sed ut uis acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerterimus: multis seclis uerax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: ueniamus ad somnia. de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somnijs colligendis, facit idem quod Antipater: ea conquirens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis: sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysij mater eius, qui syracusiorũ tyrannus fuit: ut scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum: cum prægnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret: somniauit se peperisse satyriscum. huic interpretes portentorum, qui galleotæ tum in sicilia nominabantur: responderunt (ut ait Philistus) eum quem illa peperisset, clarissimum græciæ diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas reuoco uel nostrorum, uel græcorum poetarum? Narrat enim & apud Ennium uestalis illa.

» Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen:
» Talia commemorat lachrymans exterrita somno
» Euridica prognata, pater quam noster amauit:

Vires

» Vires uitáq; corpu' meum nunc deserit omne.
» Nam me uisus homo pulcher per amœna salicta
» Et ripas raptare, locosq; nouos. ita sola
» Post illa germana soror errare uidebar:
» Tardáq; uestigare, & quærere te, neq; posse
» Corde capessere. semita nulla pedem stabilibat.
» Exin compellare pater me uoce uidetur
» His uerbis, cognata tibi sunt ante gerenda.
» Hæc pater effatus: germana repente recessit.
» Erumnæ post ex fluuio fortuna resistet:
» Nec sese dedit in conspectum corde cupitus.
» Quanquam multa manus ad cæli cærula templa
» Tendebam lachrymans: & blanda uoce uocabam.
» Vix ægro tum corde meo me somnu' relinquit.

Hæc etiam si ficta sunt à poeta: non absunt tamen à consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commentitium: quo Priamus est conturbatus.

» Quia mater grauida parere se ardentem facem
» Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
» Rex ipse Priamus somnio mentis metu,
» Perculsus curis sumptis suspirantibus
» Exsacrificabat hostijs balantibus.
» Tum coniectorem postulat pacem petens,
» Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
» Quo sese uertant tantæ sortes somnium.
» Ibi ex oraclo uoce diuina edidit
» Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
» Post illa natus tempora: hunc si tolleret:
» Eum esse exitium Troiæ, pestem pergamo.

Sint hæc ut dixi, somnia fabularum: hisq; adiungatur etiam Aeneæ somnium: quod in numerum Fabij

pictoris graecis annalibus eiusmodi est: ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt, quaeq; illi acciderũt, ea fuerint, quae ei secundum quietem uisa sunt. sed propiora uideamus. cuiusnã modi est superbi Tarquinij somniũ? de quo in Bruto Accius loquitur.

» Cum iam quieti corpus nocturno impetu
» Dedi, sopore placans artus languidos:
» Visus est in somnis pastor ad me appellere:
» Duos consanguineos arietes inde eligi:
» Pecus lanigerum eximia pulchritudine:
» Praeclarioremq; alterum immolare me.
» Deinde eius germanum cornibus connitier
» In me arietare: eoq; ictu me ad casum dari.
» Exin prostratum terra grauiter saucium
» Resupinum, in coelo contueri maximum
» Ac mirificum facinus: dextrorsum orbem flammeum
» Radiatum solis liquier cursu nouo.

Eius igitur somnij quae sit à coniectoribus interpretatio facta uideamus.

» Rex quae in uita usurpant homines, cogitant, curant, uident:
» Quaeq; agunt uigilantes, agitantq;: ea si cui in somno accidunt:
» Minus mirum est. sed in re tanta haud temere improuiso offerunt.
» Proin uide, ne quem tu esse hebetem deputes aeque ac pecus:
» Is sapientia munitum pectus egregium gerat:
» Teq; regno expellat. nam id quod de sole ostensum est tibi:
» Populo commutationem rerum portendit fore.

Per

» Per propinqua hæc bene uerruncent populo. nam quod ad dexteram
» Cœpit cursum ab læua signũ præpotens: pulcherrime
» Auguratum est, rẽ Romanam publicam summã fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides doctus uir, auditor, & discipulus Platonis, uisam esse uidere in somnis simulacra deorum: quæ ipsa Phalaridis domi consecrauisset. ex his Mercurium è patera, quam dextra manu teneret, sanguinem uisum esse fundere. qui, cum terram attigisset: referuescere uideretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. quod matris somnium immanis filij crudelitas comprobauit. Quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysij persici libris proferam? nam cum dormienti ei sol ad pedes uisus esset: ter eum scribit frustra appetiuisse manibus: cum se conuoluens sol elaberetur: & abiret. ei magos dixisse: quod genus sapientum, & doctorum habebatur in persis: ex triplici appetitione solis, XXX annos Cyrum regnaturum esse portendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimum peruenit: cum XL natus annos regnare cœpisset. Est profecto quiddam etiã in barbaris gentibus præsentiens, atq; diuinans. si quidem ad mortem proficiscens Calanus Indus cum ascenderet in rogum ardentem: ò præclarum discessum inquit è uita: cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit. cumq; Alexander eum rogaret: si quid uellet, ut diceret: optime inquit, propediem te uidebo. quod ita contigit. nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper à somnijs: ad quæ mox

reuertar. qua nocte templum ephesiæ Dianæ deflagrauit: eadem constat ex olympiade natum esse Alexandrum: atq; ubi lucere cœpisset: clamitasse magos, pestem, ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de indis, & Magis. redeamus ad somnia. Annibalem Cælius scribit cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis lacaniæ, auferre uellet: dubitaretq; utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata: perterebrauisse. cumq; solidam inuenisset: statuisse eam tollere. secundum quietem uisam esse ei Iunonem prædicere ne id faceret: minitariq;, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoq; oculum, quo bene uideret, amitteret: idq; ab homine acuto non esse neglectum. itaq; ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam: & eam in summo columnæ collocauisse. Hoc idem in Sileni, quem Cælius sequitur, græca historia est. is autem diligentissime res Annibalis persecutus est. Annibalem cum cepisset Saguntum: uisum esse in somnis à Ioue in deorum concilium uocari: quo cum uenisset: Iouem imperasse, ut Italiæ bellum inferret: ducemq; ei unum ex concilio datum. quo illum utentem cum exercitu progredi cœpisse. tum ei ducem illum præcepisse ne respiceret. illum autem id diutius facere non potuisse: elatumq; cupiditate respexisse. tum uisam beluam uastam, & immanem, circumplicatam serpentibus, quacunq; incederet omnia arbusta, uirgulta, tecta peruertere. & eum admiratum quæsisse de deo quidnam illud esset tale monstrum: & deum respondisse, uastitatem esse Italiæ: præcepisseq; ut pergeret protinus: quid retro, atq; à tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia est,

Hamilcarem

Hamilcarem Carthaginensem, cum oppugnaret Syracusas, uisum esse audire uocem, se postridie cenaturum Syracusis. cum autem is dies illuxisset: magnam seditionem in castris eius inter poenos, & siculos milites esse factam. quod cum sensissent Syracusani: improuiso eos in castra irrupisse: Hamilcaremq; ab his uiuum esse sublatum. ita res somnium comprobauit. plena exemplorum est historia: tum referta uita communis. At uero P. Decius ille Q. filius, qui primus e decijs consul fuit: cum esset trib. mil. M. Valerio, & A. Cornelio consulibus: à Samnitibusq; premeretur noster exercitus: cum pericula præliorum iniret audacius: moneretúrq;, ut cautior esset: dixit, quod extat in annalibus: sibi in somnis uisum esse, cum in medijs hostibus uersaretur, occidere cum maxima gloria. & tum quidem incolumis exercitum obsidione liberauit. post triennium autem, cum consul esset, deuouit se: & in aciem latinorum irrupit armatus. quo eius facto superati sunt, & deleti latini. cuius mors ita gloriosa fuit: ut eandem concupisceret filius. Sed ueniamus nunc si placet ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: uidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam: quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi uersum:

» Tertia te phthiæ tempestas læta locabit:

quod ut est dictum: sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui uir, & quantus, in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est: sua scribit somnia. quorum exitus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophon-

tem, an delirare dicemus? quid singulari uir ingenio Aristoteles, & pene divino, ipse ne errat? an alios uult errare? cum scribit Eudemum cyprium familiarem suum iter in macedoniam facientem pheras uenisse: quæ erat urbs in thessalia tum admodum nobilis: ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur. in eo igitur oppido ita grauiter ægrum Eudemum fuisse: ut omnes medici diffiderent. ei uisum esse in quiete egregia facie iuuenem dicere: fore ut breui conualesceret: paucisq; diebus interiturum Alexandrum tyrannum: ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atq; ita quidem, prima statim scribit Aristoteles consecuta: & conualuisse Eudemum: & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum. quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex sicilia esse rediturum: præliantem eum ad Syracusas occidisse. ex quo ita illud somnium esse interpretatum: ut cum animus Eudemi ex corpore excesserit: tum domum reuertisse uideatur. Adiungam philosophis doctissimum hominem, poëtam quidem diuinum, Sophoclem: qui cum ex æde Herculis patera aurea grauis surrepta esset: in somnis uidit ipsum deum dicentem quis fecisset. quod semel ille, iterumq; neglexit. ubi idem sæpius: ascendit in ariopagum: detulit rem. Ariopagitæ comprehendi iubent eum, qui à Sophocle erat nominatus. is quæstione adhibita, confessus est: pateramq; rettulit. quo facto, fanum illud indicis Herculis nominatum est. Sed quid ego græcorum? nescio quo modo magis me nostra delectant. omnes hoc historici, Fabij, Gellij, sed proxime Celius: cum bello latino ludi uotiui maximi

ximi primum fierent: ciuitas ad arma repente est excitata. itaq; ludis intermissis instauratiui constituti sunt. qui antequam fierent: cumq; iam populus consedisset: seruus, qui circum uirgis cæderetur, furcam ferens ductus est. exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est uenire, qui diceret, præsultorem sibi non placuisse ludis: idq; ab eodem iussum esse eum senatui nunciare. illum non esse ausum. iterum esse idem iussum, et monitum, ne uim suam experiri uellet. ne tum quidem esse ausum. exin filium eius esse mortuum. eandem in somnijs admonitionem fuisse tertiam. tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse. quorum de sententia lectulo in curiam esse delatum. cumq; senatui somnium enarrauisset: pedibus suis saluum reuertisse. itaq; somnio comprobato à senatu, ludos illos iterum instauratos memoriæ proditum est. C. uero Gracchus multis dixit: ut scriptum apud eundem Celium est: sibi in somnis quæsturam petenti, Ti. fratrem uisum esse dicere q̃ uellet cunctaretur: tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc antequam Tr. pl. Gracchus factus esset. & se audisse scribit Celius, & dixisse multis. quo somnio qd inueniri potest certius? quid? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur à stoicis: quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum uidisset: eumq; humauisset: haberetq; in animo nauem conscendere: moneri uisus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat. si nauigasset, eum naufragio esse periturum. itaq; Simonidem redisse: perisse cæteros, qui tum nauigassent. Alterum ita traditum clarum ad-

modum somnium. cum duo quidam arcades familiares iter unà facerent: & Megaram uenissent: alterum ad cauponem diuertisse: ad hospitem alterum. qui ut cœnati quiescerent: concubia nocte uisum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum, orare ut subueniret: quod sibi à caupone interitus pararetur. eum primo perterritum somnio surrexisse: deinde cum se collegisset: idq; uisum pro nihilo habendum esse duxisset: recubuisse. tum ei dormiẽti eundem illum uisum esse rogare, ut quoniam sibi uiuo non subuenisset: mortem suam ne inultam esse pateretur: se interfectum in plaustrum à caupone esse coniectum: & supra stercus iniectum: petere ut mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. hoc uero somnio eum commotum mane bubulco præsto ad portam fuisse: quæsisse ex eo quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse: mortuum erutum esse: cauponem re patefacta pœnas dedisse. quid hoc somnio dici diuinius potest? Sed quid aut plura, aut uetera quærimus? sæpe tibi meum narraui: sæpe ex te somnium audiui tuum. me, cum Asiæ prouinciæ præessem, uidisse in quiete: cum tu equo aduectus, ad quandam magni fluminis ripam, prouectus subito, atq; delapsus in flumen, nusquam apparuisses: me contremuisse timore perterritum: tum te repente lætum extitisse: eodemq; equo aduersam ascendisse ripam: nosq; inter nos esse complexos. facilis coniectura huius somnij: mihiq; à peritis, in Asia prædictum est, fore eos euentus rerum: qui acciderunt. uenio nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso: sed mihi sæpius Salustius noster narrauit: cum in illa fuga nobis gloriosa, patriæ calamitosa, in uilla

quadam

quadam campi atinatis maneres: magnam'q; partem noctis uigilasses: ad lucem deniq; arcte, & grauiter dormitare cœpisse. itaq; quanquam iter instaret: te tamen silentium fieri iussisse: neq; esse passum te excitari. cum autem experrectus esses hora secunda ferè, te sibi somnium narrauisse: uisum tibi esse, cum in locis solis mœstus errares: C. Marium cum fascibus laureatis quærere ex te, quid tristis esses: cum'q; tu te tua patria ui pulsum esse dixisses: prehendisse eum dextram tuam: & bono animo te iussisse esse: lictori'q; proximo tradidisse: ut te in monumentum suum deduceret: & dixisse, in eo tibi salutem fore. tum & se exclamasse Salustius narrat, reditum tibi celerem, & gloriosum paratum: & te ipsum uisum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nunciatum est: ut audiuisses in monumento Marij de tuo reditu magnificentissimum illud senatusconsultum esse factum, referente optimo, & clarissimo uiro consule: id'q; frequentissimo theatro, incredibili clamore, & plausu comprobatum: dixisse te, nihil illo atinati somnio fieri posse diuinius. At multa falsa. immo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quædam. contra uera quid dicimus? quæ quidem multo plura euenirent: si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo, & uino, perturbata, & confusa cernimus. Vide quid Socrates in Platonis politia loquatur. dicit enim, cum dormientibus
» ea pars animi, quæ mentis & rationis particeps sit,
» sopita langueat: illa autem, in qua feritas quædam sit,
» atq; agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupefacta potu, atq; pastu: exultare eam in somno, im-
» moderate'q; iactari. itaq; huic omnia uisa obijciuntur

» à mente, ac ratione uacua: ut aut cum matre corpus
» miscere uideamur: aut cum quouis alio homine, uel
» deo, sæpe belua: atq; etiam trucidare aliquem: &
» impie cruentari: multaq; facere impure, atq; tetre,
» cum temeritate, atq; impudentia. at qui salubri, &
» moderato cultu, atq; uictu, quieti se tradiderit: ea
» parte animi, quæ mentis, & consilij est, agitata, &
» erecta, saturataq; bonarum cogitationum epulis, eaq;
» parte animi, quæ uoluptate alitur, nec inopia enecta,
» nec satietate affluenti, quorum utrunq; præstringere
» aciem mentis solet, siue deest naturæ quippiam, siue
» abundat, atq; effluit: illa etiam tertia parte animi, in
» qua irarum existit ardor, sedata, atq; restincta, tum
» eueniet duabus animi temerarijs partibus compressis,
» ut illa tertia pars rationis, & mentis eluceat: & se
» uegetam ad somniandũ, acremq; præbeat: tum ei uisa
» quietis occurrent tranquilla atq; ueracia. Hæc uerba ipsa Platonis expressi. Epicurũ igitur audiemus potius? nam Carneades concertationis studio: modo ait hoc: modo illud. at ille, quid sentit? sentit autem nihil unq̃ elegans, nihil decorum. hunc ergo antepones Platoni, & Socrati? q ut rationem non redderent: authoritate tamen hos minutos philosophos uincerent. Iubet igitur Plato sic ad somnium proficisci corporibus affectis: ut nihil sit quod errorem animis, perturbationemq; afferat. ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur ne faba uescerentur: quod habet inflationem magnam is cibus tranquillitati mentis quærenti uera contrariam. Cum ergo est somno seuocatus animus à societate, & contagione corporis: tum meminit præteritorum: præsentia cernit: futura prouidet. iacet enim cor

pus dormientis ut mortui: uiget autem, & uiuit animus. quod multo magis faciet post mortem: cum omnino ex corpore excesserit. itaq; appropinquante morte multo est diuinior. nam & id ipsum uident, qui sunt morbo graui et mortifero affecti: instare mortem. itaq; his occurrunt plerunq; imagines mortuorum: tumq; uel maxime laudi student: eosq;, qui secus q̃ decuit uixerunt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet. diuinare autem morientes etiam illo exemplo confirmat Possidonius: quo affert rhodium quendam morientem sex æquales nominasse: & dixisse qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. sed tribus modis censet deorũ appulsu homines somniare. uno, quod præuideat animus ipse per sese: quippe qui deorum cognatione teneatur. altero, quod plenus aër sit immortalium animorum: in quibus tanquam insignitæ notæ ueritatis appareant. tertio, quod ipsi dij cum dormientibus colloquantur: idq; ut modo dixi facilius euenit appropinquante morte: ut animi futura augurentur. ex quo & illud est Calani: de quo ante dixi: & homerici Hectoris: q moriens propinquam Achilli mortem denunciat. neq; enim illud uerbum temere consuetudo approbauisset: si ea res nulla esset omnino.

» Præsagibat animus frustra me ire: cum exirem domo.

sagire enim sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire uolunt, & sagaces dicti canes. is igitur qui ante sagit, q̃ oblata res est, dicitur præsagire: idest futura ante sentire. inest igitur in animis præsagitio extrinsecus iniecta atq; inclusa diuinitus. ea si exarsit acrius: furor appellatur: cum à corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.

» Sed quid oculis rapere uisa est derepente ardẽtibus?
ubi illa paulo ante sapiens uirginali modestia?
» Mater optuma: tum multo mulier melior:
» Missa sum superstitiosis ariolationibus:
» Neq; me Apollo fatis fandis dementem inuitam ciet.
» Virgines uero æquales patris mei meũ factum pudet
» Optimi uiri: mea mater tui me miseret: mei piget.
» Optumam progeniem Priamo reppetisti: extra me
hoc dolet.
» Me obesse: illos prodesse: me obstare: illos obsequi.

O poëma tenerum, & moratum, atq; molle: sed hoc minus ad rem. illud quod uolumus expressum est: ut uaticinari furor uera soleat.

» Adest adest fax obuoluta sanguine, atq; incendio:
» Multos annos latuit. ciues ferte opem: & restinguite.

Deus inclusus corpore humano iam, non cassandra loquitur.

» Iamq; mari magno classis cita
» Texitur: exitium examen rapit:
» Aduenit, & fera ueliuolantibus
» Nauibus compleuit manus littora.

Tragœdias loqui uideor, & fabulas. at ex te ipso non commentitiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Coponium ad te uenisse Dyrrachio: cum prætorio imperio classi rhodiæ præesset, cum primo hominem prudentem, atq; doctum: eumq; dixisset remigem quendam ex quinqueremi rhodiorum uaticinatum, madefactum iri minus XXX diebus græciam sanguine: rapinas Dyrrachij, & consensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem respectum incendiorum fore: sed rhodiorum classi propinquum re-

ditum, ad domum itionem dari. tum neq; te ipsum non esse commotum: Marcumq; Varronem, & M. Catonē. qui tum ibi erant, doctos homines, uehementer esse perterritos. paucis sane post diebus, ex pharsalica fuga uenisse Labienum. q cū interitū exercitus nunciauisset: reliqua uaticinationis breui esse confecta. nam & ex horreis direptum, effusumq; frumentum uias omnes, angiportusq; constrauerat: & naues subito perterriti metu conscendistis: & noctu ad oppidum respicientes, flagrantes onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant, uidebatis. postremo a rhodia classe deserti, uerum uatem fuisse sensistis. Exposui quam breuissime potui somnij, & furoris oracula: quae carere arte dixeram. quorum amborum generum una ratio est: qua Cratippus noster uti solet: animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. ex quo intelligitur esse extra diuinum animum: humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quae autem pars animi rationis, atq; intelligentiae sit particeps: eam tum maxime uigere: cum plurimum absit a corpore. Itaq; ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo. si sine oculis non potest extare officium, & munus oculorum: possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret: is habet sensum oculorum uera cernentium. Item igitur, si sine diuinatione non potest & officium & munus diuinationis extare: potest autem quis cum diuina-

tionem habeat, errare aliquando: nec uera cernere: sa tis est ad confirmandam diuinationem semel ita esse ali quid diuinatum: ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia. esse igitur di= uinationem confitendum est. Quæ uero aut conie- ctura explicantur: aut euentis animaduersa & no- tata sunt: ea genera diuinandi, ut supradixi, non na- turalia, sed artificiosa dicuntur. in quo aruspices, au= gures, coniectoresq; numerantur. hæc improbantur à peripateticis: à stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina: quod etrusco- rum declarant, & aruspicini, & fulgurales, & ri= tuales libri, nostri etiam augurales: alia autem su= bito tempore coniectura explicantur: ut apud Home= rum Chalcas: qui ex passerum numero belli troiani annos auguratus est. Et ut in sisennæ scriptum hi- storia uidemus: quod te inspectante factum est: ut cum sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium: ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Posthumius aruspex oraret illum: ut in expedi= tionem exercitum educeret: id cum Sylla fecisset: tum ante oppidum nolam florentissima Samnitum castra cæpit. Facta coniectura etiam in Dionysio est paulo antequam regnare cæpit: qui cum per agrum Leon= tinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen: summersus equus uoraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere: discessit, ut ait Philistus, ægre ferens. cum autem aliquantu= lum progressus esset: subito exaudiuit hinnitum: re= spexitq;: & equum alacrem lætus aspexit: cuius in iuba examen apum consederat. quod ostentum habuit

hanc uim: ut Dionysius paucis post diebus regnare coep rit. Quid? Lacædemonijs paulo ante leuctricam calamitatem quæ significatio facta est? cum in herculis fano arma sonuerunt: Herculisq; simalacrum multo sudore manauit. At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis ualuæ clausæ repagulis, subito se ipsæ aperuerunt: armáq; quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuenta. cumq; eodem tempore apud lebadiam Trophonio res diuina fieret: gallos gallinacos in eo loco sic assidue canere cœpisse: ut nihil intermitterent. tum augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse uictoriam: propterea quauis illa uicta silere soleret, canu re, si uicisset. Eademq; tẽpestate multis signis Lacædæmonijs leuctricæ pugnæ calamitas denunciabatur. nanq; & Lysandri, qui Lacædæmoniorum clarissimus fuerat: statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis, & agrestibus: stellæq; aureæ, quæ Delphis erant à Lacædæmonijs positæ post naualem illam uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt: qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacædemoniorum classe uisi esse dicebantur: eorum insignia deorum, stellæ aureæ, quas dixi, Delphis positæ paulo ante leuctricã pugnam deciderunt: neq; repertæ sunt. Maximum uero illud portentum hisdem spartiatis fuit: quod cum oraculum ab Ioue Dodoneo petiuissent, de uictoria sciscitantes: legatíq; illud, in quo inerant sortes, collocauissent: Simia, quam rex Molossorum in delitijs habebat: & sortes ipsas, & cætera, quæ erant ad sortem parata, disturbauit: & aliud alio dissipauit. tum ea, quæ præposita erat

oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmonijs esse, non de uictoria cogitandum. Quid bello punico secundo? non ne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade reipublicæ? qui exercitu lustrato, cum Aretium uersus castra mouisset: & contra Hannibalem legiones duceret: & ipse & equus eius ante signum Iouis statoris sine causa repente concidit. nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret prælium. Idem cum tripudio auspicaretur: pullarius diem prælij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur: quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset: Flaminius præclara uero auspicia: si esurientibus pullis res geri poterit: saturis nihil geretur. itaq; signa conuelli, & sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco: nec quicquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius re nunciata suo more neglexit. itaq; tribus horis concisus exercitus: atq; ipse interfectus est. Magnum illud etiam quod addidit Celius, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret prælium: tantos terræmotus in liguribus, gallia, compluribusq; insulis, totaq; in Italia factos esse: ut multa oppida corruerint: multis locis labes facta sit: terræq; desederint: fluminaq; in contrarias partes fluxerint: atq; amnes mare influxerint. Fiunt certæ diuinationum coniecturæ à peritis. Midæ illi phrygio, cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana congesserunt. ditissimum fore prædictum est. quod euenit. at Platoni cum in cunis paruulo dormienti

apes in labellis consedissent: responsum est singulari illum suauitate orationis fore. ita futura eloquentia prouisa in infante est. quid amores, ac delitiæ tuæ Roscius? num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totum mentiebatur? qui cum esset in cunabulis: educareturq; in selonio: qui est campus agri Lanuuini: noctu lumine apposito experrecta nutrix animaduertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo aspectu exterrita clamorem sustulit. pater autem Roscij ad aruspices rettulit. qui responderunt: nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. atq; hanc speciem praxiteles cælauit argento: & noster expressit Archias uersibus. quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum dij immortales, dum in uijs uersentur? dum domi? qui quidē ipsi se nobis nō offerunt: uim autem suam longe, lateq; diffundunt. quam cum terræ cauernis includunt: tum hominum naturis implicant. nam terræ uis Pythiam Delphis incitabat: naturæ Sibyllam. quid enim? non uidemus quàm sint uaria terrarū genera? ex quibus et mortifera quædam pars est: ut & Ansancti in hirpinis, & in Asia plutonia, quæ uidemus. & sunt partes agrorum aliæ pestilentes: aliæ salubres: aliæ quæ acuta ingenia gignant: aliæ quæ retusa. quæ omnia fiunt & ex cæli uarietate: & ex disparili aspiratione terrarum. fit etiam sæpe specie quadam, sæpe uocum grauitate, & cantibus, ut pellantur animi uehementius: sæpe etiam cura, & timore: qualis est illa,

» Flexa anima tanquam lymphata, ut bacchi sacris
» Commota, in tumulis teucrum commemorans suum.

Atq; etiam illa concitatio declarat uim in animis esse

diuinam. negat enim sine furore Democritus quenquam poetam magnum esse posse. quod idem dicit Plato. quem si placet appellet furorem: dum modo is furor ita laudetur, ut in phædro Platonis laudatus est. quid uestra oratio in causis? quid ipsa actio? potest esse uehemens, & grauis, & copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te sæpe uidi, &, ut ad leuiora ueniamus, in Esopo familiari tuo, tantum ardorem uultuum, atq; motuum: ut eum uis quædam abstraxisse à sensu mentis uideretur. Obijciuntur etiam sæpe formæ: quæ re ab se nullæ sunt: speciem autem offerunt. quod contigisse Brenno dicitur, eiusq; gallicis copijs: cum fano Apollinis delphici nefarium bellum intulisset. tum enim ferunt ex oraculo hæc fatam esse pythiam,

» Ego prouidebo rem istam, & albæ uirgines.

ex quo factum, ut & uiderentur uirgines ferre arma contra: & niue gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidem, eos etiam, qui ualitudinis uitio furerent, & melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis præsagiens, atq; diuinum. ego autem haud scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit: nec freneticis. animi enim integri, non uitiosi corporis est diuinatio. Quam quidem esse re uera hac stoicorum ratione concluditur. Si sunt dij: neq; ante declarant hominibus quæ futura sunt: aut non diligunt homines: aut quid euenturum sit ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire quid futurum sit: aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus quæ sunt futura: aut ea, ne ipsi quidem dij significare possunt. at neq; non diligunt nos. sunt enim benefici, generiq; ho=

minum

minum amici: neq; ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neq; nostra nihil interest scire ea, quæ euentura sunt: erimus enim cautiores si sciemus: neq; hoc alienum ducunt maiestate sua (nihil est enim beneficentia præstantius) neq; non possunt futura prænoscere. non igitur sunt dij: nec significant futura. sunt autem dij. significant ergo. et non si significant: nullas uias dant nobis ad significationis scientiam. frustra enim significarent. nec si dant uias: non est diuinatio. est igitur diuinatio. hac ratione et Chrysippus, & Diogenes, et Antipater utitur. quid est igitur cur dubitandum sit? quin sint ea, quæ disputaui, uerissima? si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si græci, si barbari, si maiores etiam nostri: si deniq; hoc semper ita putatum est: si summi philosophi, si poëtæ, si sapientissimi uiri, qui res publicas constituerunt: qui urbes condiderunt. an dum bestiæ loquantur expectamus? hominum consentiente authoritate contenti non sumus? nec uero quicquam aliud affertur: cur ea quæ dico diuinandi genera nulla sint: nisi quod difficile dictu uidetur, quæ cuiusq; diuinationis ratio, quæ causa sit. quid enim habet aruspex? cur pulmo incisus, etiam in bonis extis, dirimat tempus: & proferat diem? quid augur? cur à dextra coruus, à sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus? cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit? Saturni, Martis'ue contraria? cur autem deus dormientes nos moneat? uigilantes negligat? quid deinde causæ sit: cur Cassandra furens futura prospiciat? Priamus sapiens hoc idem facere non queat? cur fiat quicq; quæris? recte

omnino. ſed non nunc id agitur. fiat, nec ne fiat, id quæritur. ut ſi magnetem lapidem eſſe dicam, qui ferrum ad ſe alliciat, et trahat: at rationem cur id fiat, afferre nequeam: fieri omnino neges. quod idem facis in diuinatione. quam & cernimus ipſi, & audiuimus, & legimus, & a patribus accepimus: neq; ante philoſophiam patefactam, quæ nuper inuenta eſt, hac de re communis uita dubitauit: & poſtea quam philoſophia proceſſit: nemo aliter philoſophus ſenſit: in quo modo eſſet authoritas. dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis præter Xenophanem neminem: adiunxi ueterem Academiam: peripateticos, ſtoicos. unus diſſentit Epicurus. quid uero hoc turpius? q̃ quod idem nullam cenſet gratuitam eſſe uirtutem? quis autem eſt, quem non moueat clariſſimis monumentis teſtata, conſignatáq; antiquitas? Calchantem, augurem ſcribit Homerus longe optimum: eumq; ducem claſſis fuiſſe. at illum auſpiciorum credo ſcientia, non locorum. Amphilocus, & Mopſus arguorum reges fuerunt: ſed iidem augures: iiq; urbes in ora maritima Ciliciæ græcas condiderunt. atq; etiã ante hos Amphiaraus, et Tyreſias non humiles & obſcuri: neq; eorũ ſimiles, ut apud Ennium eſt,

" Qui ſui quæſtus cauſa fictas ſuſcitant ſententias:

ſed clari, & præſtantes uiri: qui auibus, & ſignis admoniti futura dicebant. quorum de altero, etiam apud inferos Homerus ait, ſolum ſapere: cæteros umbrarum uagari modo. Amphiaraum autem ſic honorauit fama græciæ: deus ut haberetur: atq; ut ab eius ſolo, in quo eſt humatus, oracula peterentur. quid aſiæ rex Priamus? non ne & Helenum filium, & Caſſandram

dram filiam diuinantes habebat? alterum augurijs? Alteram mentis incitatione diuina? quo in genere Martios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum uidemus. quid Polybum corinthium non ne Homerus & alijs multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prædixisse commemorat? omnino apud ueteres, qui rerum potiebantur, ijdem auguria tenebant. ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant: ut testis est nostra ciuitas: in qua & reges, augures: & postea priuati eodem sacerdotio præditi, remp. religionum authoritate rexerunt. Eaq; diuinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta est: siquidem & in Gallia Druydes sunt: è quibus ipse Diuitiacum heduum hospitem tuum, laudatoremq; cognoui: qui & naturæ rationem, quam physiologiam græci appellant, notam esse sibi profitebatur: & partim augurijs, partim coniectura, quæ essent futura dicebat. et in persis augurantur, & diuinant Magi: qui congregantur in fano commentandi causa, atq; inter se colloquendi. quod etiam idem uos quondam facere nonis solebatis. nec quisquam rex persarum potest esse: qui non ante magorum disciplinam, scientiamq; perceperit. licet autem uidere & genera quædam, & nationes, huic scientiæ deditas. Telmesus in caria est: qua in urbe excellit aruspicum disciplina. itemq; Elis in peloponneso familias duas certas habet, iamidarum, unam, alteram glutidarum, aruspicinæ nobilitate præstantes. in syria Caldei cognitione astrorum, solertiaq; ingeniorum antecellunt. Ethruria autẽ de cælo tacta scientissime animaduertit: eademq; interpretatur quid quibusq; ostendatur

monstris, atq; portentis. quo circa bene apud maiores nostros senatus, tum cum florebat imperium, decreuit: ut de principum filijs sex singulis æthruriæ populis in disciplinam traderentur: ne ars tanta propter tenuitatem hominum a` religionis authoritate, abduceretur ad mercedem, atq; quæstum. Phryges autem: & Pisidæ, & Cilices, et Arabum natio, auium significationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in umbria accepimus. Ac mihi quidem uidentur ex locis quoq; ipsis, qui a` quibusq; incolebantur, diuinationum opportunitates esse ductæ. ut enim ægyptij, ut Babylonij, in camporum patentium æquoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret: quod contemplationi cæli officere posset: omnem curam in syderum cognitione posuerunt. Ethrusci autem, quod religione imbuti studiosius, & crebrius hostias immolabant: extorum cognitioni se maxime dediderunt: quodq; propter aëris crassitudinem, de cælo apud eos multa fiebant: & quod ob eandem causam multa inusitata, partim ex cælo, alia ex terra oriebantur: quædam etiam ex hominum, pecudum'ue conceptu, & satu: portentorum exercitatissimi interpretes extiterunt. quorum quidem uim ut tu soles dicere uerba ipsa prudenter a` maioribus posita declarant. quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt: ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges, & Cylices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos, & montes hyeme, & æstate, peragrantes: propterea facilius cantus auium, & uolatus notauerunt. eademq; & Pysidiæ causa fuit, & huic nostræ umbriæ. Tum Caria tota, præcipueq;

telmesses,

telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeq; fertiles incolunt: in quibus multa propter fœcunditatem fingi, gigniq; possunt: in ostentis animaduertendis diligentes fuerunt. quis uero non uidet in optima quaq; republica plurimum auspicia & reliqua diuinandi genera ualuisse? quis rex unquam fuit? quis populus? qui non uteretur prædictione diuina? neq; solum in pace, sed in bello multo etiam magis: in quo maius erat certamen, & discrimen salutis. omitto nostros: qui nihil in bello sine extis agunt: nihil sine auspicijs domi habent. auspicia externa uideamus. nam & Athenienses omnibus semper publicis consilijs diuinos quosdam sacerdotes, quos mantes uocant, adhibuerunt: & Lacedæmonij regibus suis augurem assessorem dederunt: itemq; senibus, sic enim consilium publicum appellant: augurem interesse uoluerunt: ijdemq; de rebus maioribus semper aut Delphis oraculũ, aut ab Hammone, aut à Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum Remp. temperauit: leges suas authoritate Apollinis delphici confirmauit. quas cum uellet Lysander commutare: eadem est prohibitus religione. Atq; etiam qui præerant Lacedæmonijs non contenti uigilantibus curis, in Pasitheæ fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant: quia uera quietis oracula ducebant. Ad nostra iam redeo. quoties senatus decem uiros ad libros ire iussit? nam & cum duo uisi soles essent: & cum tres lunæ: & cum faces: & cum sol nocte uisus esset: & cum ex cælo fremitus auditus: & cum cælum discessisse uisum est: atq; in eo animaduersi globi. delata etiam ad senatum labes agri priuerna=

tis: cum ad infinitam altitudinem terra desedisset: Apuliaq; maximis terræmotibus cóquassata esset. quibus portentis magna populo ro. bella, perniciosæq; seditiones denunciabantur. inq; his omnibus responsa aruspicum cum sybillæ uersibus congruebant. quid cum Cumis apollo sudauit? capuæ uictoria? quid ortus Androgyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid quod fluuius atratus sanguine fluxit? quid cum sæpe lapidum, sanguinis nonnunquam, terræ interdum, quondam etiam lactis imber efluxit? quid cum in capitolio ictus centaurus ex cælo est? in Auentino portæ? et homines? tusculi ædes Castoris, et pollucis? Romæq; pietatis? non ne et aruspices, ea responderunt, quæ euenerunt? & in Sybillæ libris eædem repertæ prædictiones sunt? quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quamq; sæpe, responsis aruspicum paruit? cæciliæq; somnio modo, marsico bello, templum est à senatu Iunoni sospitæ restitutum. quod quidem somnium Sisenna cum disputasset mirifice ad uerbum cum re conuenisse: tum insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus, disputat somnijs credi non oportere. idem contra ostenta nihil disputat: exponitq; initio belli marsici, & deorum simulacra sudauisse: & sanguinem fluxisse: & discessisse cælum: & ex occulto auditas esse uoces: quæ pericula belli nunciarent: & Lanuuij clypeos, ꝙ aruspicibus tristissimum uisum esset, à muribus esse derosos. quid quod in annalibus habemus, ueienti bello, cum lacus albanus præter modum creuisset: ueientem quendam ad nos hominem nobilem profugisse: eumq; dixisse, ex fatis, quæ ueientes scripta haberent, ueios

capi

capi non posse: dum lacus is redundaret: & si lacus emissus lapsu, & cursu suo ad mare profluxisset: perniciosum populo romano, sin autẽ ita esset eductus: ut ad mare peruenire non posset: tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis à maioribus Albanæ aquæ facta deductio est. cum autem ueientes bello fessi, legatos ad senatum misissent: tum ex his quidam dixisse dicitur: non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim fatis scriptum ueientes habere: fore ut breui à gallis Roma caperetur. quod quidem sexennio post ueios captos factum esse uidemus. Sæpe etiam & in prælijs fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicæ uoces ex occulto missæ esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam non multo ante urbem captam, exaudita uox est à luco uestæ: qui à palatij radice in nouam uiam deuexus est: ut muri & portæ reficerentur: futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum, cum caueri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. ara enim aio loquenti, quam septam uidemus, aduersus eum locum consecrata est. atq; etiam scriptum à multis est, cum terræmotus factus esset: ut sue plena procuratio fieret, uocem ab æde Iunonis ex arce extitisse. quo circa Iunonem illam appellatam monetam. Hæc igitur & à dijs significata, & à nostris maioribus iudicata contemnimus? neq; solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt: sed etiam hominum: quæ uocant omina. quæ maiores nostri, quia ualere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, quod bonum, faustum, felix, fortunatumq; esset, præfabantur: re=

busq; diuinis, quæ publicæ fierent, ut fauerent linguis imperabatur: inq; ferijs imperãdis, ut litibus, et iurgijs se abstinerent. itemq; in lustranda colonia, ab eo qui eam deduceret, & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus qui hostias ducerent eligebantur. quod idem in delectu consules obseruant: ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidem à te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. prærogatiuam etiam maiores omnes iustorum comitiorum esse uoluerunt. Atq; ego exempla omnium nota proferam. L. paulus consul iterum, cum ei bellum ut cum rege perse gereret obtigisset: ut ea ipsa die domum ad uesperum redijt: filiolam suam tertiam, quæ tum erat admodum parua: osculans animaduertit tristiculam: quid est inquit mea tertia? quid tristis es? mi pater inquit persa perijt. tum ille arctius puellam complexus, accipio omen inquit mea filia. erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum flaminem martialem ego audiui cum diceret, Cæciliam metellam cum uellet sororis suæ filiam in matrimoniũ collocare: exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more ueterũ solebat. cum uirgo staret: & Cæcilia in sella sederet: neq; diu ulla uox extitisset: puellam defatigatam petijsse à matertera, ut sibi concederet paulisper, ut in eius sella requiesceret: illam autem dixisse: uere mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res consecuta est. ipsa enim breui mortua est: uirgo autem nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contemni, uel etiam rideri præclare intelligo. sed ipsum est, deos non putare, quæ ab his significantur contem=

nere. quid de auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum inquam auspiciorum patrocinium debet esse: tibi P. Claudius augur consul nunciauit, addubitato salutis augurio bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum paucioribus est a te diebus oppressum. cui quidem auguri uehementer assentior. solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurij, sed diuinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegæ tui: eumq; tum pysidam, tum soranum augurem esse dicebant: quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auspicijs præsensio, aut scientia ueritatis futuræ: sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est. neq; enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit: hæc calliditas esse potuit: ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent. sed difficultas, laborq; discendi, disertam negligentiam reddidit. malunt enim disserere nihil esse in auspicijs: quam quid sit, ediscere. quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est? ut utar potissimum te authore?

» Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
» Arboris e trunco serpentis saucia morsu
» Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
» Semianimum, & uaria grauiter ceruice micantem.
» Quem se torquentem lanians, rostroq; cruentans,
» Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
» Abijcit efflantem: & laceratum affligit in unda:
» Seq; obitu a solis, nitidos conuertit ad ortus.
» Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuq; uolantem
» Conspexit marius diuini numinis augur:

» Faustaq; signa suæ laudis, reditusq; notauit:
» Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.
» Sic aquilæ clarum firmauit Iuppiter omen.

Atq; ille Romuli auguratus pastoralis, non urbanus fuit: nec fictus ad opiniones imperitorum, sed à certis acceptus, & posteris traditus. Itaq; Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure:

» Curantes magna cum cura, tum cupientes
» Regni, dant operam simul auspicio, augurióq;:
» Hinc Remus auspicio se deuouet: atq; secundam
» Solus auem seruat. at Romulus pulcher in alto
» Quærit Auentino, cernens genus altiuolantum:
» Certabant urbem Romam remoramne uocarent.
» Omnis cura uiris uter esset induperator.
» Expectant, ueluti consul cum mittere signum
» Vult: omnes auidi spectant ad carceris oras:
» Quam mox emittat pictis ex faucibus currus.
» Sic expectabat populus: atq; ora tenebat.
» Rebus utri magni uictoria sit data regni.
» Interea sol albus recessit in infera noctis.
» Exin candida se radijs dedit icta foras lux.
» Et simul ex alto longe pulcherrima præpes,
» Leua uoluit auis: simul aureus exoritur sol.
» Cedunt ter quattuor de cœlo corpora sancta
» Auium, præpetibus sese pulchrisq; locis dant.
» Conspicit inde sibi data Romulus esse priora.
» Auspicio regni stabilita scanna solumq;.

Sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. si nihil queam disputare, quamobrem quicq; fiat: & tantummodo fieri ea, quæ commemoraui, doceam: parumne Epicuro, Carneadi'ue respondeam? quid? si etiam

ratio extat artificiosæ præsensionis, facilis? diuinæ autem, paulo obscurior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris præsentiuntur: hæc notata sunt obseruatione diuturna. affert autem uetustas omnibus in rebus longinqua obseruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiam sine motu, atq; impulsu deorum: cum quid ex quoq; eueniat, & quid quamq; rem significet, crebra animaduersione perspectum est. altera diuinatio est naturalis, ut ante dixi: quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum: à qua, ut doctissimis, sapientissimisq; placuit, haustos animos, & delibatos habemus: cumq; omnia completa sint & referta æterno sensu, & mente diuina: necesse est cognatione diuinorum animorum, animos humanos commoueri. sed uigilantes animi, uitæ necessitatibus seruiunt: disiunguntq; se à societate diuina, uinclis corporis impediti. rarum est quoddam genus eorum: qui se à corpore auocent: & ad diuinarum rerum cognitionem cura omni, studioq; rapiantur. Horum sunt auguria, non diuini impetus, sed rationis humanæ. nam & natura futura præsentiunt, ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram aliquando cæli, atq; terrarum. alij autem in Rep. exercitati, ut de atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est prouidentes: diuinos nullo modo possumus. non plus quam milesium Thalem: qui, ut obiurgatores suos conuinceret: ostenderetq; etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse: omnem oleam, antequam florere cœpisset, in agro

milesio coëmisse dicitur· animaduerterat fortasse quã-
dam scientia, olearum ubertatem fore· & quidem
idem primus defectionem solis, quæ Astyage regnan-
te facta est: prædixisse fertur· multa medici, multa
gubernatores, agricolæ etiam multa præsentiunt: sed
nullam eorũ diuinationem uoco·ne illam quidem: qua
ab Anaximandro physico moniti Lacædemonij sunt:
ut urbem, & tecta linquerent: armatiq; in agro ex-
cubarent: ꝙ terræmotus instaret: tum, cum & urbs
tota corruit: & ex monte thaygeto, extrema montis
quasi puppis, auulsa est· ne Pherecides quidem ille Py-
thagoræ magister, potius diuinus habebitur, quàm
physicus: qui cum uidisset haustam aquam de iugi pu-
teo: terræmotus dixit instare· Nec uero unquam ani-
mus hominis naturaliter diuinat: nisi cum ita solutus
est, & uacuus: ut ei plane nihil sit cum corpore· quod
aut uatibus contingit: aut dormientibus · itaq; ea duo
genera à Dicæarcho probantur, & ut dixi, à Cra-
tippo nostro· si propterea, quod ea proficiscuntur à
natura: sint summa sanè: modo ne sola· sin autem ni-
hil esse in obseruatione putant: multa tollunt quibus
uitæ ratio continetur· sed quoniam dant aliquid, idq;
non paruum, uaticinationes cum somnijs: nihil est
quod cum his magnopere pugnemus: præsertim cum
sint, qui omnino nullam diuinationem probent· Ergo
& hi quorum animi spretis corporibus euolant, atq;
excurrunt foras ardore aliquo inflammati, atq;
incitati: cernunt illa profecto, quæ uaticinantes præ-
nunciant: multisq; rebus inflammantur tales animi:
qui corporibus non inhærent: ut hi, qui sono quo-
dam uocum, & phrygijs cantibus incitantur: multos

nemora, syluæq;, multos, amnes, aut maria commouent: quorum furibunda mens uidet ante multo quæ futura sunt. quo de genere illa sunt:
» -heu uidete: iudicauit iudicium inclytum
» Inter deas tris aliquis: quo iudicio Lacedæmonia
» Mulier furiarum una adueniet.-
Eodem enim modo multa à uaticinantibus sæpe prædicta sunt: neq; solum uerbis, sed etiam
» Versibus, quos olim fauni uatesq; canebant.
similiter Martius & Publicius uates cecinisse dicuntur. quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum: quibus inflatæ mentes oracula funderent. Atq; hæc quidem uatum ratio est: nec dissimilis sanè somniorum. nam quæ uigilãtibus accidunt uatibus: eadẽ nobis dormientibus. uiget enim animus in somnis: liberq; sensibus, ab omni impeditione curarum iacente & mortuo pene corpore, quia uixit ab omni æternitate: uersatusq; est cum innumerabilibus animis: omnia, quæ in natura rerum sunt, uidet: si modo temperatis escis, modicisq; potationibus ita est affectus: ut sopito corpore ipse uigilet. hæc somniantis est diuinatio. Hic magna quædam exoritur, neq; ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio: eodemq; modo, & oraculorum, & uaticinationum: sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum, frustra natura diuina genuisset: nisi eadem docuisset quemadmodum ad eorum uenas perueniretur: nec fruges terræ, baccas'ue arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset: nisi earum cultus, & conditiones tradidisset

materia deinde quid iuuaret? nisi confectionis eius
fabricam haberemus. sic cum omni utilitate quam dij
hominibus dederunt: ars aliqua coniuncta est: per
quam illa utilitas percipi possit. item igitur somnijs,
uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscu=
ra: multa ambigua: explanationes adhibitæ sunt in-
terpretum. Quomodo autem aut uates, aut somnian=
tes ea uideant, quæ nusquam etiam tunc sint: ma-
gna quæstio est. sed explorata si sint ea: quæ ante
quæri debeant: sint hæc quæ quærimus faciliora. con=
tinet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est
de natura deorum: quæ à te secundo libro est expli=
cata dilucide. quam si obtinemus: stabit illud quidem
quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos:
et eorum prouidentia mundum administrari: eosdemq;
consulere rebus humanis: nec solum uniuersis, uerum
etiam singulis. hæc si tenemus: quæ mihi quidem non
uidentur posse conuelli: profecto hominibus à dijs fu=
tura significari necesse est. sed distinguendum uidetur
quonam modo. Nam non placet stoicis singulis ieco-
rum fissis, aut auium cantibus interesse deum. neq;
enim decorum est: nec dijs dignum: nec fieri ullo pa-
cto potest. sed ita à principio inchoatum esse mundum:
ut certis rebus certa signa præcurrerẽt, alia in extis,
alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis,
alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in fu-
rentium uocibus. ea quibus bene percepta sunt: hi
non sæpe falluntur. male coniecta, maleq; interpreta=
ta, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum insci=
tia. hoc autem posito, atq; concesso, esse quandam uim
diuinam hominum uitam continentem: non difficile est,
quæ fieri

quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant suspicari. Nam & ad hostiam deligendam potest dux esse uis quædam sentiens: quæ est toto confusa mundo. & tum ipsum, cum immolare uelis, extorum fieri mutatio potest: ut aut absit aliquid: aut supersit. paruis enim momentis multa natura aut affingit: aut mutat: aut detrahit. quod ne dubitare possimus, maximo est argumento, quod paulo ante interitum Cæsaris contigit: qui cum immolaret illo die quo primum in sella aurea sedit: & cum purpurea ueste processit: in extis bouis opimi cor non fuit. num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habet, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurinna diceret, timendum esse ne consilium, & uita deficeret: earum enim rerum utrunq; à corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur à dijs immortalibus: ut uidet interitum: non ut caueret. cum igitur hæ partes in extis non reperiuntur: sine quibus uictima illa uiuere nequisset: intelligendũ est in ipso immolationis tẽpore eas partes, quæ absint, interijsse. eademq; efficit in auibus diuina mens: ut tum huc, tum illuc uolent alites: tum in hac, tum in illa parte se occultent: tum à dextra, tum à sinistra parte canant oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis: prono, obliquo, supino: membraq; quo uult flectit: contorquet: porrigit: contrahit: eaq; ante efficit, penè, quàm cogitat: quanto id deo est facilius? cuius numini parent omnia. idemq; mittit & signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit. quale scriptum illud uidemus: si luna paulo ante solis ortum

defecisset in signo leonis: fore ut armis Darius, & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus prælio uincerentur: Dariusq; moreretur. & si puella nata biceps esset: seditionem in populo fore: corruptelam, & adulterium domi. & si mulier leonem peperisse uisa esset: fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea resp. in qua id contigisset. eiusdem autem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus: Crœsi filium, cum esset infans, locutum. quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. Caput arsisse Seruio Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? ut igitur qui se tradet ita quieti præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnis: sic castus animus, purusq; uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq; signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus: quodq; ab ipso in libris socraticorum sæpe dicitur: esse diuinum quiddam, quod dæmonion appellat: cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, sæpe reuocanti. Et Socrates quidem, quo quem authorem meliorem quærimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea q̃ exposuit, quæ sibi uidebantur: & nostrum quidem inquit humanum est consilium: sed de rebus & obscuris, et incertis ad Apollinem censeo referendum: ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. scriptum est item, cum Critonis sui familiaris oculum alligatum uidisset: quæsiuisse quid esset. cum autem ille respondisset in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse: tum Socrates, non

enim

enim paruisti mihi reuocanti: cum uterer, qua soleo, præsagatione diuina. Idem etiam Socrates cum apud deliū male pugnatum esset Lachete prætore: fugeretq; cum ipso Lachete: ut uentum est in triuium: eadem qua cæteri fugere noluit. quibus quærentibus cur non eadem uia pergeret: deterreri à deo dixit. tum quidem ij, qui alia uia fugerant: in hostium equitatum inciderunt. Permulta coniecta sunt ab Antipatro: quæ mirabiliter à Socrate diuinata sunt: quæ prætermittam: tibi enim nota sunt: mihi ad commemorandum non necessaria. illud tamen eius philosophi magnificum, ac penè diuinum: ꝙ cum impijs sententijs damnatus esset: æquissimo animo se dixit mori. neq; enim domo egredienti, neq; illud suggestum, in quo causam dixerat, ascendenti, signum sibi ullum, quod consuesset, à deo quasi mali alicuius impendentis datum. Equidem sic arbitror: etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut coniectura diuinare uideantur: esse tamen diuinationem: homines autem ut in cæteris artibus, sic in hac posse falli. potest accidere, ut aliquod signum dubie datum, pro certo sit acceptum: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset illi contrarium. mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modo plura, sed pauciora diuine præsensa, et prædicta reperiri. Quinetiam hoc non dubitans dixerim: si unum aliquid ita sit prædictum, præsensumq;: ut cum euenerit, ita cadat ut prædictum sit: neq; in eo quicquam casu, & fortuito factum esse appareat: esse certe diuinationem: id quod esset omnibus confitendum. quo circa primum mihi uidetur, ut Posidonius facit, à deo, de quo satis dictum est: deinde

à fato, deinde à natura uis omnis diuinandi, ratioq; repetenda. fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. fatum autem id appello, quod græci εἱμαρμένην: idest ordinem, seriemq; causarum, cum causa causæ nexa rem ex se gignat. ea est ex omni æternitate fluens ueritas sempiterna. quod cum ita sit: nihil est factum, quod non futurum fuerit: eodemq; modo nihil est futurum: cuius non causas id ipsum efficientes natura contineat. ex quo intelligitur, ut fatum sit non id quod superstitiose, sed id quod physice dicitur, causa æterna rerum: cur & ea quæ præterierunt facta sint: & quæ instant, fiant: & quæ sequuntur, futura sint. ita fit, ut & obseruatione notari possit, quæ res quãcunq; causam plerunq; consequatur: etiam si non semper. nam id quidem difficile est affirmare: easdem causas uerisimiles rerum futurarum cerni ab ijs, qui aut per furorem eas, aut in quiete uideant. Præterea cum fato omnia fiant: id quod alio loco ostendetur: si quis modo talis possit esse: qui colligationem causarum omnium perspiciat animo: nihil eum profecto fallet. qui enim teneat causas rerum futurarum: idem necesse est omnia teneat, quæ futura sint. quod cum facere nemo nisi deus possit: relinquendum est homini, ut signis quibusdam consequentia declarantibus, futura præsentiat. non enim illa, quæ futura sunt, subito existunt: sed est quasi rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil noui efficientis, & primum quicq; replicantis. quod et hi uident quibus naturalis diuinatio data est: & hi, quibus cursus rerum obseruando notatus est. qui & si causas ipsas non cernunt: signa tamen causarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memoria, & diligen-
tia, ex

tia, ex monumentis superiorum efficitur ea diuinatio, quæ artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorũ, signorumq; cælestium. Non est igitur, ut mirandum sit, ea præsentiri à diuinantibus: quæ nusquam sint. sunt enim omnia: sed tempore absunt. atq; ut in seminibus uis inest earum rerum: quæ ex his progignuntur: sic in causis conditæ sunt res futuræ: quas esse futuras, aut concitata mens, aut soluta somno cernit: aut ratio, aut coniectura præsentit. atq; ut hi, qui solis, et lunæ, reliquorumq; syderum ortus, obitus, motusq; cognorunt: quo quicq; tempore eorum futurum sit, multo ante prædicunt: sic qui cursum rerum, euentorumq; consequentiam, diuturnitate pertractata notauerunt: aut semper, aut, si id difficile est: plerunq;, quod si ne id quidem conceditur: nonnunquam certe quid futurum sit intelligunt. Atq; hæc quidem, et quædam huiusmodi cur sit diuinatio, ducuntur à fato. A natura autem alia quædam ratio est: quæ docet quanta sit animi uis seiuncta à corporis sensibus: quod maxime contingit, aut dormientibus, aut mente permotis. ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se quid quisq; sentiat: ex quo fit, ut homines etiam, cum taciti optent aliquid: aut uoueant: haud dubitent, quin dij illud exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti uacant corpore: aut mente permoti p r se ipsi liberi incitati mouentur: cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi uidere non possunt. Atq; hanc quidem rationem naturæ difficile est fortasse traducere ad id genus diuinationis: quod ex arte profectum dicimus: sed tamen id quoq; rimatur quantum potest Possidonius: cum esse

censet in natura signa quædam rerum futurarum. uti enim Ceos accepimus ortum caniculæ diligenter quot annis solere seruare: coniecturamq; capere, ut scribit Ponticus Heraclides: salubris ne, an pestilens annus futurus sit. nam si obscurior quasi caliginosa stella extiterit: pingue & concretum esse cælum: ut eius aspiratio grauis, & pestilens futura sit. sin illustris, & perlucida stella apparuit: significari cælum esse tenue, purumq;, & propterea salubre. Democritus autem censet sapienter instituisse ueteres: ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta: quorum ex habitu, atq; colore, tum salubritatis, tum pestilentiæ signa percipi: nonnunquam etiam quæ sit uel sterilitas agrorum, uel fertilitas futura. quæ si à natura profecta, obseruatio, atq; usus agnouit: multa afferre potuit dies: quæ animaduertendo notarentur: ut ille Pacuuianus qui in chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognoscere uideatur.

» Nam istis qui linguam auium intelligunt:
» Plusq; ex alieno iecore sapiunt quam suo:
» Magis audiendum q̃ auscultandum censeo.

cur quæso? cum ipse paucis interpositis uersibus dicat satis luculente:

» Quicquid est hoc, omnia animat: format: alit: auget: creat:
» Sepelit: recipitq; in sese omnia: omniumq; idem est pater:
» In eundemq; eadem quæ oriuntur, de integro, atq; eodem occidunt.

quid est igitur? cur cum domus sit omnium una, eaq; communis: cumq; animi hominum semper fuerint, fu-

turiq; sint: cur ij quidem, quid ex quoq; eueniat, & quid quamq; rem significet, perspicere non possunt?

Hæc habui inquit de diuinatione quæ dicerem. nunc illa testabor, non me sortilegos, neq; eos, qui quæstus caussa hariolentur: nec psychomantiam qdem quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere. non habeo deniq; nauci marsum augurem,

" Non uicanos aruspices, non de circo astrologos,
" Non isiacos coniectores, non interpretes somnium.
Non enim sunt ij aut scientia aut arte diuini:
" Sed superstitiosi uates, impudentesq; harioli:
" Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
" Qui sibi semitam non sapiunt: læti monstrant uiam:
" Quibus diuitias pollicentur: ab his drachmas ipsi petunt.
" De his diuitijs sibi deducant drachmam reddant cætera.

Atq; hæc quidem Ennius: qui paucis ante uersibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus. ego autem, qui & curare arbitror: & monere etiam, ac multa prædicere: leuitate, uanitate, malitia, exclusa diuinationem probo. Quæ cum dixisset Quintus: præclare tu quidem inquam paratus,

Desunt pauca quædam.

M. TVLLII CICERONIS DE DIVINATIONE LIBER SECVNDVS.

q Værenti mihi, multumq; & diu cogitanti, quanam re possem prodesse q̃plurimis: ne quando intermitterem consulere reipublicæ: nulla maior occurrebat: q̃ si optimarum artium uias traderem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me arbitror consecutum. Nam & cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius: & quod genus philosophandi minime arrogans, maximéq; & constans, & elegans arbitraremur, quatuor academicis libris ostendimus. cumq; fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum, & malorum: perpurgatus est is locus à nobis quinq; libris: ut quid à quoq;, & quid contra quenq; philosophum diceretur, intelligi posset. totidem subsecuti libri tusculanarum disputationum, res ad beate uiuendum maxime necessarias aperuerunt. primus enim est, de contemnenda morte. secundus, de tolerando dolore. de ægritudine lenienda, tertius. quartus, de reliquis animi perturbationibus. quintus eum locum complexus est: qui totam philosophiam maxime illustrat. docet enim ad beate uiuendum, uirtutem se ipsa esse contentam. quibus rebus editis tres libri perfecti sunt de natura deorum: in quibus omnis eius loci quæstio continetur. quæ ut plene esset, cumulateq; perfecta, de diuinatione ingressi

sumus

sumus his libris scribere. quibus, ut est in animo, de fato si adiunxerimus: erit abunde satisfactum toti huic quæstioni. Atq; his libris annumerandi sunt sex de republica quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophiæq; proprius: à Platone, Aristotele, Theophrasto, totaq; pipatheticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de consolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi, sane aliquantum medetur: cæteris item multum profuturam puto. interiectus etiam est nuper is: quem ad nostrum Atticum de senectute misimus. imprimisq; quoniam philosophia uir bonus efficitur, & fortis: Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cumq; Aristoteles, itemq; Theophrastus excellentes uiri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiam præcepta coniunxerint: nostri quoq; oratorij libri in eundem numerum referendi uidentur. ita tres erunt de Oratore: quartus Brutus: quintus Orator. Adhuc hæc erant. ad reliqua acri tendebamus animo, sic parati, ut, nisi quæ causa grauior obstitisset: nullum philosophiæ locum esse pateremur: qui non latinis litteris illustratus pateret. quod enim munus reip. afferre maius, meliusue possumus? q̃ si docemus, atq; erudimus iuuentutem? his præsertim moribus, atq; temporibus: quibus ita prolapsa est: ut omnium opibus refrenanda, atq; coercenda sit. Nec uero id effici posse confido: quod ne postulandum quidem est: ut omnes adolescentes se ad hæc studia conuertant. pauci utinam: quorum tamen in repu. late patere poterit industria. equidem etiam ex his fructum capio laboris mei, qui iam ætate prouecti in nostris libris acquiescunt: quorum stu=

dio legendi, meum scribendi studium uehementius in dies incitatur: quos quidem plures q̃ rebar esse cognoui. magnificum illud etiam, Romanisq; hominibus glorioſum: ut græcis de philosophia litteris non egeant. quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ causam attulit grauis casus ciuitatis: cum in armis ciuilibus nec tueri meo more remp. nec nihil agere poteram: nec quid potius, quod quidem me dignum esset: agerem reperiebam. Dabunt igitur mihi ueniam mei ciues: uel gratiā potius habebunt: quod cum esset in unius potestate respublica: neq; ego me abdidi: neq; deserui: neq; afflixi: neq; ita gessi quasi homini aut temporibus iratus: neq; ita porro, aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius: ut me meæ pœniteret. id enim ipsum à Platone, philosophiaq; didiceram: naturales esse conuersiones quasdam rerū publicarum, ut eæ tum à principibus tenerentur: tum à populis: aliquando à singulis. quod cum accidisset nostræ reipublicæ: tum pristinis orbati muneribus, hæc studia renouare cœpimus: ut & animus molestijs potissimum releuaretur: & prodessemus ciuibus nostris, qua re cunq; possemus. in libris enim sententiam dicebamus: concionabamur: philosophiam nobis pro reip. procuratione substitutam putabamus. Nunc quoniam de rep. consuli cœpti sumus: tribuenda est opera republicæ: uel omnis potius in ea cogitatio, & cura ponenda. tantum huic studio relinquendum: quantum uacabit à publico officio & munere. sed hæc aliàs pluribus. nunc ad institutam disputationem reuertamur. Nam cum de diuinatione Quintus frater ea disseruisset: quæ superiore libro

ſcripta ſunt: ſatiſq; ambulatum uideretur: tum in bibliotheca, quæ in licio eſt aſſedimus. Atq; ego accurate tu quidem inquam Quinte, & ſtoice, ſtoicorum ſententiam defendiſti: quodq; me maxime delelectat: plurimis noſtris exemplis uſus es: & ijs quidem claris, & illuſtribus. dicendum eſt mihi igitur ad ea, quæ ſunt à te dicta: ſed ita, nihil ut affirmem: quæram omnia: dubitans plerunq;, & mihi ipſe diffidens. ſi enim aliquid certi haberem quod dicerem: ego ipſe diuinarem: qui eſſe diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades quærere ſolebat: quarum nam rerum diuinatio eſſet: earum ne, quæ ſenſibus perciperentur? at eas quidem cernimus: audimus: guſtamus: olfacimus: tangimus. numquid ergo in his rebus eſt? quæ prouiſione, aut permotione mentis magis, quàm natura ipſa ſentiamus? at neſcioqui ille diuinus, ſi oculis captus ſit, ut Tyreſias fuit: poſſit quæ alba ſint, quæ nigra dicere? aut ſi ſurdus ſit: uarietates uocum, aut modos noſcere? Ad nullam igitur earum rerum, quæ ſenſu accipiuntur: diuinatio adhibetur. atq; ne in his quidem rebus, quæ arte tractantur: diuinatione opus eſt. & enim ad ægros non uates, aut hariolos, ſed medicos ſolemus adducere. nec uero, qui tibijs, aut fidibus uti uolunt, ab aruſpicibus accipiunt earum tractationem: ſed à muſicis. Eadem in litteris ratio eſt, reliquiſq; rebus, quarum eſt diſciplina. num cenſes eos qui diuinare dicuntur, poſſe reſpondere ſol maior ne, quàm terra ſit? an tantus quantus uideatur? Lunaq; ſuo lumine, an ſolis utatur? Sol luna quem motum habeat? quem quinq; Stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc

qui diuini habentur, profitentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in Geometria describuntur: quæ uera, quæ falsa sint. sunt enim ea mathematicorum non hariolorũ. de illis uero rebus, quæ in philosophia uersantur: nunquid est quod quisquam diuinorum, aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit? quid malum? quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum. quid de officio? num quis aruspicem consulit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis, uiuendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad diuinos referri solent. quid quæ à Physicis, aut dialecticis tractantur: num quis eorum diuinare potest? unus ne mundus sit? an plures? quæ sint initia rerum: ex quibus nascuntur omnia? Physicorum est ista prudentia. quomodo autem mentientem dissoluas: quem pseudomenon uocant? aut quemadmodum soriti resistas: quem si necesse sit latino uerbo liceat acerualem appellare? sed nihil opus est. ut enim ipsa philosophia & multa uerba græcorum, sic sorites satis latino sermone tritus est. ergo hæc quoq; dialectici dicent, non diuini. quid? cum quæritur qui sit optimus reip. status: quæ leges, qui mores, aut utiles, aut inutiles: aruspices ne ex æthruria accersentur? an principes statuent, & delecti uiri, periti rerum ciuilium? quod si nec earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla diuinatio est: nec earum, quæ artibus continentur: nec earum, quæ in philosophia disseruntur: nec earum, quæ in rep. uersantur: quarum rerum sit nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse: aut aliqua ei

materia danda est: in qua uersari possit. sed nec omnium diuinatio est: ut ratio docuit: nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationem præficere possimus. uide igitur ne nulla sit diuinatio. est quidem græcus in hanc sententiam uersus.

» Bene qui conijciet, uatem hunc perhibeto optimum.

num igitur aut quæ tempestas impendat, uates melius conijciet, quàm gubernator? aut morbi naturam acutius, quàm medicus? aut belli administrationem prudentius, quàm imperator, coniectura assequetur? Sed animaduerti Quinte, te caute, & ab ijs coniecturis quæ haberent artem aut prudentiam, ab ijs rebus, quæ sensibus aut artificijs perciperentur, abducere diuinationem: eamq; ita diffinire: diuinationem esse earum rerum prædictionem, & præsensionem: quæ essent fortuitæ. Primum eodem reuolueris. nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præsensio est rerum fortuitarum. num igitur aut aruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians, melius coniecerit, aut ex morbo euasurum ægrotum? aut ex periculo nauem? aut ex insidijs exercitum? quàm medicus, quàm gubernator, quàm imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas: uentos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis in quo nostra quædam Aratea memoriter à te pronunciata sunt. & si hæc ipsa fortuita sunt: plerunq; enim, non semper eueniunt. quæ est igitur, aut ubi uersatur fortuitarum rerum præsensio? quam diuinationem uocas. quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt: ea non diuinis tribuenda putas: sed peritis. ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari

possint: quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: ut siquis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante, dixisset naufragio esse peritu-rum: diuinasset profecto. nulla enim arte alia nec sapientia id scire potuisset. talium ergo rerum, quæ in fortuna positæ sunt, præsensio diuinatio est. potest ne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint: ulla esse præsensio? quid est enim aliud fors? quid fortuna? quid casus? quid euentus? nisi cum sic aliquid cecidit, sic euenit: ut uel non cadere, atq; euenire, uel aliter cadere, atq; euenire potuerit? quomodo ergo id, quod temere fit cæco casu, & uolubilitate fortunæ: præsentiri, & prædici potest? medicus morbum ingrauescentem ratione prouidet: insidias imperator: tempestates gubernator: tamen hi ipsi sæpe falluntur, qui nihil, sine certa ratione opinantur. ut agricola cum florem oleæ uidet: baccam quoq; se uisurum putat. non sine ratione ille quidem. sed nonnunquam tamen fallitur. quod si falluntur ij, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum? qui extis, aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somnijs, futura præsentiunt? Nondum dico, quàm hæc signa nulla sint: fissum iecoris, corui cantus, uolatus aquilæ, stellæ traiectio, uoces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco, nunc de uniuersis. qui potest prouideri, quicquam futurum esse? quod neq; causam habet ullam, neq; notam cur futurum sit? Solis defectiones, itemq; lunæ prædicuntur in multos annos, ab his qui syderum cursus, & motus numeris persequuntur. ea enim prædicunt quæ

naturæ necessitas perfectura est. uident ex constantissimo motu lunæ, quando illa è regione solis facta incurrit in umbram terræ: quæ est meta noctis: ut eam obscurari necesse sit: quandoq; eadem luna subiecta soli atq; opposita nostris oculis eius lumen obscuret: quo in signo quæq; errantium stellarum, quoq; tempore futura sit: qui exortus quoq; die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. hæc qui ante dicunt, quam rationem sequantur uides: qui thesaurum inuenturum, aut hæreditatem uenturam dicunt quid sequuntur? aut in qua rerum natura, inest id futurum? quod si ea, quæ sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem: quid est tandem, quod casu fieri, aut forte fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi, & constantiæ, quàm fortuna: ut mihi, ne in deum quidem cadere uideatur, ut sciat quid casu, & fortuitu futurum sit. si enim scit: certe illud eueniet. sin certe eueniet: nulla fortuna est. est autem fortuna. rerum igitur fortuitarum nulla est præsensio. aut si negas esse fortunam: & omnia quæ fiunt, quæq; futura sunt, ex omni æternitate diffinita dicis esse fataliter: muta diffinitionem diuinationis: quam dicebas præsensionem esse rerum fortuitarum. si enim nihil fieri potest: nihil accidere: nihil euenire: nisi quod ab omni æternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ à te fortuitarum rerum est dicta præsensio? quanquam dicebas, omnia quæ fierent, futura'ue essent, fato contineri. anile sanè, & plenum superstitionis fati nomen ipsum. sed tamen apud stoicos de isto fato multa dicuntur. de quo

alias: nunc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diuinatio prodest? quod enim is, qui diuinat prædicat: id uero futurum est. ut ne illud quidem sciam quale sit, quod Deiotarum familiarem nostrum ex itinere aquila reuocauit. qui nisi reuertisset, in eo conclaui ei cubandum fuisset: quod proxima nocte corruit. ruina igitur opressus esset. at id, neq; si fatum fuerat, effugisset: nec si non fuerat, in eum casum incidisset. quid ergo adiuuat diuinatio? aut quid est? quod me moueant aut sortes? aut exta? aut ulla prædictio? si enim fatum fuit classes populi romani bello punico primo alteram naufragio, alteram à pœnis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent L. Iunio, & P. Clodio consu. classes tamen interissent. sin cum auspicijs obtemperatum esset: interituræ classes non fuerunt: non interierunt fato. uultis autem omnia fato. nulla igitur est diuinatio. quod si fatum fuit bello punico secundo, exercitum populi romani ad lacum thrasimenum interire: num id mutari potuit, si Flaminius consul his signis, hisq; auspicijs, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. aut igitur non fato interijt exercitus: mutari enim fata non possunt: aut si fato: quod certe uobis ita dicendum est: etiam si obtemperasset auspicijs, idem euenturum fuisset. ubi est igitur diuinatio ista stoicorum? quæ si fato omnia fiunt: nihil nos admonere potest, ut cautiores simus. quoquo enim modo nos gesserimus: fiet tamen illud quod futurum est. sin autem id potest flecti: nullum est fatum. ita ne diuinatio quidem: quoniam ea rerum futurarum est. nihil autem est pro certo futurũ, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat. Atq; ego

ne utilem

ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. quæ enim uita fuisset Priamo? si ab adolescentia scisset quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus à fabulis: propiora uidemus. clarissimorum hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in consolatione collegimus. quid igitur? ut omittamus superiores: M. ne Crasso putas utile fuisse? tum cum maximis opibus, fortunisq; florebat: scire, sibi interfecto P. filio, exercituq; deleto, trans Euphratem cũ ignominia, & dedecore esse pereundum? an Gn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturum fuisse? si scisset se in solitudine ægyptiorum trucidatum iri amisso exercitu? post mortem uero ea consecutura: quæ sine lachrymis non possumus dicere? quid uero Cæsarem putamus? si diuinasset, fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia pompeiana, ante ipsius Pompei simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret: ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet: quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est quàm scientia. Nam illud quidem dici, præsertim à stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum ciuile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato. nihil ergo profuisset illis diuinare. atq; etiam omnem fructum uitæ superioris perdidissent. quid enim possit his esse lætum, exitus suos

cogitantibus? ita quoquo se uerterint stoici: iaceat necesse est omnis eorum solertia. si enim id quod euenturum est, uel hoc uel illo modo potest euenire: fortuna ualet plurimum. quæ autem fortuita sunt certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaq; de re, quoq; tempore futurum sit: quid est quod me adiuuent aruspices? cũ res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis. si enim nihil fit extra fatum: nihil leuare diuinatio potest. hoc sentit Homerus: cum querentem Iouem inducit, q Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat græcus ille in eam sententiam uersus.

Quod fore paratum est id summum exuperat Iouẽ. totum omnino fatum, etiam Atellanio uersu iure mihi esse irrisum uidetur. sed in rebus tam seueris, non est iocandi locus. concludatur ergo ratio. Si enim prouideri nihil potest futurum esse, eorum, quæ casu fiunt: quia esse certa non possunt: diuinatio nulla est. sin autem idcirco possunt prouideri: quia certa sunt & fatalia: rursus diuinatio nulla est. eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam læuis armaturæ prima orationis excursio. nunc cominus agamus. experiamur itaq;, si possimus, cornua commouere disputationis tuæ. duo enim genera diuinandi esse dicebas: unum artificiosum: alterum naturale. artificiosum constare partim ex coniectura: partim ex obseruatione diuturna. naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate: unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. artificiosæ diuinationis illa ferè genera

nera ponebas extispicum, eorumq; qui ex fulguribus, ostentisq; prædicerent: tum augurum, eorumq; qui signis, aut ominibus uterentur: omneq; genus coniecturale in hoc ferè genere ponebas. illud autem naturale, aut concitatione mentis edi, & quasi fundi uidebatur: aut animo per somnum sensibus & curis uacuo prouideri. duxisti autem diuinationem omnem à tribus rebus: à deo: à fato: à natura. sed tamen cum explicare nihil posses: pugnasti commentitiorum exemplorum mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti: qui aut casu ueri, aut malitia falsi, fictiq; esse possunt. argumentis & rationibus oportet quare quicq; ita sit docere, non euentis: his præsertim, quibus mihi liceat non credere. ut ordiar ab aruspicina: quam ego reip. causa, communisq; religionis colendam censeo. sed soli sumus: licet uerum exquirere sine inuidia: mihi præsertim de plerisq; dubitanti: inspiciamus si placet exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest? ea quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab aruspicibus obseruatione diuturna? & quàm diuturna ista fuit? aut quàm longinquo tempore obseruari potuit? aut quomodo est collata inter ipsos, quæ pars inimica, quæ pars familiaris esset? quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc inter se aruspices æthrusci, Elei, ægyptij, pœni, contulerunt? at id, præterquã quod fieri non potuit: ne fingi quidem potest. alios enim alio more uidemus exta interpretari: nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est in extis aliqua uis, quæ declaret futura: necesse est eam aut cum rerum natura esse coniunctam: aut confor-

mari quodammodo numini deorum· atqui diuina cum rerum natura tanta, tamq́; præclara in omnes partes, motusq́; diffusa, quid habere potest commune? non dicam gallinaceum fel: sunt enim qui uel argutissima hæc exta esse dicant: sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo, quid habet naturale? quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur ut Physicus: quo genere nihil arrogantius.

» Quod est ante pedes nemo spectat: cæli scrutantur plagas.

uerum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, et earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum, cui certe scio iudicium nunquam defuisse. hucine hominem tantis delectatum esse nugis? ut non uideret, tum futurum id uerisimile somnium: cum pecudum exta eodem tempore, in eundem habitum se, coloremq́; conuerterent. sed si eadem hora, aliæ pecudis iecur nitidum, atq; plenum est: aliæ horridum & exile: quid est quod declarari possit habitu extorum, & colore? an hoc eiusdem modi est, quale pherecideum illud, quod est a te dictum? qui cum aquam uidisset ex puteo haustam, terræ motum dixit futurum. parum credo impudenter, quod cum factus esset motus, dicere audent quæ uis id effecerit. etiam ne futurum esse aquæ iugis colore præsentiunt? multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia uide ne non sit necesse. uerum sint sane ista democritea uera: quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid eiusmodi ab aruspi-

ce inspectis

ce inspectis extis audiuimus? ab aqua, aut ab igni pe-ricula monent: tum hæreditates, tum damna denun-ciant: fissum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentissime considerãt. si uero id non est inuentum: nihil putant accidere potuisse tri-stius. hæc obseruari certe non potuerunt, ut supra docui. sunt igitur artis inuenta, non uetustatis: si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quæ ut uno con-sensu iuncta sit, & continens: quod uideo Physicis placuisse: eisq; maxime, qui omne quod esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum the-sauri inuentione coniunctum? Si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur: idq; fit natura: primum exta sunt coniuncta mundo: deinde meum lucrum na-tura rerum continetur. non ne pudet philosophos hæc dicere? ut enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio: quam esse concedo: multa autem stoici colli-gunt. nam & musculorum iecuscula bruma dicun-tur augeri: & puleium aridum florescere ipso bru-mali die: & inflatas rumpi uessiculas: & semina malorum, quæ in his medijs inclusa sint, in contra-rias partes se uertere. iam neruos in fidibus alijs pulsis resonare alios: ostreisq; & conchilijs omnibus contingere, ut cum luna crescant pariter, pariterq; decrescant: arboresq; ut hyemali tempore, cum lu-na simul senescentes, quia tum exsiccatæ sint, tem-pestiuæ cædi putentur. quid de fretis, aut de mari-nis æstibus plura dicam? quorum accessus & recessus lunæ motu gubernantur. sexcenta licet eiusmodi pro-ferri: ut distantium rerum cognatio naturalis appa-

reat. demus hoc. nihil enim huic disputationi aduersatur. num etiam si fissum cuiusdammodi fuerit in iecore, lucrum ostenditur? qua ex cognatione naturæ, & quasi concentu, atq; consensu, quam simpathyam græci appellant: conuenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo? aut meus quæsticulus cum cælo, terra, rerumq; natura? Concedam hoc ipsum si uis: & si magnam iacturam causæ fecero: si ullam esse conuenientiam naturæ cum extis concessero. sed tamen eo concesso: qui euenit, ut is, qui impetrare uelit, conuenientem hostiam rebus suis immolet? hoc erat quod ego non rebar posse dissolui. at q̃ festiue dissoluitur. pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror: sed Chrysippi, Antipatri, Possidonij: qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum à te. ad hostiam deligendam ducem esse uim quandam sentientem atq; diuinam: quæ toto confusa mundo sit. Illud uero multo etiam melius, quod & à te usurpatum est: & dicitur ab illis: cum immolare quispiam uelit: tum fieri extorum mutationem, ut absit aliquid, aut supersit. deorum enim numini parere omnia. hæc mihi iam crede, ne aniculæ quidem existimant. an censes eundem uitulum, si alius delegerit: sine capite iecur inuenturum? si alius, cum capite? hæc decessio capitis, aut accessio, subito ne fieri potest? ut se exta ad immolantis fortunam accommodent? non perspicitis aliã quandam inesse uim hostijs deligendis: præsertim cum res ipsa doceat. cum enim tristissima exta sine capite fuerunt: quibus nihil uidetur esse dirius: proxima hostia litatur sæpe pulcherrime. ubi illæ minæ superiorum extorum? aut quæ tam subita facta est deorum

rum

rum tanta placatio? Sed affers in tauri opimi extis immolante Cæsare cor non fuisse. id quia non potuerit accidere: ut sine corde uictima illa uiueret: iudicandum esse tum interisse cor cum immolaretur. qui fit ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bouem uiuere? alterum non uideas? cor subito non potuisse nescio quo auolare? ego enim possum uel nescire quæ uis sit cordis ad uiuendum: uel suspicari contactum aliquo morbo bouis exile, & exiguum, & uietum cor, & dissimile cordis fuisse. tu uero quid habes, quare putes, si pauloante cor fuerit in tauro opimo: subito id in ipsa immolatione interisse? an quod aspexit uestitu purpureo excordem Cæsarem: ipse corde priuatus est? urbem philosophiæ mihi crede proditis: cum castella defenditis. nam dum aruspicinam ueram esse uultis: physiologiam totam peruertitis. caput est in iecore: cor in extis. iam abscedet, simulac molam, & uinum insperseris. deus id eripiet: uis aliqua conficiet: aut exedet. non ergo omnium interitus atq; obitus natura conficiet: & erit aliquid quod aut ex nihilo oriatur: aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit unquam? aruspices dicunt. his igitur quam physicis potius credendum existimas? quid cum pluribus dijs immolatur: qui tandem euenit, ut litetur alijs? alijs non litetur? quæ autem inconstantia deorum est? ut primis minentur extis? bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos? ut Apollinis exta bona sint? Dianæ non bona? quid est tam perspicuum? q̃ cum fortuitu hostiæ adducantur: talia cuiq; exta esse: qualis cuiq; obtigerit hostia? Atenim id ipsum habet aliquid di-

nini: quæ cuiq; hostia obtingat: tanquam in sortibus quæ cui ducatur. mox de sortibus. quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine: sed infirmas sortes collatione hostiarum. an cum in æquimelium misimus qui afferat agnum, quem immolemus: is mihi agnus affertur: qui habet exta rebus accommodata? & ad eum agnum non casu, sed duce deo seruus deducitur? nam si casum in eo quoq; dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum uoluntate coniunctam: doleo tantam stoicos nostros epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim ignoras q̃ ista derideant. & quidem illi facilius facere possunt. deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, & habitantes tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum: eosq; habere putat eadem membra quæ nos: nec ullum usum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere. sed non ut hic sibi constat: item stoici. illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negocij, non potest hominibus diuinationem impertire. uester autem deus potest non impertire, ut nihilominus mundum regat, & hominibus consulat. cur igitur uos inducitis in eas captiones: quas nunquam explicetis? ita enim cum magis properant concludere solent. si dij sunt est diuinatio: sunt autem dij: est ergo diuinatio. multo est probabilius: non est autem diuinatio: non sunt ergo dij. uide q̃ temere committant: ut si nulla sit diuinatio: nulli sint dij. diuinatio enim perspicue tollitur: deos esse retinendum est. Atq; hac extispicum diuinatione sublata, omnis aruspicina

sublata

ſublata eſt. oſtenta enim ſequuntur, & fulgura: ualet autem in fulguribus obſeruatio diuturna: in oſtentis, ratio, plerunq; coniectura adhibetur. Quid eſt igitur quod obſeruatum ſit in fulgure? cælum in XVI partes diuiſerunt æthruſci. facile id quidem fuit, quatuor, quas nos habemus, duplicare, poſt idem iterum facere: ut ex eo dicerent fulmen qua ex parte ueniſſet. primum id quid intereſt? deinde quid ſignificat? nonne perſpicuum eſt, ex prima admiratione hominum, ꝙ tonitrua, iactusq; fulminum extimuiſſent: credidiſſe ea efficere rerum omnium præpotentem Iouem? itaq; in noſtris commentarijs ſcriptum habemus, Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortaſſe reip. cauſa conſtitutum eſt. comitiorum enim non habendorum cauſas eſſe uoluerunt. itaq; comitiorum ſolum uicium eſt fulmen: quod idem omnibus rebus optimum auſpicium habemus: ſi ſiniſtrum fuerit. ſed de auſpicijs alio loco. nunc de fulguribus. quid igitur minus à Phyſicis dici debet: quàm quicquam certi ſignificari rebus incertis? non enim te puto eſſe eum, qui Ioui fulmen fabricatos eſſe Cyclopas in æthna putes. nam eſſet mirabile quo modo Iupiter toties iaceret, cum unum haberet. nec uero fulminibus homines quid aut faciendum eſſet, aut cauendum moneret. Placet enim ſtoicis, eos anhelitus terræ, q frigidi ſint, cum fluere cœperint, uentos eſſe. cum autem ſe in nubem induerint: eiusq; tenuiſſimam quanq; partem cœperint diuidere, atq; diſrumpere: idq; crebrius facere, & uehementius: tum & fulgures, & tonitrua exiſtere. ſi autem nubium conflictu ardor expreſſus ſe emiſerit: id eſſe fulmen. quod igitur

ui naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore uidemus effici: ex eo significationem rerum consequentium quærimus? scilicet si ista Iuppiter significaret: tam multa frustra fulmina emitteret. quid enim proficit: cum in medium mare fulmen iecit? quid cum in altissimos montes? quod plerunq; fit. quid cum in desertas solitudines? quid cum in earum gentium oras: in quibus hæc ne obseruantur quidem? At inuentum est caput in Tyberi. quasi ego artem aliquam istorum esse negem. diuinationem nego. cœli enim distributio, quam ante dixi, & certarum rerum notatio, docet unde fulmen uenerit: quo concesserit. quid significet autem nulla ratio docet. Sed urges me meis uersibus.

» Nam pater altitonans stellanti nixus olympo.
» Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit:
» Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Tum statuam Nattæ tum simulacra deorum, Romulusq;, & remus cum altrice belua, ut fulminis ictu conciderint: deq; his rebus aruspicum extiterint responsa uerissima. mirabile autem illud: quod eo ipso tempore, quo fieret indicium coniurationis in senatu: signum Iouis, biennio postquam erat locatum in capitolio collocabatur. tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) causam istam & contra facta tua, & contra scripta defendere? frater es. eo uereor. uerum quid tibi hic tandem nocet? res ne quæ talis est? an ego qui uerum explicari uolo? itaq; nihil contradico: à te rationem totius aruspicinæ peto. sed te mirificam in latebram coniecisti. Quod enim intelligeres fore ut premerem te: cum ex te causam uniscuiusq; diuinationis exquirerem: multa uerba fecisti: te cum res uideres,

rationem causamq; non quærere: quid fieret non cur fieret ad rem pertinere: quasi ego aut fieri concederem: aut esset philosophi causam cur quicq; fieret non quærere. Et eo quidem loco & prognostica nostra pronunciabas & genera herbarum Scammoneam, Aristolochiamq; radicem: quarum causam ignorares: uim & effectum uideres. dissimule totum. nam & prognosticorum causas persecuti sunt & Bœotus stoicus, qui est ante nominatus, & noster etiam Possidonius. & si causæ non reperiantur istarum rerum: res tamen ipsæ obseruari animaduertiq; possunt. Nattæ uero statua, aut æra legum de cælo tacta, quid habet obseruatum, ac uetustum? Pinnarij Nattæ nobiles. à nobilitate igitur periculum. hoc tam callide Iupiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. urbi igitur periculum ostenditur, ei quam ille condidit. Quam scite per notas nos certiores facit Iupiter? At eodem tempore signum iouis collocabatur: quo coniuratio indicabatur. & tu scilicet mauis numine deorum id factum, quàm casu arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta & de Torquato conduxerat faciendam: non inertia, aut inopia tardior fuit? sed à dijs immortalibus ad istam horam seruatus est? non equidem planè despero ista esse uera: sed nescio: & discere à te uolo. Nam cum mihi quædam casu uiderentur sic euenire: ut prædicta essent à diuinantibus: dixistis multa de casu: ut uenerium iaci posse casu, quattuor talis iactis: quadringentis, centum uenerios non posse casu consistere. Primum nescio cur non possint. sed non pugno. abundas enim similibus. habes & respersionem pigmen-

torum, & rostrum suis, & alia permulta. idem Carneadem fingere dicis de capite panisci. quasi non potuerit id euenire casu: & non in omni marmore necesse sit inesse, uel praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractione: nec quicquam illuc affertur à Praxitele: sed cum multa sunt detracta: & ad liniamenta oris peruentum est: tum intelligas illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapidicinis chiorum extitisse. sed sit hoc fictum: quid? in nubibus nunquid animaduertisti leonis formam? aut hyppocentauri? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem casus imitari. Sed quoniam de extis & fulguribus satis est disputatum: ostenta restant: ut tota aruspicina sit pertractata. Mulæ partus prolatus est à te: res mirabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non potuisset: facta non esset. Atq; hoc contra omnia ostenta ualeat: nunquam, quod fieri non potuerit, esse factum: sin potuerit: non esse mirandum. causarum enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus usitatis est: non miramur. nam qui mulam peperisse miratur: is quo modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat ignorat: sed quod crebro uidet, non miratur etiam si cur fiat nescit: quod autem non uidit: id si euenerit ostentum esse censet. utrum igitur cum conceperit mula, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse: sed partus prope necessarius. Sed quid plura? ortum uideamus aruspicinæ: sic facillime quid habeat authoritatis iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur: &

fulcus altius esset impressus: extitisse repente: & eum affatus esse, qui arabat. is autem Tages ut in libris est æthruscorum puerili specie dicitur uisus: sed senili fuisse prudentia. eius aspectu cum obstupuisset bubulcus: clamoremq; maiorem cum admiratione edidisset: concursum esse factum: totamq; breui tempore in eum locum æthruriam conuenisse. tum illum plura locutum multis audientibus: qui omnia eius uerba exceperint: litterisq; mandauerint. omnem autem orationem fuisse eam: qua aruspicinæ disciplina continerentur. eam postea creuisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta conseruant: hunc fontem habent disciplinæ. num ergo opus est ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? est ne quisquam ita desipiens? qui credat exaratum esse, deum dicam, an hominem? si deum: cur se contra naturam in terram abdiderit? ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem non ne poterat deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? si autem homo ille Tages fuit: quo nam modo potuit terra oppressus uiuere? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? sed ego insipientior, quàm illi ipsi, qui ista credunt: qui quidem contra eos tam diu disputem. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est: qui mirari se aiebat: q non rideret aruspex, aruspicem cum uidisset. quota enim quæq; res euenit prædicta ab his? aut si euenit quippiam: quid afferri potest cur non casu id euenerit? Rex Prusias, cum Annibali apud eum exulanti pugnare placeret: negabat se audere: quod exta prohiberent. an tu inquit carunculæ uitulinæ mauis,

quàm imperatori ueteri credere? quid? ipse Cæsar, cum à summo aruspice moneretur, ne in Africam ante brumam trasmitteret: non ne transmisit? quod ni fecisset: unum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. quid ego aruspicum responsa commemorem (possum equidem innumerabilia) quæ aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? hoc ciuili bello, dij immortales quàm multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa aruspicum missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, & ostentis mouebatur. non lubet commemorare, nec uero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti: uides tamen omnia ferè contra ac dicta sunt euenisse. Sed hæc hactenus: nunc ad ostenta ueniamus. Multa me consule à me ipso scripta recitasti: multa ante marsicum bellum à sisenna collecta attulisti: multa ante lacedæmoniorum malam pugnam in leuctris à Calisthene commemorata dixisti: de quibus dicam equidem singulis quoad utile uidebitur: sed dicendum etiam est de uniuersis. quæ est enim ista à dijs profecta significatio, & quasi denunciatio calamitatum? quid autem uolunt, ea dij immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non possumus intelligere? deinde ea, quæ cauere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt: ut amicis impendentes calamitates prædicant: quas illi effugere nullo modo possint. aut medici quanquam sæpe intelligunt, tamen nunquam ægris dicunt illo morbo eos esse morituros. omnis enim prædictio mali tum probatur cum ad prædictionem cautio adiungitur. quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes, uel lacedæmonios olim, uel nuper nostros adiuue-

uenit? quæ si signa deorum putanda sunt: cur tam obscura fuerunt? si enim ut intelligeremus qd esset euenturum: aperte declarari oportebat: aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam uero coniectura omnis, in qua nititur diuinatio, ingenijs hominum, in multas ac diuersas, aut etiam contrarias partes sæpe deducitur. ut enim in causis iudicialibus alia est coniectura accusatoris: alia defensoris: & tamen utriusq; credibilis: sic in omnibus his rebus, quæ coniectura inuestigari solent: anceps reperitur oratio. quas autem res tum natura, tum casus affert: nonnunquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est earum rerum deos facere effectores: causas rerum non quærere. tu uates Bœotios credis Lebadiæ uidisse ex gallorum gallinaceorum cantu uictoriam esse Thebanorum: quia galli uicti silere solent: canere uictores. hoc igitur per gallinas Iupiter tantæ ciuitati signum dabat? an illæ aues nisi cum uicerint canere non solent? at tum canebant: nec uicerant. id enim inquies ostentum: magnum uero: quasi pisces non galli cecinerint. quod autem est tempus quo illi non cantent, uel nocturnum, uel diurnum? quod si uictores alacritate, & quasi lætitia ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoq; lætitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem optimis uerbis causam explicat: cur ante lucem galli canant. depulso enim de pectore, & in omne corpus diuiso, & modificato cibo cantus edere, quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, fauent faucibus: rursus cantu, plausuq; premunt alas. cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte: quid in mentem uenit Calistheni

dicere deos gallis signum dedisse cantandi? cum id uel natura, uel casus efficere potuisset. sanguinem pluisse senatui nunciatum est: atratum fluuium fluxisse sanguine: deorum sudasse simulacra: num censes his nuncijs Thalem, aut Anaxagoram, aut quenquam Physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis nec sudor nisi ex corpore est. sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguini similis esse: & humor allapsus extrinsecus, ut in tectorijs uidemus austro, sudorem imitari. Atq; hæc in bello plura, & maiora uidentur timentibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. accedit illud etiam: quod in metu, & periculo cum creduntur facilius: tum finguntur impunius. nos autem ita leues, atq; inconsiderantes sumus: ut si mures corroserint aliquid: quorum est opus hoc unum: monstrum putemus. Ante uero marsicum bellum, quod Clypeos Lanuuij, ut à te est dictum, mures rosissent: maximum id portentum aruspices esse dixerunt. quasi uero quicquam intersit mures diem & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur, quod Platonis politiam nuper apud me mures corroserunt: de rep. debui pertimescere. aut si Epicuri de uoluptate liber corrosus esset: putarem annonam in macello cariorem fore. an uero illa nos terrent? si quando aliqua portentosa, aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quicquid enim oritur, qualecunq; est: causam habeat à natura necesse est: ut etiam si præter consuetudinem aliquid acciderit: præter naturam tamen non possit existere. causam igitur inuestigato in re noua, atq; ad-

mirabili

mirabili, si potes: si nullam reperies: illud tamen exploratū habeto: nihil fieri potuisse sine causa: eumq́; errorem, quem tibi rei nouitas attulerit: naturæ ratione depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cæli discessus, nec lapideus, aut sanguineus hymber, nec traiectio stellæ, nec faces uisæ terrebunt. quarum omnium causas si à Chrysippo quæras: ipse ille diuinationis author, nunquam illa dicet facta fortuitu: naturalemq́; rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine causa potest: nec quicquam fit, quod fieri non potest: nec si id factum est, quod fieri potuit: portentum debet uideri. nulla igitur portenta sunt. nam si quod raro fit id portentum putandum est: sapientem esse portentum est. sæpius enim mulam peperisse arbitror q̃ sapientem fuisse. illa igitur ratio concluditur: nec id quod non potuerit fieri, factum unquam esse: nec quod potuerit, id portentum esse. ita omnino nullum esse portentum. quod etiam coniector quidam & interpres portentorum non inscite dicitur ei respondisse: qui cum ad eum rettulisset quasi ostentum, quod anguis domi uectem circum uectus fuisset: tum esset inquit ostentum si anguem uectis circumplicasset. hoc ille responso satis aperte declarauit nihil habendum esse portentum: quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, aruspices à patre conuocatos. qui magis anguibus? q̃ lacertis? quàm muribus? quia sunt hæc quotidiana: angues non item. quasi uero referat, quod fieri potest quàm id sæpe fiat. ego tamen miror, si emissio feminæ anguis mortem afferebat Ti. Graccho: emissio autem maris anguis, erat mortifera Corneliæ: cur alter-

utram emiserit. nihil enim scribit respondisse aruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est. causa quidem credo aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis. neq; enim tanta est infelicitas aruspicum: ut ne casu quidem unquam fiat: quod futurum illi esse dixerint. nam illud mirarer si crederem, quod apud Homerum chalcantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos ociosi conuertimus, loquitur Vlixes.

» Ferte uiri, & duros animo tolerate labores:
» Auguris ut nostri chalcantis fata queamus
» Scire ratos ne habeant, an uanos pectoris orsus:
» Nanq; omnes memori portentum mente retentant:
» Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
» Argolicis primum ut uestita est classibus aulis:
» Quæ priamo cladem, & Troiæ, pestemq; ferebant:
» Nos circum latices gelidos fumantibus aris:
» Aurigeris diuûm placantes numina tauris:
» Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai
» Vidimus immani specie, tortuq; draconem
» Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara;
» Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
» Corripuit pullos: quos cum consumeret octo:
» Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:
» Cui ferus immani laniauit uiscera morsu.
» Hunc ubi tam teneros uolucres, matremq; peremit:
» Qui luci ediderat, genitor saturnius idem
» Abdidit & duro firmauit tegmine saxi.
» Nos autem timidi stantes, mirabile monstrum
» Vidimus in medijs diuum uersarier aris.

Tum

» Tum calchas hæc est fidenti uoce locutus.
» Quidnam torpentes subito obstupuistis achiui?
» Nobis hæc portenta deûm dedit ipse creator
» Tarda & sera nimis: sed fama ac laude perenni.
» Nam quot aues tetro mactatas dente uidetis:
» Tot nos ad Troiam belli exhanclabimus annos.
» Quæ decimo cadet: & pœna satiabit achiuos.
» Edidit hæc calchas: quæ iam matura uidetis.

Quæ tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius, q̃ aut mensium, aut dierum? cur autem de passerculis coniecturam facit: in quibus nullum erat monstrum? de dracone silet? qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus. postremo quid simile habet passer annis? nam de angue illo qui Syllæ apparuit immolanti: utrunq; memini: & Syllam cum in expeditionem educturus esset immolauisse: & anguem ab ara extitisse: eoq; die rem præclare esse gestam non aruspicis consilio, sed imperatoris. Atq; hæc ostentorum genera mirabile nihil habent: quæ cum facta sunt: tum ad coniecturam aliqua interpretatione reuocantur: ut illa tritici grana in os pueri Midæ congesta, aut apes quas dixisti in labris Platonis pueri consedisse, non tam admirabilia sunt: q̃ coniecta belle: quæ tamen uel ipsa falsa esse: uel illa, quæ prædicta sunt fortuito accidisse potuerunt. de ipso Roscio potest illud quidem esse falsum: ut circumligatus fuerit angui: sed ut in cunis fuerit anguis: non tamen mirum est: in Selonio præsertim: ubi apud focum angues nundinari solent. nam quod aruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror deos immortales hystrioni futuro claritatem ostendisse: nullam osten-

disse Africano. Atq; etiã a te flaminiana ostenta collecta sunt: ꝙ ipse, & equus eius repente conciderit: non sane hoc quidem mirabile: ꝙ euelli primi hastati signum non potuerit: timide fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. nam Dionysij equus, quid attulit admirationis, quod emersit ex flumine? quodq; habuit apes in iuba? Sed quia breui tempore regnare cœpit: quod casu acciderat, uim habuit ostenti. At Lacedæmonijs in herculis fano arma sonuerunt: eiusdemq; dei Thebis ualuæ clausæ subito se aperuerunt: eaq; scuta, quæ fuerant sublime fixa, sunt humi inuenta. horum cum nihil fieri potuerit sine aliquo motu: quid est cur diuinitus ea potius, q̃ casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite delphis extitit corona ex asperis herbis, & quidem subita. ita ne censes? ante coronam extitisse: q̃ herbarum conceptum esse semen? herbam autem asperam credo auium congestu, non humano satu. iam quicquid in capite est, id coronæ simile uideri potest. nam ꝙ eodem tempore stellas aureas Castoris & Pollucis delphis positas decidisse: neq; eas usquam repertas esse dixisti: furum id magis factum, q̃ deorum uidetur. Simiæ uero dodoneæ improbitatem historijs græcis mandatam esse demiror. quid minus mirum? quàm illam monstruosissimam bestiam urnam euertisse? sortes dissipauisse? & negant historici Lacedæmonijs ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa prædicta ueientum, si lacus Albanus redundasset: isq; in mare fluxisset: Romam perituram: si repressus esset: Veios. ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem, urbemq; retinendam. At paulopost audita uox est

monentis:

monentis: ut prouiderent ne à Gallis Roma caperetur: ex eo Aio loquenti aram in noua uia consecratam. quid ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur? & ex eo nomen inuenit? posteaquam & sedem, & aram, & nomen inuenit: obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest: à qua præterquam de sue plena, quid unquam moniti sumus? Satis multa de ostentis. Auspicia restant, & sortes, hæ quæ ducuntur, non illæ quæ uaticinatione funduntur: quæ oracula uerius dicimus? de quibus tum dicemus, cum ad naturalem diuinationem uenerimus. restat etiam de Chaldæis. sed primum auspicia uideamus. Difficilis augurij locus ad contradicendum. Marso fortasse: sed Romano facillimus. non enim sumus ij nos augures: qui auium, reliquorum'ue signorum obseruatione, futura dicamus. & tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem: esse in prouidendis rebus augurandi scientiam. errabat enim multis in rebus antiquitas: quam uel usu iam, uel doctrina, uel uetustate immutatam uidemus. retinetur autem & ad opinionem uulgi, & ad magnas utilitates reip. mos, religio, disciplina, ius augurum, collegij authoritas. nec uero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius consules: qui contra auspicia nauigarunt. parendum enim fuit religioni: nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. iure igitur alter populi iudicio damnatus est: alter mortem sibi ipse consciuit. Flaminius non paruit auspicijs: itaq; perijt cum exercitu. at anno post Paulus paruit: nec minus cecidit in cannensi pugna cum exercitu. etenim, ut sint auspicia: quæ nulla sunt: hæc certe quibus uti=

mur siue tripudio, siue de cælo, simulachra sunt auspiciorũ: auspicia nullo modo Q. Fabi, te uolo mihi in auspicio esse. uolo respondet. audiui hæc. apud maiores nostros adhibebatur peritus: nunc quilibet. peritum autem esse necesse est eum: qui silentium quid sit intelligat. id enim silentium dicimus in auspicijs, quod omni uitio caret. hoc intelligere perfecti auguris est. illi autẽ, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperauit is, qui auspicatur, dicito silentium esse uidebitur: nec suspicit: nec circumspicit: statim respondet silentium esse uideri. tum ille, dicito si pascuntur aues: aut ubi. attulit inquit in cauea pullos is, qui ex eo nominatur, pullarius. hæ sunt igitur aues internunciæ Iouis: quæ pascantur nec ne quid refert? nihil ad auspicia. sed quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere: & terram pauire: terripauium primo, post terripudium dictum est: hoc quidem iam tripudium dicitur. cum igitur offa iam cecidit ex ore pulli: tum auspicanti tripudium solistimum nunciant. ergo hoc auspicium diuini quicquam habere potest? quod tam sit coactum & expressum? quo antiquissimos augures non esse usos argumento est, quod decretum collegij uetus habemus: omnem auem tripudium facere posse. tum igitur esset auspiciũ: si modo ei esset liberum se ostendisse: tum auis illa uideri posset interpres, & satelles Iouis. nunc uero inclusa in cauea, & fame enecta, si in offam pultis inuadit: & si aliquid ex ore cecidit: hoc tu auspicium: aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Iam uero de cælo seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario: ille renunciat. fulmen sinistrum

auspicium

auspicium optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem institutum reip. causa est: ut comitiorum uel in iudicijs populi, uel in iure legum uel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi literis Scipio & Figulus, quod augures iudicassent eos uicio creatos esse: magistratu se abdicauerunt. Quis negat augurum disciplinam esse? diuinationem nego. At aruspices diuini: quos, cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in prærogatiua referenda subito concidisset: in senatum introduxisset: non iustum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt. primum uide, ne in eum dixerint: qui rogator centuriæ fuisset. is enim erat mortuus. id autem sine diuinatione, coniectura poterat dicere. deinde fortasse casu: qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. quid enim scire æthrusci aruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomerij iure potuerunt? equidem assentior C. Marcello potius, quàm Appio Claudio: qui ambo mei collegæ fuerunt: existimoq; ius augurum, & si diuinationis opinione principio constitutum sit: tamen postea reipu. causa conseruatum, ac retentum. Sed de hoc loco plura in alijs: nunc hactenus. Externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quàm superstitiosa uideamus. omnibus ferè auibus utuntur: nos admodum paucis. alia illis sinistra sunt: alia nostris. solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurij disciplinam: & ego illius. dij immortales, quantum differebat: ut quædam essent etiam contraria. atque ille his semper utebatur. Nos ipsi à populo auspicia accepta habemus: quàm multum his utimur? bellicam

rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt. quam multi anni sunt, cum bella à proprætoribus & proconsulibus administrantur? qui auspicia non habent. Itaq; nec amnis transeunt auspicato: nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies consul, totum omisit: & idem imperator, idem augur optimus. ubi est ergo auium diuinatio? quæ quoniam ab his qui auspicia nulla habent, bella administrantur: ab urbanis retenta, uidentur à bellicis esse sublata. & quidem ille dicebat: si quando rem agere uellet, ne impediretur auspicijs, lectica operta facere se iter solere. Huic simile est, quod nos augures præcipimus ne iuge auspicium obueniat, ut iumenta iubeant disiungere. quid est aliud nolle moneri à Ioue? nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspicium: aut si fiat, uideri? nam illud admodum ridiculum: quod negas Deiotarum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere: quod fidem secutus, amicitiamq; populi romani functus sit officio. antiquiorem enim sibi fuisse laudem & gloriam, quàm regnum & possessiones suas. credo id quidem. sed nihil ad auspicia. nec enim ei cornix canere poterat recte eum facere: ꝙ populi ro. libertatem defendere pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. aues euentus significant aut aduersos, aut secundos. uirtutis auspicijs uideo esse usum Deiotarum: quæ uetat spectare fortunam dum præstetur fides. aues uero prosperos euentus ostenderunt. certe fefellerunt. fugit ex prælio cum Pompeio. graue tempus. discessit ab eo. luctuosa res. Cæsarem eodem tempore

& hostem & hospitem uidit. quid hoc tristius? Is cum ei trognorum tetrarchiam eripuisset: & assecle suo pergameno nescio cui dedisset: eidemq; detraxisset armeniam à senatu datam: cumq; ab eo magnificentissimo hospicio acceptus esset: spoliatum reliquit & hospitem, & regem. sed labor longus: ad propositum reuertar. si euenta quærimus: quæ exquiruntur auibus: nullo modo prospera Deiotaro. sin officia: à uirtute ipsius, non ab auspicijs petita sunt. omitte igitur lituum Romuli: quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Actij Nauij: nihil debet esse in philosophia commentitijs fabellis loci. illud erat philosophi: totius augurij primum naturam ipsam uidere: deinde inuentionem: deinde constantiam. quæ est igitur natura, quæ uolucres huc, & illuc passim uagantes efficiat, ut significent aliquid: & tum uetent agere, tum iubeant, aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs à dextra, alijs à leua datum est auibus, ut ratum auspicium facere possint? quomodo autem hæc, aut quando, aut à quibus inuenta dicemus? Aethrusci tamen habent exaratum puerum authorem disciplinæ suæ. nos quem? Accium ne nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, & Remus, ambo augures, ut accepimus. an Pysidarum, aut Cylicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? placet igitur humanitatis expertes, habere diuinitatis authores. At omnes reges, populi, nationes, utuntur auspicijs. quasi uero quicquam sit tam ualde, quàm nihil sapere uulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo. quotus quisq; est: qui uoluptatem neget esse bonum? pleriq; etiam summum bonum dicunt. num

igitur eorum frequentia stoici de sententia deterrentur? aut non plerisq; in rebus sequitur eorum authoritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant? uerum dispicere non possint? Quae autem est inter augures conueniens, & coniuncta constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit Ennius:

» Cum tonuit leuum bene tempestate serena:

At homericus Aiax apud Achillem querens de ferocitate Troianorum: nescio quid hoc modo nunciat.

» Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra uidentur. grais & barbaris dextra meliora. quanquam haud ignoro quae bona sint, sinistra nos dicere: etiam si dextra sint. sed certe nostri sinistrum nominauerunt: externiq; dextrum: quia plerunq; melius id uidebatur. haec quanta dissensio est? quid, quod alijs auibus utuntur? alijs signis? aliter obseruant? aliter respondent? non necesse est fateri partim horum errore susceptum esse? partim superstitione multa fallendo? Atq; his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere: Aemylia Paulo persam perisse: quod pater omen accepit: Caecilia sororis filiae sedes suas tradere. iam illa fauete linguis, & praerogatiuam omnium comitiorum, hoc est ipsum esse contra se copiosum & disertum. quando enim illa obseruans quieto, & libero animo esse poteris? ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? ita ne? siquis aliquid ex sua re, atq; ex suo sermone dixerit: & eius uerbum aliquod apte ceciderit ad id quod ages, aut co-

gitabis: ea res tibi aut timorem afferet? aut alacritatem? cum M. Crassus exercitum Brundusij imponeret: quidam in portu caricas cauno aduectas uendens, cauneas clamitabat. dicamus si placet monitum ab eo Crassum caueret ne iret: non fuisse periturum si omini paruisset. quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, et sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldæi: ut ad uates & somnia ueniamus. Dicendum igitur putas de Sortibus. quid enim Sors est? idem propemodum quod micare: quod talos iacere: quod tesseras. quibus in rebus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium ualet. tota res est inuenta fallacijs, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. atq; ut in aruspicina fecimus, sic uideamus clarissimarum Sortium quæ tradatur inuentio. Numerium suffucium prænestinorum monumenta declarant honestum hominem, & nobilem somnijs crebris, ad extremum etiam minantibus, cum iuberetur certo in loco silicem cædere: perterritum uisis, irridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse. itaq; perfracto saxo sortes erupisse, in robore insculptas priscarum litterarum notas. is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri: qui lactens cum Iunone in gremio fortunæ sedens mammam appetens castissime colitur à matribus. Eodem tempore illo loco ubi nunc fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt: aruspicesq; dixisse summa nobilitate illas sortes futuras: eorumq; iussu ex illa olea arcam esse factam: eoq; conditas sortes: quæ hodie fortunæ monitu tolluntur. quid igitur in his potest esse certi? quæ fortunæ monitu pueri manu miscentur: atq; ducuntur? quo modo

autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecidit? dolauit? inscripsit? nihil est inquiunt, quod deus efficere non possit. utinam sapientes stoicos effecisset: ne omnia cum superstitiosa solicitudine & miseria crederent. Sed hoc quidem genus diuinationis uita iam communis explosit. Fani pulchritudo, & uetustas, prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen: atq; id in uulgus. quis enim magistratus, aut quis uir illustrior utitur sortibus? cæteris uero in locis sortes plane refrixerunt. quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum: nusquã se fortunatiorem, quàm præneste uidisse fortunam. ergo hoc diuinationis genus omittamus. Ad Chaldæorum monstra ueniamus: de quibus Eudoxus platonis auditor in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur: id quod scriptum reliquit: Chaldæis in prædictione, & in notatione cuiusq; uitæ ex natali die, minime esse credendum. nominat etiam Panetius, qui unus è stoicis astrologorum prædicta reiecit: Archelaum, & Cassandrum summos astrologos illius ætatis, qua erat ipse: cum in cæteris astrologiæ partibus excellerent: hoc prædictionis genere non usos. Scylax halicarnasseus familiaris Panetij excellens in astrologia, idemq; in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiauit. sed ut ratione utamur omissis testibus: sic isti disputant: qui hæc Chaldeorum natalitia prædicta defendunt. uim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui græce ζωδιακὸς dicitur, talẽ: ut eius orbis unaquæq; pars alia alio modo moueat, immutetq; cælum: perinde ut quæq; stellæ in his, finitimisq; partibus sint quoq;

tempore: eamq; uim uarie moueri ab ijs syderibus: quæ uocantur errantia. cum autem in eam ipsam partem orbis uenerint, in qua sit ortus eius qui nascitur: aut in eam, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens: ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim cum tempore anni, tempestatumq; cæli conuersiones, commutationesq; tantæ fiant accessu stellarum, & recessu: cumq; ea ui solis efficiantur, quæ uidemus: non uerisimile solum, sed etiam uerum esse censent: perinde ut cunq; temperatus sit aer, ita pueros orientes animari, atq; formari: ex eoq; ingenia, mores, animum, corpus, actionem uitæ, casus cuiusq;, euentusq; fingi. o delirationem incredibilem. non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes stoicus concedit aliquid ut prædicere possint duntaxat quali quisq; natura, & ad quam quisq; maxime rem aptus futurus sit. cætera quæ profiteantur negat ullo modo posse sciri. Etenim geminorum formas esse similes: uitam atq; fortunam plerunq; disparem. Proclus, & Euristhenes Lacedæmoniorum reges gemini fratres fuerunt. at hi nec totidem annos uixerunt. anno enim Procli uita breuior fuit: multumq; is fratri rerum gestarũ gloria præstitit. at ego id ipsum, quod uir optimus Diogenes chaldeis, quasi quadam præuaricatione, concedit: nego posse intelligi. etenim cum ut ipsi dicunt ortus nascentium luna moderetur: eaq; animaduertant, & notent sydera natalitia Chaldæi, quæcunq; lunæ iuncta uideantur: oculorũ fallacissimo sensu iudicant ea: quæ ratione atq; animo uidere debebant. docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat: quanta humilitate

luna feratur terram pene contingens: quantum absit à proxima Mercurij stella: multo autem longius à Veneris: deinde alio interuallo distet à sole: cuius lumine collustrari putatur. reliqua uero tria interualla infinita, & immensa, à sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cælum ipsum: quod extremum atq; ultimum mundi est. quæ potest igitur contagio ex infinito pene interuallo pertinere ad lunam? uel potius ad terram? quid? cum dicunt id, quod ijs dicere necesse est: omnis omniũ ortus, quicunq; gignantur in omni terra, quæ incolatur eosdem esse: eademq; omnibus, qui eodem statu cæli, & stellarũ nati sunt, accidere necesse esse: non ne eiusmodi sunt? ut ne cæli quidem naturam interpretes istos cæli nosse appareat? cum enim illi orbes, qui cælum quasi medium diuidunt: & aspectum nostrum definiunt: qui à Græcis ὁρίζοντες nominantur: à nobis finientes rectissime nominari possunt: uarietatem maximam habeant: alijq; in alijs locis sint: necesse est ortus, occasusq; syderum non fieri eodem tempore apud omnes, quod si eorum ui cælum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui potest eadem uis esse nascentium: cum cæli tanta sit dissimilitudo? In his locis quæ nos incolimus post solstitium canicula exoritur: & quidem aliquot diebus, apud troglodytas, ut scribitur, ante solstitiũ: ut si iam concedamus aliquid uim celestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere: confitendum sit illis, eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter cæli dissimilitudinem. quod minime illis placet. uolunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubiq; sint nati, eadem conditione nasci.

Sed quæ tanta dementia est? ut in maximis motibus, mutationibusq; cæli, nihil intersit qui uentus, qui hymber, quæ tempestas ubiq; sit. quarum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe sunt: ut alia Tusculi, alia Romæ eueniat sæpe tempestas. quod qui nauigant maxime animaduertunt: cum in flectendis promontorijs uentorum mutationes maximas sæpe sentiant. hæc igitur cum sint, tum serenitas, tum perturbatio cæli est ne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere? quod non certe pertinet: illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem uix potest: quæ à luna cæterisq; syderibus cæli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? quid? q non intelligunt seminum uim, quæ ad gignendum, procreandumq; plurimum ualeat, funditus tolli: mediocris erroris est? quis enim non uidet & formas, & mores, & plerosq; status, ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contingeret: si hoc non uis, & natura gignentium efficeret: sed temperatio lunæ, cæliq; moderatio. quid? quod uno eodemq; temporis puncto nati dissimiles, & naturas, & uitas, & casus habent: parum ne declarant nihil ad agendum uitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodẽ tempore ipso & conceptum, & natum, quo Africanum. nunquis igitur talis fuit? quid? illud ne dubium est? quin cum multi ita nati essent: ut quædam contra naturam deprauata haberent: restituerentur, & corrigerentur ab natura: cum se ipsa reuocasset, aut arte, aut medicina. aut quorum linguæ sic inhærent: ut loqui non possent: hæ scalpello resectæ liberarentur. multi etiam naturæ

uitium meditatione, atq; exercitatione sustulerunt: ut Demosthenem scribit Phalereus cum rho dicere nequiret, exercitatione fecisse: ut planissime diceret. quod si hæc astro ingenerata & tradita essent: nulla res ea mutare posset. quid? dissimilitudo locorum, non ne dissimilis hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter indos & Persas, Aethiopas & Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudoq; sit. ex quo intelligitur plus terrarum situs, q̃ lunæ tractus ad nascendũ ualere. Nam quod aiunt quadringenta & septuagenta milia annorũ in piclitandis, experiundisq; pueris, quicunq; essent nati babylonios posuisse: fallunt. si enim esset factitatum: non esset desitum. neminem autem habemus authorẽ: qui aut fieri dicat: aut factum sciat. uides ne me non ea dicere quæ Carneades? sed ea, quæ princeps stoicorum Panætius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro: omnes ne, qui cannensi pugna ceciderunt: uno astro fuerint. exitus quidẽ omnium unus & idem fuit. quid? qui ingenio atq; animo singulares, num astro quoq; uno? quod enim tempus? quo non innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. Et si ad rem pertinet quo modo cælo affecto, compositisq; syderibus quodq; animal oriatur: ualeat id necesse est etiam in rebus inanimis: quo quid dici potest absurdius. L. quidem Tarutius firmanus familiaris noster, imprimis Chaldaicis litteris eruditus: urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab ijs parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus: Romamq;, cum esset in iugo luna: natam esse dicebat: nec eius fata canere dubitabat. O uim maxi-

inam erroris. etiam ne urbis natalis dies ad uim stellarum & lunæ pertinebat? fac in puero referre ex qua affectione cæli primum spiritum duxerit: num hæc in latere, aut in cemento, ex quibus urbs effecta est, potuit ualere? Sed quid plura? quotidie refelluntur. quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Cæsari à Chaldæis dicta memini: neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum. ut mihi permirum uideatur, quenquam extare: qui etiam nunc credat his: quorum prædicta quotidie uideat re & euentis refelli. Restant duo diuinandi genera: quæ habere dicimur à natura, non ab arte: uaticinandi, & somniandi. de quibus Quinte inquam si placet disseramus. Mihi uero inquit placet. his enim quæ adhuc disputasti prorsus assentior: &, uere ut loquar, quanquam tua me oratio confirmauit: tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de diuinatione stoicorum sententiam iudicabam: ac me peripateticorum ratio magis mouebat, & ueteris Dicæarchi, & eius, qui nunc floret, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominum tanquam oraculum aliquod: ex quo futura præsentiant: si aut furore diuino incitatus animus, aut somno relaxatus solute moueatur ac libere. his de generibus quid sentias & quibus ea rationibus infirmes: audire sane uelim. Quæ cum ille dixisset: tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non ignoro Quinte, te semper ita sensisse: ut de cæteris diuinandi generibus dubitares: ista duo furoris & somnii, quæ à libera mente fluere uiderentur, probares. dicam igitur de istis ipsis duobus generibus mihi quid uidea-

tur: si prius stoicorum rationis, conclusio, & Cratippi nostri quid ualeat, uidero. dixisti & Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. si sunt dij, neq; ante declarant hominibus, quae futura sint: aut non diligunt homines: aut quid euenturum sit ignorant: aut existimant nihil interesse hominem scire, quid sit futurum: aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus, quae sint futura: aut ea ne ipsi quidem dij significare possunt. at neq; non diligunt nos: sunt enim benefici, generiq; hominum amici: neq; ignorant ea, quae ab ipsis constituta, & designata sunt: neq; nostra nihil interest scire ea, quae futura sunt. erimus enim cautiores, si scierimus: neq; hoc alienum ducunt maiestate sua. nihil est enim beneficentia praestantius: neq; non possunt futura praenoscere. non igitur dij sunt: nec significant nobis futura. sunt autem dij. significant ergo. & non, si significant futura: nullas dant nobis uias ad significationum scientiam. frustra enim signicarent. neq; si dant uias, non est diuinatio. est igitur diuinatio. O acutos homines: q̃ paucis uerbis negociũ confectum putant. ea sumunt ad concludendũ, quorum his nihil conceditur. conclusio autem rationis ea probãda est: in qua ex rebus non dubijs, id quod dubitatur, efficitur. uides'ne Epicurum, quem hebetem, & rudem dicere solent stoici: quemadmodum quod in natura rerum omne esse dicimus: id infinitum esse concluserit? quod finitum est, inquit habet extremum. quis hoc non crediderit? quod habet extremum: id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoq; est concedendum. at quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc qui-

dem negari potest. nihil igitur cum habeat extremum: infinitum sit necesse est. uides'ne ut ad rem dubiam concessis rebus peruenerit? hoc uos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum: quæ ab omnibus concedantur: sed ea sumitis: quibus concessis, nihilomagis efficiatis quod uelitis. primum enim hoc sumitis: si sunt dij: benefici in homines sunt. quis hoc uobis dabit? Epicurus'ne? qui negat quicquam deos nec alieni curare nec sui? an noster Ennius? qui magno applausu loquitur, assentiente populo.

» Ego deûm genus esse semper dixi, & dicam cælitum:
» Sed eos non curare opinor quid agat humanũ genus.

& quidem cur sic opinetur, rationem subijcit. sed nihil est necesse dicere quæ sequuntur. tantum sat est intelligi id sumere istos pro certo, quod dubium controuersumq; sit. sequitur porro nihil deos ignorare: q omnia sint ab ijs constituta. hic uero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc à dijs immortalibus constituta? At nostra interest scire quæ euentura sunt. magnus Dicæarchi liber est, nescire ea melius esse q̃ scire. * negant enim id esse maiestatis deorum: scilicet causas omnium introspicere: ut uideant quid cuiq; conducat. Neq; non possunt futura prænoscere: negant posse hi, quibus non placet esse certum, quod futurum sit. uides'ne igitur quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atq; concessis. deinde contorquent: & ita concludunt. Non igitur & sunt dij: nec significant futura: id enim iam perfectum arbitrantur. deinde assumunt: sunt autem dij: quod ipsum non ab omnibus conceditur. significant

ergo·ne id quidem sequitur· possunt enim non significare: & tamen esse dij·nec si significent non dare uias aliquas ad scientiam significationis · at id quoq; potest: ut non dent homini: sed ipsi habeant·cur enim thuscis potius, quàm romanis darent · nec si dant uias nulla est diuinatio · fac dare deos: quod absurdum est: quid refert si accipere non possumus? extremum, est igitur diuinatio · sit extremum: effectum tamen non est · ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus : uerum effici non potest · iacet igitur tota conclusio · Veniamus nunc ad optimum uirum familiarem nostrum Cratippum: Si sine oculis inquit, non potest extare officium, & munus oculorum: possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis: ut uera cerneret: is habet sensum oculorum uera cernentiũ ·item igitur, si sine diuinatione non potest officium, & munus diuinationis extare · potest autem cum quis diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem, semel aliquid ita esse diuinatum: nihil ut fortuitu cecidisse uideatur · sunt autem eius generis innumerabilia · esse igitur diuinationem confitendum est · festiue & breuiter : sed cum bis sumpsit quod uoluit, etiam si faciles nos ad concedendum habuerit: id tamen quod assumit concedi nullo modo potest· Si inquit aliquando oculi peccent : tamen quia recte aliquando uiderint : inest in his uis uidendi · Item si quis semel aliquid in diuinatione dixerit: is etiam cum peccet, tamen existimandus est habere uim diuinandi· uide quæso Cratippe noster : quàm sint similia · nam mihi quidem non uidentur· oculi enim uera cernentes,

utuntur natura, atq; sensu animi si quando uel uaticinando, uel somniando uera uiderunt: usi sunt fortuna, atq; casu. nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia, pro somnijs habent: siquando aliquod somnium uerum euaserit: non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumptiones ea quæ λήμματα appellant dialectici: sed nos latine loqui malumus. præsumptio tamen, quam πρόληψιν ijdem uocant, non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc modo. Sunt autem innumerabiles præsensiones non fortuitæ. at ego dico nullam. uide quanta sit controuersia. iam assumptione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes sumus: qui quod tam perspicuum sit non concedamus. quid est perspicuum? multa uera inquit euadere. quid? quod multo plura falsa? non'ne ipsa uarietas, quæ est propria fortunæ: fortunam esse causam non naturam docet? deinde, si tua ista conclusio Cratippe uera est (tecum enim mihi res est) non'ne intelligis eadem uti posse & aruspices, & fulguratores & interpretes ostentorum, & augures, & sortilegos, & chaldæos? quorum generum nullum est: ex quo non aliquid sicut prædictum sit euaserit. ergo aut ea quoq; genera diuinandi sunt: quæ tu rectissime improbas: aut si ea non sunt: non intelligo cur hæc duo sint, quæ relinquis. qua ergo ratione hæc inducis: eadem illa possunt esse, quæ tollis. Quid uero habet authoritatis furor iste: quem diuinum uocatis: ut quæ sapiens non uideat, ea uideat insanus: & is qui humanos sensus amiserit, diuinos assecutus sit. Sibyllæ uersus obseruamus: quos illa furens fudisse dicitur. quorum interpres nuper falsa quædam ho-

minum fama dicturus in senatu putatur: eum quem re uera regem habebamus: appellandū quoq; esse regem: si salui esse uellemus. hoc si est in libris: in quem hominem, & in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut quodcunq; accidisset, prædictum uideretur, hominum & temporum diffinitione sublata. adhibuit etiam latebram obscuritatis. ut ijdem uersus alias in aliam rem posse accommodari uiderentur. non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat (est enim magis artis, & scientiæ, q̄ uaticinationis, & motus) tum uero ea quæ ἀκροστιχίς. dicitur: cum deinceps ex primis uersus literis aliquid connectitur: ut in quibusdam ennianis quæ Ennius fecit: id certe magis est attenti animi, quàm furentis. Atq; in sibyllinis ex primo uersu cuiusq; sententiæ primis litteris illius sententiæ carmen omne prætexitur. hoc scriptoris est, non furentis, adhibentis diligentiam, non insani. quamobrem sibyllam quidem sepositam, & conditam habeamus: ut id quod proditum est à maioribus iniussu senatus ne legantur quidem libri: ualeantq; ad deponendas potius, quàm ad suscipiendas religiones. cum antistitibus agamus: ut quiduis potius ex illis libris, quàm regem proferant. quem Romæ posthac nec dij, nec homines esse patientur. At multi sæpe uera uaticinati: ut Cassandra.

» Iamq; mari magno=

eademq; paulo post:

» Heu uidete.=

num igitur me cogis etiam fabulis credere: quæ delectationis habeant quantum uoles: uerbis, sententijs, numeris, cantibus adiuuentur: authoritatem quidem

nullam

nullam debemus nec fidem commentitijs rebus adiungere. Eodemq; modo nec ego Publicio nescio cui, nec martijs uatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudẽti probata sunt. Quid inquies remex ille de classe Coponij, non ne ea prædixit, quæ facta sunt? ille uero & ea quidem, quæ omnes eo tempore ne acciderent timebamus. castra enim in thessalia castris collata audiebamus: uidebaturq; nobis exercitus Cæsaris & audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset: & roboris, propter uetustatem. casum autem prælij nemo nostrum erat, qui timeret: sed ita, ut constantibus hominibus par erat: non aperte. ille autem græcus quid mirum si magnitudine timoris, ut plerunq; fit à constantia, atq; à mente, atq; à se ipse discessit. qua perturbatione animi, quæ sanus cum esset timebat ne euenirent: ea demens euentura esse dicebat. utrum tandem per deos atq; homines magis uerisimile est? uesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio

» O sancte Apollo: qui umbilicum terrarum certum obsides:

» Vnde superstitiosa primum sæua euasit uox fera:

tuis enim oraculis Chrysippus totum uolumen impleuit partim falsis, ut ego opinor partim casu ueris, ut fit in omni oratione sæpissime: partim flexiloquis, & obscuris, ut interpres egeat interprete: & sors ipsa, referenda sit ad sortes: partim ambiguis, & quæ ad

dialecticum referenda sint. nam cum sors illa edita est opulentissimo regi Asiae.

» Croesus halim penetrans magnam peruertet opum uim:
hostium uim sese peruersurum putauit: peruertit autem suam. utrum igitur eorum accidisset, uerum oraculum fuisset. cur autem hoc credam unquam editum Croeso? aut Herodotum cur ueraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Croeso, quàm de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est qui credat Appollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum.

» Aio te aeacida Romanos uincere posse.

primum latine Apollo nunquam locutus est. deinde ista sors inaudita graecis est. praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo uersus facere desierat. postremo quanquam semper fuit (ut apud Ennium est) stolidum genus aeacidarum: bellipotentes sunt magis quàm sapienti potentes: tamen hanc amphibologiam uersus intelligere potuisset uincere te Romanos, nihilo magis in se, quàm in Romanos ualere. Nam illa amphibologia quae Croesum decepit: uel Chrysippum potuisset fallere. haec uero ne Epicurum quidem. sed quod caput est: cur isto modo iam oracula delphis non eduntur, non modo nostra aetate, sed iandiu: iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco cum urgentur: euanuisse aiunt uetustate uim loci eius: unde anhelitus ille terrae fieret: quo pythia mente incitata oracula ederet. de uino aut salsamento putes loqui: quae euanescunt uetustate. de ui loci agitur: neq; solum naturali: sed etiam diuina: quae quo tandem modo euanuit? uetustate inquies. quae uetustas est: quae uim diuinam conficere possit? quid tam diuinum? quàm afflatus

ex terra

ex terra mentem ita mouens, ut eam prouidam rerum futurarum efficiat? ut ea non modo cernat multo ante: sed etiam numero uersuq; pronunciet. quando autem ista uis euanuit? an postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope quadringentos fuit: iam tum φιλιππίζειν Pithiam dicebat, idest quasi cum Philippo facere. hoc autem eo spectabat: ut eam à Philippo corruptam diceret. quod licet existimare in alijs quoq; oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. sed nescio quomodo isti philosophi superstitiosi, et pene fanatici, quiduis malle uidentur, q̃ se non ineptos. euanuisse maluultis, & extinctum esse id: quod si unquam fuisset, certe æternum esset: quàm ea quæ non sunt credenda, non credere. Similis est error in somnijs: quorum quidem defensio repetita quàm longe est. diuinos animos censent esse nostros: eosq; esse tractos extrinsecus: animorumq; consentientium multitudine completum esse mundum. hac igitur mentis & ipsius diuinitate & coniunctione cum externis mentibus cerni, quæ sint futura. contrahi autem animum Zeno, & quasi labi putat, atq; concidere: & ipsum esse dormire. iam pythagoras & plato locupletissimi authores, quo in somnis certiora uideamus: præparatos quodam cultu atq; uictu proficisci ad dormiendum iubent. Faba quidem Pythagorei utiq; abstinuere: quasi uero eo cibo mens non uenter infletur. Sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest: quod non dicatur ab aliquo philosophorum. utrum igitur censemus dormientium animos per semetipsos in somniando moueri? an ut Democritus censet, externa, &

aduentitia uisione pulsari? siue enim sic est: siue illo modo: uideri possunt permulta somniantibus falsa pro ueris. Nam & nauigantibus moueri uidentur ea quae stant: & quodam obtutu oculorum, duo pro uno lucernae lumina. quid dicam insanis, quid ebrijs, quã multa falsa uideantur? quod si eiusmodi uisis credendum non est: cur somnijs credatur nescio. nam tam licet de his erroribus si uelis, quàm de somnijs disputare: ut ea quae stant si moueri uideantur: terraemotum significare dicas: aut repentinam aliquam fugam. gemino autem lucernae lumine declarari dissensionem, ac seditionem moueri. iam ex insanorum aut ebriorum uisis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura uideantur. quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando collimet? totas noctes somniamus: neque ulla fere est qua non dormiamus: & miramur aliquando id quod somniamus euadere? quid est tam incertum quàm talorum iactus? tamen nemo est, quin saepe iactans, uenereum aliquando iaciat: nonnunquam etiam iterum, ac tertium. num igitur, ut inepti, ueneris id fieri impulsu malumus, quàm casu dicere? quod si caeteris temporibus falsis uisis credendum non est: non uideo quid praecipui somnus habeat: in quo ualeant falsa pro ueris. quod si ita natura paratum esset: ut ea dormientes agerent, quae somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent. maiores enim quã ulli insani efficerent motus somniantes. quod si insanorum uisis fides non est adhibenda: quia falsa sunt: cur credatur somniantium uisis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. An quod insani sua uisa coniectori non narrant? narrant qui

somniauerunt? quæro etiam si uelim scribere quid, aut legere: aut canere uel uoce, uel fidibus: aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare: somnium'ne expectandum sit? an ars adhibenda? sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si nauigare quidem uelim, ita gubernarem ut somniauerim: præsens enim pœna sit. quid igitur conuenit ægros à coniectore somniorum potius, quàm à medico petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis potest præscribere per somnium curationem ualitudinis? Neptunus gubernantibus non potest? & si sine medico medicinam dabit Minerua: musæ scribendi, legendi, cæterarumq; artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur ualitudinis: hæc quoq; quæ dixi darentur. quæ quoniam non dantur: medicina non datur. qua sublata tollitur omnis authoritas somniorum. sed hæc quoq; in promptu: nunc interiora uideamus. Aut enim diuina uis quædam consulens nobis somniorum significationes facit: aut coniectores ex quadam conuenientia, & coniunctione naturæ, quam uocant συμπαθίαν: quid cuiq; rei conueniat ex somnijs, & quid quamq; rem sequatur intelligunt: aut eorum neutrum est: sed quædam obseruatio constans, atq; diuturna est: cum quid uisum secundum quietem sit: quid euenire, aut quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est: nullam uim esse diuinam effectricem somniorum. atq; illud quidem perspicuum est: nulla uisa somniorum proficisci à numine deorum. nostra enim causa dij id facerent: ut prouidere futura possemus. quotus igitur est quisq;, qui somnijs pa-

reat? qui intelligat? qui meminerit? q̃ multi uero qui contemnant? eamq; superstitionem imbecilli animi, atq; anilis putent? quid est igitur cur his hominibus consulens deus, somnijs moneat eos: qui illa non modo non curant: sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare deus potest qua mente quisq; sit: nec frustra, ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod abhorret etiam ab hominis constantia. ita si pleraq; somnia aut ignorantur, aut negliguntur: aut nescit hoc deus: aut frustra somniorum significatione utitur. sed horum neutrum in deum cadit. nihil igitur à deo somnijs significari fatendum est. illud etiam requiro: cur si deus ista uisa nobis prouidendi causa dat: non uigilantibus potius det, q̃ dormientibus. siue enim externus, & aduentitius pulsus animos dormientium commouet: siue per se ipsi animi mouentur: siue quae causa alia est: cur secundum quietem aliquid uidere, audire, agere uideamur: eadem causa uigilantibus esse poterat. idq; si nostra causa secundum quietem dij facerent: uigilantibus idẽ facerent. Praesertim ut Chrysippus Academicos refellens permulto clariora & certiora esse dicat, quae uigilantibus uideantur, q̃ quae somniantibus. fuit igitur diuina beneficentia dignius, cum consuleret nobis, clariora uisa dare uigilantibus: quàm obscuriora per somnium. quod quoniam non fit: somnia diuina putanda non sunt. Iam uero quid opus est circuitione, & anfractu? ut sit utendum interpretibus somniorum potius, quàm directo Deus si quidem nobis consulebat, hoc facito, hoc ne feceris diceret? idq; uisum uigilanti potius, quàm dormienti daret? iam uero quis dicere audeat uera omnia esse

somnia? aliquot somnia uera, inquit Ennius: sed omnia non est necesse. Quae est tandem ista distinctio? quae uera, quae falsa habet? & si uera a deo mittuntur: falsa unde nascuntur? nam si ea quoq; diuina: quid inconstantius deo? quid inscitius autem est? q mentes mortalium falsis, & mendacibus uisis concitare? sin uera uisa diuina sunt: falsa autem, & inania humana: quae est ista designandi licentia: ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quàm aut omnia deus, quod negatis: aut omnia natura. quod quoniam illud negatis: hoc necessario confitendum est naturam autem eam dico: qua nunquam animus insistens agitatione, & motu esse uacuus potest. Is cum langore corporis, nec membris uti, nec sensibus potest: incidit in uisa uaria, & incerta ex reliquijs, ut ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum, quas uigilans gesserit: aut cogitarit. quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum. quae si alia uera, alia falsa: qua nota internoscantur scire sane uelim. si nulla est: quid istos interpretes audiamus? sin quaepiam est: aueo audire quae sit. sed haerebunt. uenit enim iam in contentionem: utrum sit probabilius: deos'ne immortales rerum omnium praestantia excellentes, concursare omniũ mortalium, qui ubiq; sunt, non modo lectos, uerum etiam grabatos: & cum stertentes aliquos uiderint: obijcere his uisa quaedam tortuosa, & obscura: quae illi exterriti somnio ad coniectorem mane deferant? an natura fieri: ut mobiliter animus agitatus quod uigilans uiderit, dormiens uidere uideatur? utrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari? an explicatione naturae? ut si iam fieri possit

coniectura uera somniorum: tamen isti qui profitentur, eam facere non possunt: ex leuissimo enim, & indoctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quenquam nisi sapientem diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem diffinit his uerbis. uim cognoscentem, & uidentem, & explicantem signa, quae à dijs hominibus portendantur. officium autem eius esse praenoscere dei erga homines mentem, qua sint: quidq; significent: quemadmodumq; ea procurentur, atq; expientur. idemq; somniorum coniectionem diffinit hoc modo: esse uim cernentem, & explanantem quae à dijs hominibus significentur in somnis. Quid ergo? ad haec mediocri opus est prudentia? an & ingenio praestanti? & eruditione perfecta? talem autem cognouimus neminem. uide igitur ne etiam si diuinationem tibi esse concessero (quod nunquam faciam) neminem tamen diuinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est deorum? si neq; ea nobis significant in somnis: quae ipsi per nos intelligamus? neq; ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dij: si ea nobis obijciunt: quorum neq; scientiam, neq; explanationem habeamus: tanquam si poeni, aut hispani in senatu nostro sine interprete loquerentur. Iam uero quo pertinent obscuritates, & enigmata somniorum? intelligi enim à nobis dij uelle debebant ea: quae nostra causa nos monebāt. Quid? poëta nemo, nemo Physicus obscurus? ille uero etiam nimis obscurus Euphorion. at non Homerus. uter igitur melior? ualde Heraclitus obscurus: minime Democritus. num igitur conferendi? mea causa me mones quod non intelligam. quid me igitur mones? ut si quis medicus

ægroto imperet, ut ſumat

» Terrigenam tardigradā domiportam ſanguine caſſam

potiusq̄ hominum more cocleam dicere. nam pacuuianus Amphion

» Quadrupes tardigrada, agreſtis, humilis, aſpera

» Capite breui, ceruice anguina, aſpectu truci

» Euiſcerata inanima cum animali ſono

cum dixiſſet obſcurius: tum Attici reſpondent: non intelligimus niſi aperte dixeris. at ille, uno uerbo teſtudo. non poteras hoc igitur à principio cythariſta dicere? defert ad coniectorem quidam ſomniaſſe ſe ouū pēdere ex faſcia lecti ſui cubicularis. eſt hoc in Chryſippi libro ſomnium. reſpondit coniector, theſaurum defoſſum eſſe ſub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idq; circundatum argento: miſit coniectori quantulum uiſum eſt de argento. tum ille, nihil ne de uitello? id enim ex ouo uidebatur aurum declaraſſe: reliquum argentum. nemo ne igitur unquam alius ouum ſomniauit? cur ergo hic neſcio quis theſaurum ſolus inuenit? q̄ multi inopes digni præſidio deorum, nullo ſomnio ad theſaurum reperiendum admonentur? quam autem ob cauſam tam eſt obſcure admonitus? ut ex ouo naſceretur theſauri ſimilitudo, potius, q̄ aperte theſaurum quærere iuberetur? ſicut aperte Simonides uetitus eſt nauigare? Ergo obſcura ſomnia minime conſentanea ſunt maieſtati deorum. ad aperta & clara ueniamus: quale eſt de illo interfecto à caupone megaris: quale de Simonide: qui ab eo quem humauerat uetitus eſt nauigare: quale etiam de Alexandro: quod à te præteritum eſſe miror: qui cum Ptolemæus familiaris eius in prælio, telo uenenato ictus eſſet: eoq;

uulnere summo cum dolore moreretur: Alexander assidens, somnio est consopitus. tum secundum quietem uisus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat: radiculam in ore ferre: & simul dicere quo illa loci nasceretur: neq; is longe aberat ab eo loco: eius autem esse uim tantam: ut Ptolemaeum facile sanaret. cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium: emisisse qui illam radiculam quaererent. qua inuenta & Ptolemaeus sanatus dicitur: & multi milites, qui erant eodem genere teli uulnerati. multa etiam sunt à te ex historijs prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, poeni Amilcaris, Annibalis, P. Decij, puulgatum iam illud de praesule, Gracchi etiam, & recens Ceciliae Balearici filiae somnium. Sed haec externa: ob eamq; causam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta fortasse. quis enim author istorum? de nostris somnijs quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum? Omnium somniorum Quinte una ratio est. quae per deos immortales uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quem enim tu Marium uisum à me putas: speciem credo eius, & imaginem: ut Democrito uidetur: unde profectam imaginem. à corporibus enim solidis, & à certis figuris uult fluere imagines. quod igitur Marij corpus erat: ex eo inquit quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. igitur me imago Marij in campum atinatem persequebatur. nulla enim species cogitari potest: nisi pulsu imaginum. quid ergo? istae imagines ita nobis dicto audientes sunt? ut simulatq; uelimus accurrant?

rant? etiam ne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma tam inusitata, tam nulla? quā non sibi animus possit effingere? ut quæ nunquam uidimus: ea tamen formata habeamus: oppidorum situs, hominum figuras. num igitur cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito: imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quæ uolumus, nota nobis esse possunt. nihil est enim de quo cogitare nequeamus. nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus: nec omnino fluunt illæ: nec cognoui quenquam, qui maiore authoritate nihil diceret. animorum est ea uis, atq; natura: ut uigeant uigilantes, nullo aduentitio pulsu: sed suo motu incredibili quadam celeritate. hi cum sustinentur membris, & corpore, & sensibus: omnia certiora cernunt: cogitant: sentiunt. cum autem hæc subtracta sunt: desertusq; animus languore corporis: cum agitatur ipse ꝑ sese. itaq; in eo & formæ uersantur, & actiones: & multa audiri, multa dici uidētur. hæc scilicet imbecillo remissoq; animo multa omnibus modis confusa & uariata uersantur: maximeq; reliquiæ earū rerum mouentur in animis, & agitantur: de quibus uigilantes, aut cogitauimus: aut egimus. ut mihi temporibus illis multum in animo Marius uersabatur recordanti, quam ille grauem suum casum magno animo, quàm constanti tulisset. hanc credo causam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum solicitudine cogitanti subito sum uisus emersus ex flumine. inerant enim in utriusq; nostrum animis uigilantium cogitationum uestigia. At quædam adiuncta sunt: ut mihi de monumento Marij: tibi ꝙ equus, in quo ego uehebar, mecum una demersus rursus ap-

paruit. An tu censes ullam anum tam deliram futuram fuisse? ut somnijs crederet? nisi ista casu nonnunquam, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco uisus est. potest omnino hoc esse falsum: potest uerum. sed utrum sit non esse mirabile. non enim audiuit ille draconem loquentem: sed est uisus audire: et quidē, quo maius sit, cum radicem ore teneret locutus est. sed nihil est magnum somnianti. Quaero autem: cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa caeteris. mihi quidem praeter hoc marianū nihil sane, quod meminerim. frustra igitur consumptae tot noctes tam longa in aetate. nunc quidē propter intermissionem forensis operae, & lucubrationes detraxi: et meridiationes addidi: quibus uti antea non solebam: nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de rebus: nec mihi magis usquam uideor, quàm cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum uideo, somniare. Etenim ex diuisione hoc secundum est, quae est continuatio: coniunctioq; naturae: quam ut dixi uocant συμπαθίαν eiusmodi, ut thesaurus ex ouo intelligi debeat. nam medici ex quibusdam rebus, & aduenientes & crescentes morbos intelligunt: nonnullae etiam ualitudinis significationes, ut hoc ipsum pleni, enecti'ue simus ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. thesaurus uero, & haereditas, & honos, & uictoria, & multa generis eiusdem, qua cum somnijs naturali cognatione iunguntur? dicitur quidam, cum in somnijs complexu Venerio iungeretur, calculos eiecisse. uideo sympathian. uisum est enim tale obiectum dormienti: ut id, quod euenit, naturae uis,

non opinio

non opinio erroris efficerit. quæ igitur natura obtulit illam speciem Simonidi? a' qua uetaretur nauigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paulo ante interitum, uisus est in somnis amicæ esse amictus amiculo. is cum esset proiectus inhumatus: ab omnibusq; desertus iaceret: amica corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris? & causas naturalis habebat? an & ut uideretur, & ut eueniret casus efficit? quid ipsorum interpretum coniecturæ, non'ne magis ingenia declarant eorum? quam uim consensum'q; naturæ? Cursor ad Olympia proficisci cogitans, uisus est in somnis curru quadrigarum uehi. mane ad coniectorem. at ille uinces inquit: id enim celeritas significat, & uis equorum. post idem ad Antiphontem. is aut uincare inquit necesse est. an non intelligis quattuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor. atq; horum somniorum, & talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. sed ad cursorem redeo. ad interpretem detulit, aquilam se in somnis uisum esse factum. at ille uicisti. ista enim auis uolat nulla uehementius. huic equidem Antipho, tu uero inquit te uictum esse non uides? ista enim auis insectans alias & agitans, semper ipsa postrema est. parere quædam matrona cupiens, dubitans esset ne prægnans, uisa est in quiete obsignatam habere naturam. rettulit. negauit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. at alter prægnantem esse dixit. nam inane obsignari nihil solere. quæ est ista ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quæ dixi, & innumerabilia, quæ collecta habent stoici, quicquam significant, nisi acumen hominum ex

similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc ducentium? medici signa quaedam habent ex uenis, & ex spiritu aegroti: multisq; ex alijs futura praesentiunt. gubernatores cum exultantes Loligines uiderint, aut Delphinos se in portum coniicientes: tempestatem significari putant. haec ratione explicari, & ad naturam facile reuocari possunt. ea uero, quae paulo ante dixi, nullo modo. At enim obseruatio diuturna (haec enim pars una restat) notandis rebus fecit artem. an tandem somnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles uarietates. nihil tam praepostere, tam incōdite, tam monstruose cogitari potest: quod non possimus somniare. quomodo igitur haec infinita, & semper noua, aut memoria complecti, aut obseruando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notauerunt. inuentus est enim ordo, in ijs stellis, qui non putabatur. cedo tandem qui sit ordo, aut quae concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt uera somnia à falsis? cum eadem, & alijs aliter euadant, & ijsdem non semper eodem modo. ut mihi mirum uideatur, cum mendaci homini, ne uerum quidem dicenti credere soleamus: quomodo isti si somnium uerum euasit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogant q̃ ex uno innumerabilia confirmant. si igitur neq; deus est effector somniorum: neq; naturae societas ulla cum somnijs: neq; obseruatione inueniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somnijs tribuendum sit. praesertim cum illi ipsi, qui ea uident, nihil diuinent: ij qui interpretantur coniecturam adhibeant, non naturam: casus autem innumerabilibus penè saeculis in omnibus plura mirabilia, quàm in

somniorum

somniorũ uisis effecerit: neq; coniectura quæ in uarias partes duci potest, nonnunquam etiam in contrarias, quicquam sit incertius: explodatur hæc quoq; somniorum diuinatio pariter cum cæteris. nam, ut uere loquamur, superstitio fusa per gentes oppressit omnium ferè animos: atq; hominum imbecillitatem occupauit. quod & his libris dictum est, qui sunt de natura deorum: & hac disputatione id maxime egimus. multum enim & nobismetipsis, et nostris profuturi uidebamur, si eam funditus sustulissemus: nec uero (id enim diligenter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tollitur. nam & maiorum instituta tueri, sacris, cærimoniisq; retinendis sapientis est: & esse præstantem aliquam, æternamq; naturam, & eam suspiciendam admirandamq; hominum generi, pulchritudo mundi, ordóq; rerum cælestium cogit confiteri. quamobrem ut religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognitione naturæ: sic superstitionis stirpes omnes eiiciendæ sunt. instat enim & urget: & quocunq; te ueGteris, persequitur, siue tu uatem, siue tu omen audieris: siue immolaris: siue auem aspexeris: si Chaldæum, si aruspicem uideris: si fulserit: si tonuerit: si tactum aliquid erit de cælo: si ostenti simile, natum, factum'ue quippiam: quorum necesse est plerunq; aliquid eueniat: ut nunquam liceat quieta mente consistere. perfugium uidetur omnium laborum & solicitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ, metusq; nascuntur. qui quidem ipsi per se minus ualerent: & magis contemnerentur: nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent. nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti, et consequen-

tia & repugnantia uidentes: qui prope iam absoluti, & perfecti putantur. quorum licentiæ nisi Carneades restitisset: haud scio an soli iam philosophi iudicarentur. cum quibus omnis ferè nobis disceptatio, contentioq; est. non q eos maxime contemnamus: sed quod uidentur acutissime sententias suas prudentissimeq; defendere. cum autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere: ea probare, quæ simillima ueri uideantur: conferre causas: et quid in quanq; sententiam dici possit expromere, nulla adhibita sua authoritate: iudicium audientiũ relinquere integrum, ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem à Socrate traditam: eaq; inter nos, si tibi Quinte frater placebit, quàm sæpissime utemur. mihi uero inquit ille nihil potest esse iocundius. quæ cum essent dicta, surreximus.

M. TVLLII CICERONIS DE FATO LIBER.

Q Via pertinet ad mores, quos ἦθη græci uocant: nos eam partem philosophiæ de moribus appellare solemus. sed decet augentem linguam latinam nominare moralem. explicanda uis est, ratioq; enuntiationũ: quæ græci ἀξιώματα uocant: quæ de re futura cum aliquid dicunt, deq; eo quod possit fieri, aut non possit: quam uim habeant obscura quæstio est: quam περὶ δυνατῶν appellant: totaq; est logicæ: quam rationem disserendi uoco. Quod autem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum: itemq; in his, quos de diuinatione edidi: ut in utranq; partem perpetua explicaretur oratio: quo facilius id à quoq; probaretur, quod cuiq; maxime probabile uideretur: in hac disputatione de fato casus quidam ne facerem impediuit. nam cum essem in puteolano: Hirciusq; noster consul designatus ijsdem in locis, uir nobis amicissimus, & his studijs, in quibus nos à pueritia uiximus, deditus: multum unà eramus, maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quæ ad pacem, & ad concordiam ciuium pertinerent. cum enim omnes post interitum Cæsaris nouarum perturbationum causæ quæri uiderentur: hisq; esse occurrendum putaremus: omnis ferè nostra in his deliberationibus consumebatur oratio. idq; & sæpe aliàs: et quodam liberiore, quàm solebam, & magis uacuo ab interuentoribus die, cum

ille ad me uenisset: primo illa, quæ erant quotidiana, et quasi legitima nobis, de pace, & de ocio dicta sunt. quibus acceptis, quid ergo inquit ille: quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti: sed certe philosophiam illis anteposuisti: possum ne aliquid audire? Tu uero inquam uel audire: uel dicere: nec enim, quod recte existimas, oratoria illa studia deserui: quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea quæ nunc tracto minuunt: sed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur: magnam habet orator societatem. subtilitatem enim ab academia mutuatur, & ei uicissim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. quamobrem inquam quoniam utriusq; studij nostra possessio est: hodie utro frui malis, optio sit tua. Tum Hircius gratissimum inquit: & tuorum omnium simile. nihil enim unquam abnuit uoluntas tua meo studio: sed quoniam mihi rhetorica uestra sat nota: teq; in his & audiuimus sæpe, et audiemus: atq; hanc academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse tusculanæ disputationes: proponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, uolo. An mihi inquam potest quicquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies: ut romanum hominem: ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi: ut longo interuallo hæc studia repetentem. Ita inquit audiam te disputantem: ut ea lego, quæ scripsisti. proinde ordire.

Multa desunt.

Consideramus hirci: quorum in alijs: Vt in Antipatro poeta: ut in brumali die natis: ut in simul ægrotantibus fratribus: ut in urina: ut in unguibus: ut in reliquis eiusmodi naturæ contagio ualeret: quam ego non tollo. uis est nulla fatalis. In alijs autem fortuita quædam esse possunt. ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in daphita. quædam etiam Possidonius pace magistri dixerim, cōminisci uidetur. sunt inquam quidem absurda. quid enim? si Daphitæ fatum fuit de equo cadere, atq; ita pire: ex hoc ne equo? qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quanquam huic quidem, hic scribit prædictum in aqua esse pereundum. ne hercule Icadij quidem prædonis uideo fatum ullum. nihil enim scribit ei prædictum. quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset: saxum tamen illud casurum fuisse. nam aut nihil est omnino fortuitum: aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quæro igitur, atq; hoc late patebit, si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla uis esset: & forte, temere, casu, aut pleraq; fierent: aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum? cum sine fato, ratio omnium rerum ad naturam, fortu-

namue referatur. sed Possidonium, sicut æquum est, cũ bona gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reuertamur. cui primum quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua postea prosequemur. inter locorum naturas quantum intersit uideamus: alios esse salubres: alios pestilentes: in alijs esse pituitosos, & quasi redundantes: in alijs exiccatos, atq; aridos: multaq; sunt alia, quæ inter locum & locum plurimum differunt. Athenis tenue cœlum: ex quo acutiores etiã putantur Attici. crassum Thebis. itaq; pingues thebani, & ualentes. tamen neq; illud tenue cœlum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat: neq; Crassum, ut Nemea potius, quàm Isthmo uictoriam petat. disiunge longius. quid enim loci natura afferre potest? ut in porticu Pompeij potius, quàm in campo ambulemus? tecum, quàm cum alio? Idibus potius, quàm Calẽdis? ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet: & operatur aliquid: ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorũ ualeat, si uis, ad quasdam res: ad omnes certe non ualebit. At enim quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt: ut alios dulcia, alios subamara delectent: alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint: alij talibus uicijs abhorreant: quoniam igitur inquit tantum natura, à natura distat: quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas? hæc disserens, qua de re agatur, & in quo causa consistat, non uidet. non enim si alij ad alia propensiores sint propter causas naturales, & antecedentes: idcirco etiam nostrarum uoluntatum, atq; appetitionum sunt causæ naturales, & antecedentes. nam nihil esset in nostra

potestate: si res ita se haberet. nunc uero fatemur, acuti, hebetes'ne, ualentes, imbecilli'ne simus, non esse id in nobis. qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem, aut ambulemus uoluntatis esse: is non uidet quae quanq; rem res consequatur. ut enim & ingeniosi, & tardi, ita nascantur antecedentibus causis: itemq; ualentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere eos, & ambulare, & rem agere aliquam principalibus causis definitum, & constitutum sit. Stylphonem Megaricum philosophum, acutum sane hominem, & probatum temporibus illis accepimus. hunc scribunt ipsius familiares, & ebriosum, & mulierosum fuisse: neq; hoc scribunt uituperantes: sed potius ad laudem. uitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina: ut nemo unquam uinolentum illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. quid? Socratem non'ne legimus quemadmodum notarit Zopiras Physiognomon? qui se profitebatur hominum mores naturasq;, ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoscere. stupidum esse Socratem dixit, & bardum: quod iugula concaua non haberet: obstructas eas partes, & obturatas esse dicebat: addidit etiam mulierosum. in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. sed haec ex naturalibus causis uitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, à tantis uitiis auocetur: non est id positum in naturalibus causis: sed in uoluntate, studio, disciplina. quae tolluntur omnia: si uis & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. etenim si est diuinatio: quaelibet natura à praeceptis artis proficiscitur: praecepta appello quae dicuntur graece θεωρήματα.

non enim credo nullo præcepto aut cæteros artifices uersari in suo munere: aut eos, qui diuinatione utantur, futura prædicere. sunt igitur astrologorum præcepta huiusmodi. si quis, uerbi causa, oriente canicula natus est: is in mari non morietur. uigila Chrysippe: ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro ualente dialectico magna luctatio est, deseras. si enim uerum est, quod ita connectitur: si quis oriente canicula natus est: in mari non morietur: illud quoq; uerum est: si Fabius oriente canicula natus est: Fabius in mari non morietur. pugnant ergo hæc inter se: oriente canicula natum esse: & in mari Fabium moriturum: & quoniam certum in Fabio ponitur ortum esse eum canicula oriente. hæc quoq; pugnant: & esse Fabium: & in mari moriturum. ergo hæc quoq; coniunctio est ex repugnantibus: & est Fabius: & in mari Fabius morietur. quod ut propositum est, ne fieri quidem potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest. omne igitur quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. at hoc Chrysippe minime uis: maximeq; tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit: quod aut sit uerum: aut futurum sit uerum: & quicquid futurum sit: id dicit fieri necesse esse: & quicquid non sit futurum: id negat fieri posse. tu & quæ non sint futura posse fieri dicis: ut frangi hanc gemmam: etiam si id nunquam futurum sit: neq; necesse fuisse Cipsellum regnare Corinthi: quanquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista comprobabis diuina prædicta: & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Afri-

catnum Carthagine potiturum, & si uere dicatur de futuro, idq; ita futurum sit, dicas esse necessarium. quae est tota Diodori uobis inimica sententia. etenim si illud uere connectitur: si oriente Canicula natus es: in mari non morieris: primumq;, quod est in connexo, natus es oriente canicula, necessarium est: omnia enim uera in praeteritis necessaria sunt: ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleante: quia sunt immutabilia: nec in falsum e uero praeterita possunt conuerti. si igitur quod primum in connexo est, necessarium est: fit etiam quod consequitur necessariũ. q̃q̃ hoc Chrysippo non uidetur ualere in omnibus. sed tamẽ, si naturalis est causa cur in mari Fabius non moriatur: in mari Fabius mori non potest. Hoc loco Chrysippus aestuans falli sperat chaldaeos, caeterosq; diuinos: neq; eos usuros esse coniunctionibus: ut ita sua praecepta pronuncient, siquis natus est oriente canicula: is in mari, non morietur: sed potius ita dicant: nõ & natus est quis oriente canicula: & is in mari morietur. O licentiã iocularem: ne ipse incidat in Diodorum, docet chaldaeos, quo pacto eos exponere praecepta oporteat. quaero enim si chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum coniunctionum, potius q̃ infinita connexa ponant: cur idem medici, cur geometrae, cur reliqui facere non possint? Medicus in primis. quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui uenae sic mouentur: is habet febrem: sed potius illo modo: non & huic uenae sic mouentur: & febrẽ is non habet. itemq; geometrae non ita dicent: si in sphera maximi orbes sunt: medij inter se diuiduntur: sed potius illo modo: non & sunt in sphera maximi orbes: & hi non medij inter se diuiduntur. quid

est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad coniunctionum negationem? & quidem alijs modis easdem res efferre possumus. modo dixi, si in sphera maximi orbes sunt: medij inter se diuiduntur: possum dicere, si in sphera maximi orbes erunt: possum dicere, quia in sphera maximi orbes erunt. multa genera sunt enunciandi: nec ullum distortius, quàm hoc, quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos stoicorum causa fore. illorum tamen nemo ita loquitur. maius est enim has contortiones orationis, quàm signorum ortus, obitusq; perdiscere. sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, reuertamur. in qua quid ualeat id, quod fieri possit, inquirit. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut uerum sit: aut uerum futurum sit. qui locus attingit hanc quæstionem: nihil fieri, quod non necesse fuerit: & quicquid fieri possit, id aut esse iam: aut futurum esse: nec magis commutari ex ueris in falsa ea posse, quæ futura sunt: q̃ ea quæ facta sunt. sed in factis immutabilitatem apparere: in futuris quibusdam quia non apparent, ne necesse quidem uideri. ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, uerum sit, hic morietur hoc morbo. at hoc idem si uere dicatur in eo, in quo uis morbi tanta non appareat: nihilominus futurum sit. ita fit ut commutatio ex uero in falsum, ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam morietur Scipio, talem uim habet ut quanquam de futuro dicatur: tamen id non possit conuerti in falsum. de homine enim dicitur: cui necesse est mori. sic si diceretur, morietur noctu in cubiculo suo Scipio ui oppressus: uere diceretur. id enim fore diceretur, quod esset futurum. futurum au-

tem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet: nec magis erat uerum morietur Scipio: quàm morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni: quàm illo modo mori: nec magis immutabile ex uero in falsum, necatus est Scipio: quàm necabitur Scipio. nec, cum hæc ita sint, est causa cur Epicurus fatum extimescat: & ab atomis petat præsidium: easq; de uia deducat: & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles: unam, ut sine causa fiat aliquid: ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat: quod, nec ipsi nec cuiquam physico placet: alteram, ut cum duo indiuidua per inanitatem ferantur: alterum è regione moueatur: alterum declinet. licet enim Epicuro concedenti, omne enunciatum aut uerum, aut falsum esse, non uereri, ne omnia fato fieri sit necesse. non enim æternis causis naturæ necessitate manantibus, uerum est id, quod ita enunciatur: descendit in academiam Carneades: nec tamen sine causis: sed interest inter causas fortuito antegressas: & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. ita & semper uerum fuit, morietur Epicurus cum duo & septuaginta annos uixerit Archonte pytarato: neq; tamen erant causæ fatales, cur ita accideret: sed quod ita cecidisset: certe casurum sicut cecidit fuit. nec ij, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint: nec posse uerum futurum conuertere in falsum: fati necessitatem confirmant: sed uerborũ uim interpretantur. atq; qui introducunt causarum seriem sempiternam: hi mentem hominis uoluntate libera spoliatam, necessitate fati deuinciunt. sed hæc hactenus. alia uideamus. concludit enim Chrysippus hoc modo: si est motus sine causa: non omnis enunciatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant,

aut uera, aut falsa erit. causas enim efficientis quod non habebit: id nec uerum, nec falsum erit. omnis autem enunciatio aut uera, aut falsa est. motus ergo sine causa nullus est. quod si ita est: omnia, quæ fiunt, causis fiunt antegressis. id si ita est: omnia fato fiunt. efficitur igitur fato fieri quæcunq; fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro: & negare omnem enunciationem aut ueram esse, aut falsam: eam plagam potius accipiam, quàm fato omnia fieri comprobem. illa enim sententia aliquid habet disputationis: hæc uero non est tolerabilis. itaq; contendit omnes neruos Chrysippus: ut persuadeat omne axioma aut uerum esse, aut falsum. ut enim Epicurus ueretur, ne si hoc concesserit, concedendum sit, fato fieri quæcunq; fiant. si enim alterutrum ex æternitate uerum sit: esse id etiam certum: & si certum: etiam necessarium. ita & necessitatem, et fatum confirmari putat. sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit omne quod enuncietur, aut uerum esse, aut falsum: omnia fato fieri possint, & ex causis æternis rerum futurarum. sed Epicurus declinatione atomi uitari fati necessitatem putat. itaq; tertius quidam modus oritur extra pondus, & plagam: cum declinat atomus interuallo minimo. id appellat, ἐλάχιστον. quam declinationem sine causa fieri, si minus uerbis, re cogitur confiteri. Non enim Atomus, ab atomo pulsa declinat. nam qui potest pelli alia ab alia? si grauitate feruntur ad perpendiculum corpora indiuidua, rectis lineis: ut Epicuro placet. sequitur enim ut si alia ab alia nunquam depellatur: ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, ut iam si sit Atomus: eaq; declinet: declinare sine causa. Hanc rationem Epicurus induxit

rus induxit

rus induxit ob eam rem: quod ueritus est, ne si semper Atomus grauitate ferretur naturali, ac necessaria: nihil liberum nobis esset: cum ita moueretur animus, ut Atomorum motu cogeretur. id Democritus author Atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri: quam à corporibus indiuiduis naturales motus auellere. acutius Carneades: qui docebat Epicureos suam causam sine hac commentitia declinatione defendere. nam cum doceret esse posse quendam animi motum uoluntarium: id fuit defendi melius: quàm introducere declinationem: cuius præsertim causam reperire non possunt. quo defenso facile Chrysippo possent resistere. cum enim concessissent motum nullum esse sine causa: non concederent, omnia quæ fierent fieri causis antecedentibus. uoluntatis enim nostræ non esse causas externas, & antecedentes. communi igitur consuetudine sermonis abutimur: cum ita dicimus: uelle aliquid quempiam, aut nolle sine causa. ita enim dicimus sine causa: ut dicamus sine externa & antecedente causa: non sine aliqua. ut cum uas inane dicimus: non ita loquimur ut physici: quibus inane esse nihil placet: sed ita, ut uerbi causa, sine aqua, sine uino, sine oleo uas esse dicamus. sic cum sine causa animum moueri dicimus: sine antecedente & externa causa moueri, non omnino sine causa, dicimus. de ipsa Atomo dici potest, cum per inane moueatur grauitate, & pondere: sine causa moueri: quia nulla causa accedat extrinsecus. rursus autem, ne omnes physici irrideamur: si dicamus quicquam fieri sine causa: distinguendum est: & ita dicendum: ipsius indiuidui hanc esse naturam: ut pondere & grauitate moueatur: eamq; ipsam

esse causam cur ita feratur. similiter ad animorum motus uoluntarios, non est requirenda externa causa. motus enim uoluntarius eam naturam in se ipso continet: ut sit in nostra potestate: nobisq; pareat. nec id sine causa. eius enim rei causa, ipsa natura est. quod cum ita sit: quid est, cur non omnis pronunciatio aut uera, aut falsa sit? nisi concesserimus fato fieri quæcunq; fiant? quia futura inquit uera non possunt esse ea, quæ causas cur futura sint, nõ habent. habeant igitur causas necesse est: ut ea, quæ uera sunt, ita cum euenerint, fato euenerint. confectum negociũ, si qdem tibi concedendũ est, aut fato omnia fieri: aut quicq̃ posse fieri sine causa. an aliter hæc enunciatio uera esse non potest: capiet Numantiam Scipio? nisi ex æternitate causa causam serens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis sæculis ante dictum. & si tum non esset uera hæc enunciatio, capiet Numantiam Scipio: ne illa quidem uera est hæc enunciatio, capiet Numantiam Scipio. potest igitur quicquam factum esse: quod non uerum fuerit futurum esse. nam ut præterita ea uera dicimus, quorum superiore tempore uera fuerint instantia: sic futura, quorum consequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicemus. nec si omne enunciatum aut uerum aut falsum est: sequitur ilico esse causas immutabiles, easq; æternas: quæ prohibeant quicquam secus cadere, atq; casurum sit: fortuitæ sunt causæ, quæ efficiant, ut uere dicãtur, quæ ita dicentur: ueniet Cato in senatum: non inclusæ in rerum natura, atq; mundo. & tamen tam est immutabile uenturum, cum est uerum: quàm uenisse. nec ob eam causam fatum, aut necessitas extimescenda est. Etenim erit

nim erit confiteri necesse si hæc enunciatio, ueniet in Tusculanum Hortensius, uerum non est: sequitur ut falsum sit. quorum isti neutrum uolunt: quod fieri non potest. nec nos impediet illa ignaua ratio quæ dicitur: appellatur enim quidam à philosophis ἀργὸς λόγος: cui si pareamus nihil est omnino, quod agamus in uita. sic enim interrogant: si fatũ tibi est ex hoc morbo conualescere: siue medicum adhibueris: siue non: conualesces. item, si fatum tibi est, ex hoc morbo non conualescere: siue tu medicum adhibueris: siue non: non conualesces. & alterutrum fatum est. medicum ergo adhibere nihil attinet. recte genus hoc interrogationis ignauum, atq; iners nominatum est: quod eadem ratione omnis è uita tolletur actio. licet etiam immutare: ut fati nomen non adiungas: & eandem tamen teneas sententiam: hoc modo. Si ex æternitate uerum hoc fuit, ex isto morbo conualesces: siue adhibueris medicum: siue non: conualesces. itemq; si ex æternitate hoc falsum fuit, ex isto morbo non conualesces: siue adhibueris medicum: siue non adhibueris: non conualesces. deinde cætera. hæc ratio à Chrysippo reprehenditur. quædam enim sunt inqt in rebus simplicia: quædam copulata. simplex est, morietur eo die Socrates. huic siue quid fecerit, siue non fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit, nascetur Oedipus Laio: non poterit dici siue fuerit Laius cum muliere, siue non fuerit. copulata enim res est, & confatalis. sic enim appellat. quia ita fatum sit, & concubiturum cum uxore Laium: & ex ea Oedipum procreaturũ. ut si esset dictum luctabitur Olympijs Milo: et referret aliqs: ergo siue habuerit aduer-

sarium, siue non habuerit, luctabitur: erraret: est enim copulatum luctabitur. quia sine aduersario nulla luctatio est. omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. siue tu adhibueris medicum, siue non adhibueris, conualesces: captiosum. tam enim est fatale medicum adhibere, quàm conualescere. hæc ut dixi confatalia ille appellat. Carneades hoc totum genus non probabat: & nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat. itaq; premebat alio modo: nec ullam adhibebat calumniam. cuius erat hæc conclusio. Si omnia antecedentibus causis fiunt: omnia naturali colligatione conserte, contexteq; fiunt. quod si ita est: omnia necessitas efficit. id si uerum est: nihil est in nostra potestate. est autem aliquid in nostra potestate. ac si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. non igitur fato fiunt, quæcunq; fiunt. hæc arctius astringi ratio non potest. nam si quis uelit idem referre: atq; ita dicere: si omne futurum ex æternitate uerum est: ut ita certe eueniat, quemadmodum sit futurum: omnia necesse est colligatione naturali conserte, contexteq; fieri: nihil dicat. multum enim differt utrũ causa naturalis, ex æternitate futura uera efficiat: an etiam sine æternitate naturali, futura quæ sint, ea uera esse, possint intelligi. itaq; dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere: nisi ea, quorum causas natura ita contineret: ut ea fieri necesse esset. quid enim spectans, deus ipse diceret Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc uerum ex æternitate: sed causas id efficientes non habebat. ita ne præterita quidem ea, quorum nulla signa, tanquam uestigia

extarent,

extarent, Apollini nota esse censebat. quo minus futura. causis enim efficientibus quanq; rem cognitis, posse deniq; sciri quid futurum esset. ergo nec de Oedipo potuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura causis propositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quicquam huiusmodi. Quo circa si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, cæteráq; quæ ad diuinationem pertinent, comprobare: his autem, qui quæ futura sunt, ea uera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: uide ne non eadem sit illorum causa & stoicorum. hi enim urgentur angustius: illorum ratio soluta, ac libera est. Quod si concedatur nihil posse euenire nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa, non ex æternis causis apta dicatur? causa autem ea est, quæ id efficit, cuius est causa: ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. itaq; non sic causa intelligi debet: ut quod cuiq; antecedat id & causa sit: sed quod cuiq; efficienter antecedat. nec quod in campum descenderim id fuisse causæ, cur pila luderem. nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrũ genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clitemnestram. hoc enim modo uiator quoq; bene uestitus causa grassatori fuisse diceretur: cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennij,

» Vtinam ne in nemore pelio securibus
» Cesæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes?

licuit uel altius: utinam ne in pelio nata ulla unquam esset arbor: etiam supra: utinam ne esset mons ullus pelius: similiterq; superiora repetentem regredi in infinitum licet.

» Ne ue inde nauis inchoandæ exordium
» Cœpisset,-
quorsum hæc præterita? quia sequitur illud
» Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedē
» Medea, animo ægro, amore sæuo saucia,
non ut hæ res causam afferrent amoris. interesse autem aiunt, utrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici non possit: an eiusmodi, cū quo aliquid effici necesse sit. nulla igitur earū causa est, quoniam nullam rem sua ui efficit, cuius dicitur causa. nec id sine quo quippiam non fit, causa est: sed id quod cum accessit, id cuius causa est, efficit necessario. Nondum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta, quæ causa in rerum natura continebatur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior, & cum exitu iunctior. ratio igitur, euentus aperit causam: sed ex æternitate uera fuit hæc enunciatio: relinquetur in insula lemno Philoctetes: nec hoc ex uero in falsum poterat conuerti: necesse est enim in rebus contrarijs duabus, contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid: alterum negat. ex his igitur necesse est inuito Epicuro, alterū uerum esse, alterum falsum. ut sauciabitur Philoctetes, omnibus ante sæculis uerum fuit: non sauciabitur, falsum. nisi forte uolumus Epicureorum opinionem sequi: qui tales enunciationes nec ueras, nec falsas esse dicunt. aut cum id pudet: illud tamen dicunt, quod est impudentius, ueras esse ex contrarijs disiunctiones. sed quæ in his enunciata essent, eorum neutrum esse uerum. O admirabilem licentiam, & miserabilem inscitiam differendi. si enim aliquid in eloquendo, nec uerum, nec falsum est: certe id uerum non

est. quod

est·quod autem uerum non est: qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est: qui potest non uerum esse? tenebitur id quod à Chrysippo defenditur·omnem enunciationem aut ueram, aut falsam esse: ratio ipsa coget: & ex æternitate quædam uera esse: & ea non esse nexa causis æternis: & à fati necessitate esse libe=ra·ac mihi quidem uidetur, cum duæ sententiæ fuis=sent ueterum philosophorum: una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri: ut id fatum uim necessitatis affer=ret: in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedo-cles, Aristoteles, fuit·altera eorum, quibus uiderentur sine ullo fato esse animorum motus uoluntarij: Chry-sippus tanquam arbiter honorarius medium se ferre uoluisse, sed applicat se ad eos potius: qui necessitate motus animos liberatos uolunt·dum autem uerbis uti=tur suis: delabitur in eas difficultates: ut necessitatem fati confirmet inuitus·atq; hoc si placet quale sit uidea=mus in assensionibus, quas prima oratione tractaui· eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uideban-tur, ui effici & necessitate dicebant· qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant: negabantq́; fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse re-moueri: ijq; ita disserebant·Si omnia fato fiunt: omnia fiunt antecedente causa: & si appetitus: illa etiam quæ appetitum sequuntur· ergo etiam assensiones· At si causa appetitus non est sita in nobis: ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate·quod si ita est: ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur sita in nobis sunt· non sunt igitur neq; assensiones, neq; actiones in nostra potestate· Ex quo efficitur, ut neq; laudationes iustæ sint: nec uituperationes: nec honores: nec supplicia·

quod cum uitiosum sit: probabiliter concludi putant non omnia fato fieri, quæcunq; fiant. Chrysippus autem cum & necessitatem improbaret: & nihil uellet sine propositis causis euenire: causarum genera distinguit: ut & necessitatem effugiat: & retineat fatum. causarum enim inquit aliæ sunt perfectæ, & principales: aliæ adiuuantes & proximæ. quamobrem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus: non hoc intelligi uolumus, causis perfectis & principalibus: sed causis antecedentibus adiuuantibus & proximis. itaq; illi rationi quam pauloante conclusi, sic occurrit: si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis: uerum non principalibus, & perfectis, sed adiuuantibus, & proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate: non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate. at hoc sequeretur: si omnia perfectis & principalibus causis fieri diceremus: ut cum hæ causæ non essent in nostra potestate: ne ille quidem esset in nostra potestate. quamobrem qui ita fatum introducunt: ut necessitatem adiungant: in eos ualebit illa conclusio. qui autem causas antecedentes non dicent perfectas neq; principales, in eos nihil ualebit. quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis: id quale sit, facile à se explicari putant. nam quanquam assensio non possit fieri nisi commota uiso: tamen cum id uisum proximam causam habeat, non principalem: hanc habet rationem, ut Chrysippus uult, quam dudum diximus: non ut illa quidem fieri possit nulla ui extrinsecus excitata. necesse est enim assensionem uiso commoueri. sed reuertitur ad Chilindrum, & turbinem suum.

quæ

quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt. id autem cum accidit: suapte natura quod superest, & Chilindrum uolui, & uersari turbinem putant. ut igitur inquit qui protrusit Chilindrum, dedit ei principium motionis: uolubilitatem autem non dedit. sic uisum obiectum imprimet illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem: sed assensio, nostra erit in potestate: eáq;, quemadmodum in Chilindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte ui, & natura mouebitur. quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente: falsum esset omnia fato fieri. sin omnibus, quæcunq; fiunt, uerisimile est causam antecedere: quid afferri poterit? cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur quæ sit causarum distinctio, ac dissimilitudo. hæc cum ita sint à Chrysippo explicata: si illi, qui negant assensiones fato fieri: fateantur tamen eas non sine uiso antecedente fieri: alia ratio est. sed si concedunt anteire uisa: nec tamen fato fieri assensiones: quod proxima illa, & continens causa non moueat assensionem: uide ne idem dicant. neq; enim Chrysippus concedens assensionis proximam & continentem causam esse in uiso positam: neq; eam causam ad assentiendum, necessariam esse: concedet, ut si omnia fato fiant, omnia fiant, causis antecedentibus, & necessarijs: itémq; illi qui ab hoc dissentiunt, confitentes non fieri assensiones sine præcursione uisorum, dicent, si omnia fato fierent, eiusmodi: ut nihil fieret, nisi prægressione causæ: confitendum esse fato fieri omnia. ex quo facile intellectu est, cum utriq; patefacta, atq; explicata sententia sua, ad eundem exitum ueniant: uerbis eos non re dissidere. omninóq;

cum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus uere dici possit: cum hæ causæ antegreßæ sint: non esse in nostra potestate: quin illa eueniant: quorum causæ fuerint: quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen esse potestate: ut illud aliter eueniat: hanc distinctionem utrique approbant. sed alteri censent, quibus in rebus, cum causæ antecesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa eueniant: illas fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatum abesse. hoc modo hanc causam disceptari oportet: non ab Atomis errantibus, & de uia declinantibus præsidium petere. declinat inquit Atomus. primum cur? aliam enim quandam uim motus habebunt à Democrito impulsionis, quam plagam ille appellat: à te Epicure grauitatis & ponderis. quæ ergo noua causa in natura est: quæ declinet Atomum? aut num sortiuntur inter se, quæ declinent? quæ non? aut cur minimo declinent interuallo? maiore non? aut cur declinent uno minimo? non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. nam neque extrinsecus impulsam Atomum, loco moueri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur Atomus, quicquam fuisse causæ: cur ea non è regione ferretur: nec in ipsa Atomo mutationis aliquid factum est: quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. ita cum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficeret: tamen aliquid sibi dicere uidetur: cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respuant. Nec uero quisquam magis confirmare mihi uidetur non modo fatum, uerum etiam necessitatem, & uim omnium rerum: substu-

lisséq; motus animi uoluntarios : q̃ hic qui aliter obsi-stere fato fatetur se non potuisse: nisi ad has commenti-tias declinationes confugisset. nam, ut essent Atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest: ta-men declinationes istæ, nunquam explicarentur. nam si Atomis ut grauitate ferantur, tributum est necessita-te naturæ: quod omne pondus nulla re impediente mo-ueatur & feratur necesse est: illud quoq; necesse est de-clinare quibusdam Atomis, uel si uolunt omnibus na-turaliter.

Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS SCIPIONIS SOMNIVM EX LIBRO DE REP. SEXTO.

C Vm in Africam uenissem Manilio COSS. ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum: nihil mihi potius fuit, quàm ut Masanissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni: complexus me senex collachrymauit: aliquantóq; post suspexit in cœlum: & grates inquit tibi ago summe Sol, uobisq; reliquis cœlites: quod antequam ex hac uita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem: cuius ego nomine ipse recreor. ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; inuictissimi uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus: cum senex nihil nisi de Africano loqueretur: omniáq; eius nō solū facta, sed etiam dicta meminisset. deinde ut cubitū discessimus: me et fessum de uia, & q ad multam noctem uigilassem, arctior, q̄ solebat, somnus cōplexus est. Hic mihi (credo eqdem, ex hoc quod eramus locuti. fit enim sæpe ferè, ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua

mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quem ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, ades inquit animo, & omitte timorem Scipio: & quæ dicam trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere populo romano coacta per me renouat pristina bella: nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles. hanc hoc biennio consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris: triumphum egeris: censorq; fueris: & obieris legatus ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam: delegere iterum absens consul: bellumq; maximum conficies, Numantiam excindens. sed cum eris curru capitolium inuectus: offendes rēp. pturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit: duoq; hi numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de causa habetur: circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas. te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa, dictator remp. constituas oportet: si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius: ingemuissentq; cæteri uehementius: leniter arridens Scipio, quæso inquit ne me è somno excitetis: & pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam remp. sic ha=

beto: omnibus qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur. nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego & si eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis: quæsiui tamen uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. Immo uero inquit hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt. Vestra uero, quæ dicitur uita, mors est. Quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem. quem (ut uidi) equidem uim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat. Atque ego, ut primum fletu represso loqui posse cœpi: quæso inquam pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad uos uenire propero? Non est ita inquit ille. nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit: huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra. hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas uocatis: quæ globosæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita

migrandum est: ne munus humanum assignatum à Deo, defugisse uideamini. sed sic Scipio ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis: tum in patria maxima est. quia ea uita uia est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides. erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens: quem uos (ut à graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, & eæ magnitudines omnium: quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebant. Iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est: ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer: quæso inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? num ne aspicis quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia: quorum unus est cœlestis extimus: qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur stellarum cursus sempiterni. cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu, atq; cœlum. ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris saturniam nominant. deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. deinde subter

mediam

mediam ferè regionem Sol optinet, dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, et compleat. hunc ut comites consequuntur, alter ueneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe luna radijs solis accensa conuertitur. infra autem iam nihil est nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. supra lunam sunt omnia æterna. nam ea, quæ est media & nona tellus, neque mouetur: & infima est: & in ea feruntur omnia sua motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium, efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, æquabiliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono: grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorũ, Mercurij, & Veneris, modorũ septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus, rerum omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum. sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ

aures obsurduerunt · nec est ullus hebetior sensus in uobis · sicut in illis, ubi nilus ad illa, quæ catadupa nominantur, præcipitat ex altissimus montibus: ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret · hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus: ut eum aures hominum capere non possint · sicut intueri solem nequitis aduersum: eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur · Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem · Tum Africanus inquit · sentito te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum · quæ si tibi parua (ut est) ita uidetur: hæc cœlestia semper spectato: illa humana contemnito · tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? uides habitari in terra raris & angustis in locis: & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas · hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit: sed partim obliquos, partim uersos, partim etiam aduersos stare uobis: à quibus spectare gloriam certe nullam potestis · cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam & circundatam cingulis, è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte subnixos, obriguisse pruina uides · medium autem illum & maximum solis ardore torreri · duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus · hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quàm uos tenui parte contingat · omnis enim terra quæ colitur uobis, angustata

uerticibus

uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est circunfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum quod oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine, q̃ si sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cuiusq; nostrũ nomen uel caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit? uel illũ gangẽ transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto quantis in angustiis uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem qui de uobis loquuntur, quàm diu loquentur? quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrum à patribus acceptas posteris prodere: tamen propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est: non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autem interest ab his, qui postea nascentur sermonem fore de te, cum ab his nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. homines enim populariter annum tantummodo solis, idest unius astri reditum metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint: eandemq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille uere uertens annus appellari potest. in quo uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. nanq; ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est: cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: quandoq; eadem parte sol, eodemq;

tempore iterum defecerit: tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam. Quo circa si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis & praestantibus uiris: quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles: atq; ad hanc sedem, & aeternam domum contueri: neq; sermonibus uulgi dederis te: nec in praemijs humanis spem posueris rerum tuarum. suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant. sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur his regionum, quas uides: nec unquam de ullo perennis fuit: & obruitur hominum interitu: & obliuione posteritatis extinguitur. Quae cum dixisset: ego uero inquam ó Africane, siquidem benemeritis de patria quasi limes ad coeli aditum patet: quanquam à pueritia uestigijs ingressus patrijs, et tuis, decori uestro non defui: nunc tamen tanto praemio proposito, enitar multo uigilantius. Et ille. Tu uero enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. nec enim is es, quē forma ista declarat: sed mens cuiusq; is est quisq;, non ea figura, quae digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse. siquidem deus est qui uiget: qui sentit: qui meminit: qui praeuidet: qui tam regit, et moderatur, & mouet id corpus, cui praepositus est: quàm hunc mundum princeps ille Deus. & ut ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. nam quod semper mouetur, aeternum est. quod autem

motum

motum affert alicui: quod ipsum agitatur aliunde: quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem desinit. quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia. ipsum autem nulla ex re fieri potest. nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur: nec ex se aliud creabit. siquidem necesse est à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium, ex eo sit, quod ipsum à se mouetur. id autem nec nasci potest, nec mori. uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat necesse est: ne uim ullam nanciscatur, quæ à primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur: quis est hic, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. quod autem animal est: id motu cietur interiore. nam hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una, ex omnibus quæ sese moueat: neq; nata est certe: & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ curæ de salute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus uelocitas in hanc sedem & domum suam peruolabit. idq; ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras: & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se à corpore abstrahet. nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt: earumq; quasi se ministros præbuerunt: impulsuq; libi-

dinum uoluptatibus obedientium, deorum, & homi-
num iura uiolauerunt: corporibus elapsi, circum ter-
ram ipsam uolutantur: nec in hunc locum, nisi multis
exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit. Ego somno
statim solutus sum.

FINIS.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIBER PRIMVS

ATTICVS.

LVCVS Quidem ille, & hæc Arpinatum quercus agnoscitur, sæpe à me lectus in Mario. si manet illa quercus, hæc est profecto: etenim est sane uetus. QVINTVS. Manet uero Attice noster, & semper manebit: sata est enim ingenio. nullius autem agricolæ cultu stirps, tam diuturna, q̃ poëtæ uersu seminari potest. Atti. Quo tandẽ modo Quinte? aut quale est istuc, quod poëtæ serunt? mihi enim uideris fratrem laudando suffragari tibi. Q. Sit ita sane. uerum tamen dum latinæ loquentur litteræ: quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaq; (ut ait Scæuola) de fratris mei Mario canescet sæculis innumerabilibus. nisi forte Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt: aut quod Homericus Vlyxes, deli se proceram & teneram palmam uidisse dixit: hodie monstrant eandem: multaq; alia multis locis diutius commemoratione manent, quàm natura stare potuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit,

» Nuncia fulua Iouis miranda uisa figura,

nunc sit hæc. sed cum eam tempestas uetustas'ue consumpserit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum uocent. Atti. Non dubito id q̃dem: sed hoc iam non ex te Quinte quæro, uerum ex ipso poeta,

tui ne uersus hanc quercum seuerint: an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MARCVS. Respondebo tibi equidem: sed non antequam tu ipse mihi respondeas Attice, num longe à tuis edibus inambulans post excessum suum Romulus proculo Iulio dixerit, se deum esse: et Quirinum uocari: templumq; sibi dedicari in eo loco iusserit: & Athenis nõ longe item à tua illa antiqua domo Orithiam aquilo sustulerit sic enim est traditum. Atti. Quorsum tandem aut cur ista quæris? M. Nihil sanè: nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo memoriæ sint prodita. Atti. Atqui multa quæruntur in Mario ficta ne an uera sint: & à nonnullis, quod & in recenti memoria, & in arpinati homine, sed ueritas à te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti Tite faciunt imperite: qui in isto opusculo non ut à poeta, sed ut à teste ueritatem exigant: nec dubito quin ijdem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquino apicẽ impositum putent. Q. Intelligo te frater alias in historia leges obseruandas putare: alias in poemate. M. quippe cum in illa ad ueritatem Quinte referantur, in hac ad delectationem pleraq;: quanquam & apud Herodotum patrem historiæ, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. Atti. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem Tite? Atti. Postulatur à te iandiu, uel flagitatur potius historia: sic enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam genere græciæ nihil cedamus. atq; ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorum studijs, qui lit-

teris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus: ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata. abest enim historia litteris nostris: ut & ipse intelligo: & ex te persæpe audio. potes autem tu profecto satisfacere in ea: quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere quæsumus: & sume ad hanc rem tempus: quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse iocundius: si aut ad Fabium, aut ad eum qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium uenias: quanquam ex his alius alio plus habet uirium: tamen quid tam exile quàm isti omnes? Fannij autem ætate coniunctus Antipater paulo inflauit uehementius: habuitq; uires agrestes ille quidem, atq; horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere huic bello Clodius, Asilo: nihl ad Cæliũ: sed potius ad antiquorũ langorem, atq; inscitiam. nam quid Acium memorẽ? cuius loquacitas habet aliquid argutiarũ: nec id tamen ex illa erudita græcorum copia, sed ex librariolis latinis. In orationibus autem multus & ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna eius amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit. Is tamen neq; orator in numero uestro unquam est habitus: & in historia puerile quiddam consectatur: ut unũ Clitarcum, neq; præterea quenquam de græcis legisse uideatur: eum tamen uelle duntaxat imitari: quem si

assequi posset: aliquantum ab optimo tamen abesset. quare tuum est munus: hoc à te expectatur: nisi quid Quinto uidetur secus. Q. Mihi uero nihil: & saepe de isto collocuti sumus: sed est quaedam inter nos parua dissensio. Atti. Quae tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiatur exordium. ego enim ab ultimis censeo: quoniam illa sic scripta sunt: ut ne legantur quidem: ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deposcit: ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Atti. ego uero huic potius assentior. sunt enim maximae res in hac memoria atq; aetate nostra. tum autem hominis amicissimi Cn. Pompeij laudes illustrabit. incurret etiam in illum memorabilem annum suum: quem ab isto malo praedicari, quàm ut aiunt de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem à me istum laborem iandiu postulari Attice: quem non recusarem: si mihi ullum tribueretur uacuum tempus & liberum. neq; enim occupata opera, neq; impedito animo, res tanta suscipi potest. utrunq; opus est, & cura uacare, & negotio. Atti. Quid? ad caetera, quae scripsisti plura, quàm quisquam è nostris: quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum? M. subsiciua quaedam tempora incurrunt: quae ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quae scribimus. historia uero nec institui potest, nisi praeparato ocio: nec exiguo tempore absolui: & ego animi pendere soleo cum semel quid orsus, si traducor alio: neq; tam facile interrupta contexo: quàm absoluo instituta. Atti. legationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut eiusmodi quampiam cessationem libe=

ram, atq; ociosam. M. ego uero aetatis potius uacatio=
ni confidebam: cum praesertim non recusarem, quo
minus more patrio sedens in solio consulentibus re=
sponderem: senectutisq; non inertis grato atq; hone=
sto fungerer munere. sic enim mihi liceret, & isti rei
quam desyderas, & multis uberioribus atq; maiori-
bus, operae quantum uellem dare. Atti. Atqui ue-
reor ne istam causam nemo noscat: tibiq; semper di=
cendum sit: & eo magis, quod te ipse mutasti: &
aliud dicendi genus instituisti: ut quemadmodum Ro=
scius familiaris tuus in senectute numeros in cantu ce=
ciderat: ipsasq; tardiores fecerat tibias: sic tu à con=
tentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie re=
laxes aliquid: ut iam oratio tua non multum à phi=
losophorum lenitate absit. quod sustinere cum uel sum=
ma senectus posse uideatur: nullam tibi à causis ua-
cationem uideo dari. Q. At mehercule ego arbi-
trabar posse id populo nostro probari: si te ad ius re=
spondendum dedisses. Quamobrem, cum placebit, tibi
experiendum censeo. M. Id si quidem Quinte nul=
lum esset, in experiendo periculum. sed uereor ne dum
minuere uelim laborem, augeam: atq; ad illam cau-
sarum operam, ad quam ego nunquam nisi paratus,
& meditatus accedo: adiungatur haec iuris interpre-
tatio: quae non tam mihi molesta sit propter laborem:
quàm quod dicendi cogitationem auferat: sine qua ad
nullam maiorem unquam causam sum ausus acce=
dere. Atti. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his
subsiciuis, ut ais, temporibus: & conscribis de iure ci=
uili subtilius quàm caeteri. nam à primo tempore aeta=
tis iuri studere te memini: cum ipse etiam ad Scaeuolam

uentitarem: neq; unquam mihi uisus es ita te ad dicendum dedisse: ut ius ciuile contemneres. M. In longum sermonem me reuocas Attice: quem tamen nisi Quintus aliud quid nos agere mauult, suscipiam: & quoniam uacui sumus, dicam. Q. Ego uero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spacia nostra, sedes'q; pergimus? ubi cum satis erit deambulatum, requiescemus: nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. Atti. Nos uero & hac quidem, adire si placet per ripam & umbram. sed iam ordire explicare quæso de iure ciuili quid sentias. M. Ego memini summos fuisse in ciuitate nostra uiros: qui id interpretari populo, & respondere soliti sint. sed eos magna professos in paruis esse uersatos. quid enim est tantum? quantum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum? quàm est munus hoc eorum, qui consuluntur, quàm est populo necessarium? nec uero eos, qui ei muneri præfuerunt, uniuersi iuris expertes fuisse existimo: sed hoc, ciuile quod uocant eatenus exercuerunt: quoad populo præstare uoluerunt. id autem incognitum est minus'q; in usu necessarium. quamobrem quo me uocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum, ac de parietum iure? aut ut stipulationum, & iudiciorum formulas componam? quæ & conscripta sunt à multis diligenter: & sunt humiliora quàm illa, quæ à uobis expectari puto. Atti. Atqui si quæres ego quid expectem: quoniam scriptum est à te satis de optimo reip. statu: consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse uideo Platonem illum tuum:

quem tu admiraris: quem omnibus anteponis: quem maxime diligis. M. Vis ne igitur, ut ille Crete cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstiuo quemadmodum describit die, in cupressetis gnosiorum, & spacijs siluestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in uiridi opacáq; ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus ijsdem de rebus aliquid uberius, quàm forensis usus desyderat? Atti. Ego uero ista audire cupio? M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem. nam sic habetote: nullo in genere disputandi magis honesta patefieri: quid sit homini natura tributum: quantam uim rerum optimarum mens humana contineat: cuius muneris colendi, efficiendiq; causa nati, & in lucem editi sumus: quæ sit coniunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis fons legum, & iuris inueniri potest. non ergo à prætoris edicto, ut pleriq; nunc, neq; à XII. tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam puto. non enim id quærimus hoc sermone Pomponi, quemadmodum caueamus in iure: aut quid de quaq; consultatione respondeamus. sit ista res magna: sicut est: quæ quondam à multis claris uiris, nunc ab uno summa authoritate, & scientia sustinetur. sed nobis ista complectenda in hac disputatione tota causa uniuersi iuris est ac legum: ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendam, & angustum locum concludatur naturæ. natura enim iuris nobis explicanda est: eáq; ab hominis repetenda natura:

considerandæ leges: quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iura, & iussa populorum: in quibus ne nostri quidẽ populi latebunt, quæ uocantur iura ciuilia. Q. Alte uero &, ut oportet, à capite frater repetis quod quærimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iustitiæ, quàm litigandi tradunt uias. M. Non est ita Quinte: ac potius ignoratio iuris litigiosa est quàm scientia. sed hæc prosterius. nunc iuris principia uideamus. Igitur doctissimis uiris proficisci placuit à lege: haud scio an recte: si modo, ut ijdem definiunt, Lex est ratio summa insita in natura: quæ iubet ea quæ facienda sunt: prohibetq; contraria. eadem ratio cum est in hominis mente confirmata, & confecta: lex est. itaq; arbitrantur prudentiam esse legem: cuius ea uis sit: ut recte facere iubeat: uetet delinquere: eamq; rem illi græco putant nomine suum cuiq; tribuendo appellatam: ego nostro à legendo. nam ut illi æquitatis, sic nos delectus uim in lege ponimus: & proprium tamen utrunq; legis est. quod si ita recte dicitur: ut mihi quidem plerunq; uideri solet: à lege ducendum est iuris exordium. Ea est enim naturæ uis: ea mens ratioq; prudentis: ea iuris atq; iniuriæ regula. sed quoniam in populari ratione omnis nostra uersatur oratio: populariter interdum loqui necesse erit: & appellare eam legem, quæ scripto sancit quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus appellat. constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium: quæ sæculis omnibus ante nata est, quàm scripta lex ulla, aut quàm omnino ciuitas constituta. Q. Commodius uero, & ad rationem insti-

tuti sermonis sapientius. M. Vis ne ergo ipsius iuris ortum à fonte repetamus? quo inuento non erit dubiũ, quo sint hæc referenda quæ quærimus. Q. Ego uero ita faciendum esse censeo. Atti. Me quoq; adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius reipu. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio: tenendus est nobis, & seruandus status: omnesq; leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus: serendi etiam mores: nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura: qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. Atti. Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Das ne igitur hoc nobis Pomponi? nam Quinti noui sententiam: deorum immortalium natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbum, quo planius significem quod uolo, naturam omnem diuinam regi. nam si hoc non probas: à deo nobis causa ordienda est potissimum. Atti. Do sanè si postulas: etenim propter hunc concentum auium, strepitumq; fluminum, non uereor condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauendum est. solent enim id quod uirorum bonorum est, admodum irasci, nec uero ferent si audierint te primum capitulum optimum prodidisse: in quo scripsit nihil curare deum nec sui nec alieni. Atti. Perge quæso: nam id quod tibi concessi, quorsum pertineat expecto. M. Non faciam longius: huc enim pertinet: animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à supremo deo. solum est enim ex tot animantium generibus, atq; naturis, particeps rationis & cogitatio=

nis, cum cætera sint omnia expertia: quid est autem non dicam in homine, sed in omni cœlo, atq; terra, ratione diuinius? quæ cum adoleuit, atq; perfecta est: nominatur rite sapientia. est igitur, quoniam nihil est ratione melius: eaq; & in homine & in deo: prima homini cum deo rationis societas. inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. quæ cum sit lex: lege quoq; consociati homines cum dijs putandi sumus. inter quos porro est communio legis: inter eos communio iuris est. quibus autem hæc sunt inter eos communia: et ciuitatis eiusdem habendi sunt. si uero ijsdem imperijs & potestatibus parent: multo etiam magis. parent huic cœlesti descriptioni, mentiq; diuinæ, & præpotenti deo. unde etiam ut iam uniuersus hic mundus una ciuitas communis deorum atq; hominum existimanda est: & quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguntur status: id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoq; præclarius: ut homines deorum agnatione & gente teneantur. nam cum de natura omni quæritur, disputari solent nimirum ista: perpetuis cursibus, conuersionibus cœlestibus, extitisse quandã materiam serendi generis humani: quod sparsum in terras, atq; satum, diuino auctum sit animorum munere: nam quod aliquibus cohærent homines, e mortali genere sumpserunt, quæ fragilia essent & caduca: animum esse ingeneratum a deo: ex quo uere uel agnatio nobis cum cœlestibus, uel genus, uel stirps appellari potest. itaq; ex tot generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquã dei: de ipsisq; hominibus nulla gens est, neq; tam immansueta,

mansueta, neq; tam fera: quæ non, etiam si ignoret qualem habere deum deceat: tamen habendum sciat. ex quo efficitur illud, ut is agnoscat deum, qui unde ortus sit, quasi recordetur ac noscat. iam uero uirtus eadem in homine ac deo est: neq; ullo alio ingenio præterea. est autem uirtus nihil aliud quàm in se perfecta, & ad summum perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. quod cum ita sit, quæ tandem potest esse propior certior ue cognatio? itaq; ad hominum commoditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est: ut ea quæ gignuntur donata consulto nobis, non fortuito nata uideantur: nec solum ea quæ frugibus atq; bacis terræ foetu profunduntur: sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. artes uero innumerabiles repertæ sunt, docente natura. quam imitata ratio res ad uitã necessarias solerter consecuta est. ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit: sed etiam sensus, tanquam satellites attribuit ac nuncios: et rerũ plurimarum obscuras & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quædam scientiæ: figuramq; corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. nam cum cæteras animantes abiecisset ad pastum: solum hominem erexit: ad cœliq; quasi cognationis domiciliiq; pristini conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris: ut in ea penitus reconditos mores effingeret. nam & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: & is qui appellatur uultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores:

cuius uim græci norunt: nomen omnino non habent. omitto opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis: moderationem uocis: orationis uim: quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. neq; enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum satis, ut mihi uidetur, in his libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerũ esse uoluit, generauit & ornauit deus: perspicuum sit illud, ne omnia disserantur, ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab ijs, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem & pficit. Atti. Dij immortales quam tu longe iuris principia repetis: atq; ita ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam à te de iure ciuili: sed facile patiar te hunc diem uel totum, in isto sermone consumere. sunt enim hæc maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris: q̃ ipsa illa, quorum hæc causa præparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius: q̃ planè intelligi nos ad iustitiam esse natos: neq; opinione, sed natura constitutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemq; perspexeris. nihil est enim unum uni tam simile, tam par, q̃ omnes inter nosmetipsos sumus. quod si deprauatio consuetudinum, si opinionũ uanitas, non imbecillitatem animorum torqueret, & flecteret quocunq; cœpisset: sui nemo ipse tam similis esset: q̃ omnes sunt omnium. itaq; quæcunq; est hominis diffinitio, una in omnes ualet. quod argumentis satis

est, nullam

est, nullam dissimilitudinem esse in genere. quæ si esset: non una omnes diffinitio contineret. etenim ratio, qua una præstamus beluis: per quam coniectura ualemus: argumentamur: refellimus: disserimus: conficimus aliquid: concludimus: certe est communis, doctrina differens, discendi quidem facultate par. nam & sensibus eadem omnia comprehenduntur: & ea quæ mouent sensus, itidem mouent omnium: quæq; in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: interpresq; est mentis oratio, uerbis discrepans, sententijs congruens. nec est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam nactus ad uirtutem peruenire non possit. nec solum in rectis, sed etiam in prauis actibus insignis est humani generis similitudo. nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ & si est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddã naturalis boni. lenitatis est enim & suauitatis. id enim, ut suauitate delectans, sic ab errore mentis tanquam salutare aliquid asciscitur. similiq; inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: uita expetitur: quia nos in quo nati sumus continet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturæ interitus uidetur sequi. propter quam honestatis, & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, uidentur: miseri autem, qui inglorij. molestiæ, letitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes peruagantur: nec si opiniones aliæ sunt apud alios: iccirco qui canem & felem ut deos colunt, non eadem superstitione qua cæteræ gentes conflictantur. quæ autem natio non comitatem, non benignitatẽ, non gratum animum, & beneficij memorem diligit? quæ

superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur? non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur: illud extremum est, q̄ recte uiuendi ratio meliores efficit. quæ si approbatis: pergam ad reliqua: sin quid requiritis: id explicemus prius. Atti. Nos uero nihil, ut pro utroq; respondeam. M. Sequitur igitur ad participandum alium alio communicandumq; inter omnes, iustos natura esse factos. atq; hoc in omni disputatione sic intelligi uolo, q̄ dicam naturam esse. tantam autem esse corruptelam malæ consuetudinis: ut ab ea tanquam igniculi extinguantur à natura dati: exorianturq; & confirmentur uitia contraria. quod si quomodo est natura, sic iudicio homines, humani (ut ait poeta) nihil à se alienum putarent: coleretur ius æque ab omnibus. quibus enim ratio natura data est: iisdem etiam recta ratio data est. ergo & lex: quæ est recta ratio in iubendo, & uetando. si lex: ius quoq;. at omnibus ratio. ius igitur datum est omnibus, recteq; Socrates execrari eum solebat, qui primus utilitatem à natura seiunxisset. id enim querebatur caput esse exitiorum omnium. unde enim illa Pythagorea uox τὰ φίλων κοινὰ, καὶ φιλίαν ἰσότητα. ex quo perspicitur cum hanc beneuolentiam tam late longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute præditum contulerit: tum illud effici, quod quibusdam incredibile uideatur: sit autem necessarium: ut nihilo sese plusquam alterum diligat. quid enim est quod differat? cum sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tantulum modo potuerit: iam amicitiæ nomen occiderit. cuius est ea uis: ut simulatq; sibi aliquid q̄

alteri

alteri maluerit : nulla sit. quæ præmuniuntur omnia, reliquo sermoni, disputationiq; nostræ: quo facilius ius in natura esse positum intelligi possit. de quo cum perpauca dixero : tum ad ius ciuile ueniam : ex quo hæc omnis nata est oratio. Q. Tu uero iam perpauca scilicet ex ijs enim quæ dixisti, Attice * uidetur mihi quidem ex natura ortum esse ius. Atti. An mihi aliter uideri possit? cum hæc iam perfecta sint? primum quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos : secundo autem loco unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem, cōmunemq; rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiam societate iuris contineri. quæ cum uera esse recte, ut arbitror, concesserimus : qui iam licet nobis à natura leges & iura seiungere? M. Recte dicis: & res sic se habet. uerum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuse olim disputabantur, ac liberæ : ea nunc articulatim distinctéq; dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus: nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse ius disputarint. Atti. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est? aut tu is es? qui in disputando non tuum iudicium sequare? sed authoritati aliorum pareas? M. Non semper Tite. sed iter huius sermonis, quod sit uides. ad rei publicæ firmandas, & stabiliendas uires, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. quocirca uereor committere: ut non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur. nec tamen ut omnibus probentur : nam id fieri non potest: sed ut his, qui omnia recta, atq; ho=

nesta per se expetenda duxerunt: & aut nihil omnino in bonis numerandum: nisi quod per seipsum laudabile esset: aut certe nullum habendum magnum bonum: nisi quod uere laudari sua sponte posset. his omnibus, siue in academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, genere docendi paulum differentes, secuti sunt: siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis immutauerunt uocabula: siue etiam Aristonis difficilem, atq; arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt: ut uirtutibus exceptis, atq; uicijs, caetera in summa aequalitate ponerent: his omnibus haec quae dixi probantur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atq; omnia quae sequantur in uita, quaeq; fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si uera dicunt: nihil enim opus est hoc loco litibus: in hortulis suis iubeamus dicere: atq; etiam ab omni societate reipublicae, cuius partem nec norunt ullam: nec unquam nosse uoluerunt: paulisper facessant rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerum academiam hanc ab Arcesila, & Carneade recentem exoremus, ut sileat. nam si inuaserit in haec, quae satis scite nobis instructa & composita uidentur: nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo. * nam etiam sine illius suffimentis expiati sumus. At uero scelerum in homines atq; impietatum nulla expiatio est. itaq; poenas luunt non tam iudicijs, quae quondam nusquam erant: hodie multifariam nulla sunt: ut sint tamen: persaepe falsa sunt: ut eos agitent, insectenturq; furiae, non ardentibus

dentibus

dentibus tedis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisq; cruciatu. quod si homines ab iniuria pœna, non natura arcere deberet: quæ nam sollicitudo uexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit: quin aut abnuerit à se commissum esse facinus: aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret: defensionemq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. quæ si appellare audent impij: quo tandẽ studio colentur à bonis? quod si pœna, si metus supplicij, non ipsa turpitudo, terret ab iniuriosa facinorosaq; uita: nemo est iniustus: at incauti potius habendi sunt improbi. tum autẽ qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atq; fructu, callidi sumus, non boni. nã quid faciet is homo in tenebris, q nihil timet nisi testem, uel iudicem? qd in deserto loco, nactus quẽ multo auro spoliare possit, imbecillum, atq; solum? noster quidem hic natura iustus uir ac bonus, etiã colloquetur: iuuabit: in uiam deducet. is uero qui nihil alterius causa facit: & metitur suis commodis omnia: uidetis credo quid sit acturus. q si negabit se illi uitam erepturum: & aurum ablaturum: nunquam ob eam causam negabit q id natura turpe iudicet: sed quod metuat ne emanet: idest ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agrestes erubescant. Iam uero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sint in populorum institutis, aut legibus. etiam'ne? si quæ sint tyrannorum leges: si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent? aut si omnes athenienses delectarentur tyrannicis legibus: num idcirco hæ leges iustæ haberentur? nihil credo magis illa,

quam interrex noster tulit: ut dictator quem uellet ciuium, indicta causa impune posset occidere. est enim unum ius: quo deuincta est hominum societas: & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi, atq; prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus: siue est illa scripta uspiam: siue nusquam. quod si iusticia est obtemperatio scriptis legibus, institutisq; populorum: & si, ut ijdem dicunt, utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easq; perrumpet si poterit is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. ita fit ut nulla sit omnino iustitia: si neq; natura est: & ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate illa conuellitur. atq; si natura confirmatum ius non erit: uirtutes omnes tollantur. ubi enim liberalitas, ubi patriæ charitas, ubi pietas, ubi autem bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ uoluntas, poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines: quod fundamentum iuris est, neque solum in homines obsequia, sed etiam in Deos cærimoniæ, religionesq; tolluntur. quas non metus, sed ea coniunctione, quæ est homini cum deo conseruandas puto. Quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententijs iudicum, iura constituerentur: ius esset latrocinari: ius adulterare: ius testamenta falsa supponere: si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. quæ si tanta potentia est stultorum sententijs, atq; iussis: ut eorum suffragijs rerum natura uertatur: cur non sanciunt, ut quæ mala, perniciosaq; sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur cum ius ex iniuria lex facere possit: bonum eadem facere non possit ex malo? atqui nos legem bonam à

mala

mala nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus. nec solum ius a natura dijudicatur: sed omnino omnia honesta ac turpia. nam & communis intelligentia nobis notas res efficit: easq; in animis nostris inchoauit: ut honesta in uirtute ponantur, in uitijs turpia. hæc autem in opinione existimare, non in natura ponere, dementis est. nam nec arboris nec equi uirtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est: honesta quoq; & turpia natura dijudicanda sunt. nam si opinione uniuersa uirtus: eadem eius etiam partes probarentur. quis igitur prudentem, & ut ita dicam, catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ratio. quod certe in natura est. igitur omnis honestas eodem modo. nam ut uera & falsa, ut consequentia, & contraria, sua sponte, non aliena iudicantur: sic constans, & perpetua ratio uitæ, quæ est uirtus, itemq; inconstantia, quod est uitium, sua natura probatur. nos ingenia iuuenum non ratione ab ingenita naturæ uirtute, sed uitia quæ existunt ab ingenijs iudicamus. An ea non aliter quàm honesta & turpia non ad naturam referri necesse erit? quod laudabile bonum est, in se habeat, quod laudetur necesse est. ipsum enim bonum non est opinionibus sed natura insitum. nam ni ita esset, beati quoq; opinione essent. quo quid dici potest stultius? Quare cum & bonum & malum natura iudicetur: & ea sint principia naturæ: certe honesta quoq; & turpia simili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, hominumq; dissensio. & quia non idem contingit in

sensibus: hos natura certos putamus: illa, quæ alijs sic, alijs secus, nec ijsdem semper uno modo uidentur, ficta esse dicimus. quod est longe aliter. nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scæna deprauat: non multitudinis consensus abducit à uero. animis omnes tenduntur insidiæ, uel ab his quos modo enumeraui, qui teneros, & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut uolunt: uel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitarix boni uoluptas, malorum autem mater omnium: cuius blanditijs corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac & scabie carent: non cernimus satis. Seqtur ut conclusa mihi iam hæc sit omnis ratio: id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt: & ius & omne honestum sua sponte esse expetendum. etenim omnes uiri boni ipsam æquitatem & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. per se igitur ius est expetendum & colendum. quod si ius: & iustitia: sic & reliquæ quoq; uirtutes per se colendæ sunt. quid liberalitas? gratuita, ne est, an mercenaria? Si sine præmio benigna est: gratuita. si cum mercede: conducta: nec est dubium quin is, qui liberalis, benignus ue dicitur, officium non fructum sequatur. ergo item iustitia nihil expetit præmij, nihil precij. per se igitur expetitur. eademq; omnium uirtutum causa, atq; sententia est. atq; etiam si emolumentis non suapte natura uirtus expetitur: una erit uirtus: quæ malitia rectissime dicetur. ut enim quisq; maxime ad suum commodum refert quæcunq; agit: ita minime est uir bonus: ut qui uirtutem præmio metiuntur, nullam

uirtutem nisi malitiam putent. ubi enim beneficus? si nemo alterius causa benigne facit? ubi gratus? si non eum ipsum cui referunt gratiam cernunt grati? ub illa sancta amicitia? si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus & abiciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. Quo quid potest, dici immanius? quod si amicitia per se colenda est: societas quoq; hominum, & æqualitas, & iustitia per se expetenda. quod ni ita est: omnino iustitia nulla est. id enim iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem quærere. quid uero de modestia? quid de temperantia? quid de continentia? quid de uerecundia, pudore, pudicitiaq; dicemus? infamiæ ne metu non esse petulantes? an legum & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi sunt, ut bene audiant, & ut rumorem bonum colligant, erubescunt: & pudet impudica loqui. ac me nimirum istorum philosophorum pudet: qui nullum uitium uitare, nisi iudicio ipso multatũ putant. qd enim? possumus eos, qui stupro arcentur infamiæ metu, pudicos dicere? cum ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut laudari rite, aut uituperari potest? si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis? animi deformitas non habebit? cuius turpitudo ex ipsis uitijs facillime perspici potest. quid enim fœdius auaritia? quid immanius libidine? quid contemptius timiditate? quid abiectius tarditate & stultitia dici potest? quid ergo? eos, qui singulis uitijs excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos

miseros dicimus? an propter uim turpitudinemq; uitiorum? quod item ad contrariam laudem in uirtute dici potest. Nam si propter alias res uirtus expetitur: melius esse aliquid quam uirtutem necesse est. pecuniam ne igitur? an honores? an formam? an ualetudinem? quæ et cum adsunt perparua sunt: & quamdiu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. an id quod turpissimum dictu est, uoluptatem? an in ea quidem spernenda & repudianda uirtus uel maxime cernitur? Videtis ne, quanta series rerum, sententiarumq; sit? atq; ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuissem. Q. Quo tandem? libenter enim frater ad istam orationem tecum prolaberer. M. ad finem bonorum: quo referuntur, & cuius causa sunt facienda omnia: controuersam rem & plenam dissensionis inter doctissimos, sed aliquando tamen iudicandam. A. Qui istuc fieri potest L. Gellio mortuo? Q. Quid tandem id ad rem? Atti. quia me Athenis audire ex phedro meo memini Gellium familiarem tuum, cum proconsul ex prætura in græciam uenisset: & athenis philosophos qui tum erant, in locum unum conuocasse: ipsisq; magnopere authorem fuisse: ut aliquando controuersiarum aliquem facerent modum. quod si essent eo animo: ut nollent ætatem in litibus conterere: posse rem cum eo conuenire, & simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Ioculare istud quidem Pomponi, & à multis sæpe derisum, sed ego planè uellem me arbitrũ inter antiquã academiam & Zenonem datum. Atti. Quo tandem istuc modo? M. Quia de re una solum dissident: de

cæteris mirifice congruunt. Atti. An tandem una de re est solum dissensio? M. quæ quidem ad rem pertineat, una. quippe cum antiqui omnes ꝙ secundum naturam esset, quo iuuaremur in uita, bonum esse decreuerint: hic nisi quod honestum esset, putauerit bonum. Atti. perparuam uero controuersiam dicis, ac non eam quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis, si re, ac non uerbis dissiderent. Atti. ergo assentiris Antiocho familiari meo, magistro enim non non audeo dicere: quocum uixi: et qui me ex nostris penè conuellit hortulis: deduxitq́; in academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens & acutus, & in suo genere perfectus: mihiq́; fuit, ut scis familiaris. cui tamen ego assentiar in omnibus, nec ne, mox uidero. hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari. Atti. qui istuc tandem uides? M. quia si, ut Chius Aristo dixit, solum bonum esse diceret quod honestum esset: malumq́; quod turpe: cæteras res omnes planè pares, ac ne minimum quidem utrum adessent, an abessent interesse: ualde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet: essetq́; inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio. nunc uero cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas non malas: sentit idem quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia, controuersia nata est de finibus: in

qua quoniam usucapionem. XII. tabulæ, inter quinq; pedes esse uoluerunt: depasci ueterem possessionem academiæ ab hoc acuto homine non sinemus. nec Manilia lege singuli, sed ex his tres arbitri finis regemus. Q. quam nam igitur sententiam dicimus? M. requiri placere terminos, quos Socrates pegerit: iisq; parere. Q. Præclare frater iam nunc à te uerba usurpantur ciuilis iuris et legum: quo de genere expecto disputationem tuam. nam ista quidem magna diiudicatio est: ut ex te ipso sæpe cognoui. M. Sed certe res ita se habent, ut ex natura uiuere summum bonum sit: idest uita modica, & apta uirtute perfrui: aut naturam sequi: & eius quasi lege uiuere: id est nihil quantum in ipso sit prætermittere: quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur: quod inter hæc uelit uirtute, tanquam lege uiuere. quapropter hoc diiudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest. si quidem id quod suscæpimus perfecturi sumus. Atti. At ego huc declinabam non inuitus. Q. licebit aliàs: nunc id agamus quod cœpimus: cum præsertim ad id nihil pertineat, hæc de summo malo, bonoq; dissensio. M. Prudentissime Quinte dicis. nam quæ à me adhuc dicta sunt, * Q. nec Licurgi leges, nec Solonis, neq; Carondæ, neq; Seleuci, nec nostras. XII. tabulas, nec plebiscita desydero. sed te existimo, tum populis, tum etiam singulis, hodierno sermone legem uiuendi, & disciplinam daturum.

M. Est huius uere disputationis Quinte proprium, id quod expectas: atq; utinam esset etiam facultatis meæ. sed profecto ita se res habet: ut quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet, commenda=

tricemq; uirtutum: ab ea uiuendi doctrina ducatur: ita fit ut mater omnium bonarum artium sapientia sit: à cuius amore græco uerbo philosophia nomen inuenit: qua nihil à dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum uitæ datum est. hæc enim una nos, cum cæteras res omnes, tum quod est difficillimum, docuit, ut nos metipsos nosceremus: cuius præcepti tanta uis, tanta sententia est: ut ea non homini cuipiam, sed delphico deo tribueretur. nam qui se ipse norit: primum aliquid sentiet se habere diuinum: ingeniumq; in se suum, sicut simulacrum aliquod dedicatum putabit: tantoq; munere deorum semper dignum aliquid & faciet: & sentiet: & cum se ipse perspexerit: totumq; tentarit: intelliget quemadmodum à natura subornatus in uitam uenerit: quantaq; instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamq; sapientiam: quoniam principio, rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit: quibus illustratus sapientia duce bonum uirum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. nam cum animus cognitis percæptisq; uirtutibus à corporis obsequio, indulgentiaq; discesserit: uoluptatemq; sicut labem aliquam dedecoris oppresserit: omnemq; mortis dolorisq; timorem effugerit: societatemq; carnis eiecerit: tum suis, omnibusq;, natura coniunctos, suos duxerit: cultumq; deorum, & puram religionem susceperit: & exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda & reiicienda contraria: quæ uirtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemq; cum cælum, terras, maria, omniumq;

rerum naturam perspexerit: eáq; unde generata, quo recurrant, quando, quomodo obitura, quid in iis mortale, & caducum, quid diuinum, æternumq; sit uiderit: ipsumq; ea moderantem & regentem penè prehenderit: seséq; non unis circundatum mœnibus popularem alicuius loci, sed ciuem totius mundi, quasi unius urbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atq; in hoc conspectu & cognitione naturæ, dii immortales quam ipse se noscet: quod Apollo præcepit pythius: quàm contemnet, quàm despiciet, quàm pro nihilo putabit ea, quæ uulgo dicuntur amplissima. atq; hæc omnia, quasi sepimento aliquo uallabit, disserendi ratione, ueri, & falsi, iudicio, scientia, & arte quadam intelligendi quid quanq; rem sequatur, & quid sit cuiq; contrarium. cumq; se ad ciuilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit: sed etiam fusa latius perpetua oratione: qua regat populos: qua stabiliat leges: qua castiget improbos: qua tueatur bonos: qua laudet claros uiros: qua præcepta salutis, & laudis, apte ad persuadendum edat suis ciuibus: qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, consolari possit afflictos: factáq; & consulta fortium & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res tantæq; sint, quæ inesse in homine pspiciantur ab his, qui se ipsi uelint noscere: earũ parens est educatrixq; sapientia. Atti. laudata quidem à te grauiter & uere sed quorsus hæc pertinent? M. Primum ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quæ tanta esse uolumus. non enim erunt: nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima.

deinde

deinde facio & libenter, & ut spero, recte: quod eam cuius studio teneor, quæq; me quicunq; sum effecit, non possum silentio præterire. Atti. re uera facis, et merito, et ipse: fuitq; id ut dicis in hoc sermone faciendum.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIBER SECVNDVS

ATTICVS.

s Ed uis'ne quoniam & satis iam deambulatum est: & tibi aliud dicendi initium sumendum est: locum mutemus? & in insula, quæ est in fibreno: nam opinor illi alteri flumini nomen esse: sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti: siue quid mecum ipse cogito: siue aliquid scribo, aut lego.

Atti. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari non queo: magnificasq; uillas, & pauimēta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum quos isti tubos & euripos uocant: quis non cum hæc uideat irriserit? itaq;, ut tu pauloante de lege & iure differens ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemq; quæruntur: natura dominatur. quare antea mirabar, nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idq; ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus: sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari. nunc contra miror, te, cum Roma absis: usquam potius esse. M. Ego uero cum licet plures dies

abesse, præsertim hoc tempore anni, & amœnitatem, & salubritatem hanc sequor. raro autem licet. sed numirũ me alia quoq; causa delectat: quæ te non attingit ita. Atti. Quæ tandẽ ista causa est? M. Quia, si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei, germana patria. hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra: hic genus: hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio. qui cum esset infirma ualitudine: hic ferè ætatem egit in litteris. sed hoc ipso in loco cum auus uiueret: & antiquo more parua esset uilla: ut illa curiana in sabinis: me scito esse natum. quare id est nescio quid: & latet in animo ac sensu meo: quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus uir, Itacham ut uideret, immortalitatẽ scribitur repudiasse. Atti. Ego uero tibi istam iustam causam puto: cur huc libentius uenias: atq; hunc locum diligas. quin ipse: uere dicam: sum ipsi uillæ amicior factus, atq; huic omni solo: in quo tu ortus, & procreatus es. mouemur enim nescio quo pacto locis ipsis: in quibus eorum quos diligimus, aut admiramur: adsunt uestigia. me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ non tam operibus magnificis, exquisitisq; antiquorum artibus delectant: q̃ recordatione summorum uirorum: ubi quisq; habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studioseq; eorum etiam sepulchra contemplor. quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula pene mea tibi ostendisse. Atti. Et quidem me cognosse admodum gaudeo. sed illud tamen quale est? quod paulo ante dixisti? hunc locum, idem ego te accipio

cipio dicere arpinum, germanam patriam esse uestram. nunquid uos duas habetis patrias? an est illa una patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias: unam naturæ: alteram ciuitatis. ut ille Cato, cũ esset Tusculi natus, in populi ro. ciuitatem susceptus est. itaq;, cum ortu tusculanus esset: ciuitate romanus: habuit alteram loci patriam: alteram iuris. ut uestri Attici, priusquam Theseus eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnis se conferre iussit |: & symphradas ex atticis: sic nos & eam patriam dicimus ubi nati: & illam qua excepti sumus. sed necesse est charitate eam præstare. qua reip. nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit: quàm illa, quæ excepit. itaq; ego esse hanc meam patriam prorsus nunquam negabo: dum illa sit maior: & hæc in ea contineatur. Atti. Recte igitur magnus ille noster me audiẽte posuit in iudicio: cum pro Ambio tecum simul diceret: Remp. nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse: quod ex eo, duo sui conseruatores extitissent: ut iam uideam, adduci hanc quoq;, quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus: & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit: rapideq; dilapsus cito in unum confluit: & tantum complectitur quod satis sit modicæ palestræ loci. quo effecto, tanquam id habuerit ope-

ris, ac muneris: ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum: statim præcipitat in Lirem: & quasi in familiam patritiam uenerit, amittit nomen obscurius: Liremq́; multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi: cum ad multa accesserim: ut uix pede tentare id possim: quod in phædro Platonis facit Socrates. M. Est uero ita. sed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto sæpe audio, thebanus Epirotes tuus ille nihil opinor concesserit. Q. Est ita ut dicis. caue enim putes attici nostri emathio, platanisq́; illis, quicquam esse præclarius. sed si uidetur considamus hic in umbra: atq; ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis Quinte. at ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil eorum deberi potest. Q. ordire igitur nam hunc tibi totum dicamus diem, maiore musarum primordio, sicut in arati carmine orsi sumus. M. Quorsum istuc? Q. Quia nunc itidem ab eodem, & cæteris dijs immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. M. Optime uero frater: & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas: uim naturamq; legis. ne cum referenda sint ad eam nobis omnia: labamur interdum errore sermonis: ignoremusq́; uim sermonis eius, quo iura nobis diffinienda sint. Q. Sanè quidem hercule est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam: legem neq; hominū ingenijs excogitatam: neq; scitum aliquod esse populorum: sed æternum quiddam: quod uniuersum mundum regeret imperandi, prohibendiq́; sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse

dicebant

dicebant omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei. ex qua illa lex, quam dij humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio, mensq; sapientis, ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est. sed antequam ad populares leges uenias: uim istius cælestis legis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat: & ad sermonis morem usitati trahat. M. A' paruis enim Quinte didicimus: si in ius uocat, atque eiusmodi leges alias nominare. sed uero intelligi sic oportet: & hæc, & alia iussa, ac uetita populorum, uim habere ad recte facta uocandi: & à peccatis auocandi: quæ uis non modo senior est quàm ætas populorum, & ciuitatum: sed æqualis illius cælum, atq; terras tuentis, & regentis dei. neq; enim esse mens diuina sine ratione potest: nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauisq; sanciendis habere. nec quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes hostium copias in ponte unus assisteret: à tergoq; pontem interscindi iuberet: idcirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam, fortitudinis lege, atq; imperio putabimus: nec si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris: idcirco non contra illam legem sempiternam Sextus Tarquinius uim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit. erat.n. ratio profecta à rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & à delicto auocans. quæ non tum deniq; incipit lex esse, cum scripta est: sed tum, cum orta est. orta autem simul est cum mente diuina. quamobrem lex uera, atq; princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Q.

Assentior frater, ut quod est rectum, uerum quoq; sit: neq; cum literis, quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mens summa lex est: item cum in homine est perfecta: est in mente sapientis. quæ sunt autem uariæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quàm re, legum nomen tenent. omnem enim legem quæ quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. Constat profecto ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamq; omnium quietam, & beatam, conditas esse leges. eosq; qui primũ eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atq; laturos: quibus illi ascriptis, susceptisq;, honeste beateq; uiuerent. quæq; ita compositæ, sanctæq; essent, eas leges uidelicet nominarunt. Ex quo intelligi par est: eos qui perniciosa, & iniusta populis iussa descripserint: cum contra fecerint, q̃ polliciti, professiq; sint: quiduis potius tulisse, q̃ leges: ut perspicuum esse possit in ipso nomine legis interpretando, inesse uim, & sententiã iusti, et iuris colendi. quæro igitur Quinte à te, sicut illi solent: quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit: id estne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carẽs ciuitas anne ob ipsum habenda nullo loco? Q. dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi, in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid quod multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis? quæ non magis legis nomen attingunt q̃ si latores aliquas consessu suo sanxerint. nam neq; medicorũ præcepta dici uere possent: si quæ inscij imperitiq; pro salutaribus

mortifera

mortifera conscripserint: neq; in populo lex, cui quid mali fuerit, ulla: etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. ergo est lex iustorum, iniustorumq́; distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam: ad quam leges hominum diriguntur: quæ supplicio improbos afficiunt: & defendunt, & tuentur bonos. Q. Præclare intelligo. nec uero iam aliam esse ullam legem puto non modo habendam: sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Seias & Apuleias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Lenias quidem. M. Et recte. quæ præsertim uno uersiculo senatus puncto temporis sublatæ sint. lex autem illa, cuius uim explicaui, neq; tolli, neq; abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis uidelicet, quæ nunquam abrogentur. M. Certe, si modo acceptæ à uobis duobus erunt. sed ut uir doctissimus fecit Plato, atq; idem grauissimus, omniumq́; princeps de rep. cum scripsit: idemq́; separatim de legibus eius: id mihi credo esse faciendum: ut priusquam ipsam legem recitem: de eius legis laude dicam. quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse uideo: cum quidem illi non studij, & delectationis, sed reip. causa leges ciuitatibus suis scripserunt. quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoq; legis putauit esse, persuadere aliquid: non omnia ui ac minis cogere. Q. quid quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At Theophrastus author, haud deterior mea quidem sententia: meliorem multi nominant: commemorant uero ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit: siue non fuit: nihil ad rem. loquimur quod traditum est. Sit igitur hoc iam à principio ꝑsuasum ciuibus, dominos esse omniũ

rerum, ac moderatores deos: eaq; quæ gerantur, eorum geri iudicio, ac numine: eosdemq́; optime de genere hominum mereri: & qualis quisq; sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri: piorumq́; & impiorum habere rationem. his enim rebus imbutæ mentes, haud sane ab-horrebunt ab utili, & à uera sententia. quid est enim uerius? q̃ neminem esse oportere tam stulte arrogantem: ut in se mentem & rationem putet inesse? in cælo mundoq; non putet? aut ea quæ uix summa ingenij ratione comprendat: nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum, noctiumq́; uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq; ea quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant: hunc hominem omnino numerare qui decet? cumq; omnia, quæ rationem habent, præstent his, quæ sint rationis expertia: nefasq; sit dicere ullam rem præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea confitendum est. Vtiles esse autem opiniones has quis neget? cum intelligat quam multa firmentur iureiurando: quantæ salutis sint fœdera religionis: q̃ multos diuini supplicij metus à scelere reuocarit: quamq; sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus. habes legis procemium. sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero frater: & in hoc admodum delector: q in alijs rebus, alijsq; sententijs uersaris, atq; ille. nihil enim tam dissimile est: q̃ uel ea quæ ante dixisti: uel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi uideris imitari orationis genus. M. Vellem fortasse. quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nam

sententias

ſententias interpretari perfacile eſt. quod quidem ego facerem: niſi plane eſſe uellem meus. quid enim nego=cij eſt, eadem, prope uerbis iiſdem conuerſa dicere? Q. Prorſus aſſentior. uerum, ut modo tu te dixiſti, te eſſe malo tuum. ſed iam exprome, ſi placet, iſtas leges de religione. M. Expromam equidem ut potero. & quoniam & locus, & ſermo familiaris eſt: legum uo-cem proponam. Q. Quidnam id eſt? M. ſunt certa legum uerba Quinte, neq; ita priſca, ut in ue=teribus his, ſacratiſq; legibus: & tamen, quo plus authoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic ſer=mo eſt. eum morem igitur, cum breuitate, ſi potero, con ſequar. leges autem à me edentur non perfectæ. nam eſſet infinitum. ſed ipſæ ſummæ rerum, ac ſententiæ. Q. Ita uero neceſſe eſt: quare audiamus uerba legis.

» M. Ad diuos adeunto caſte: pietatem adhiben-
» to: opes amouento. qui ſecus faxit, deus ipſe uin-
» dex erit. Separatim nemo habeſſit deos: ne'ue no-
» uos, ſed ne aduenas, niſi publice adſcitos, priuatim
» colunto. conſtructa à patribus delubra habento. lucos
» in agris habento: & larum ſedes. ritus familiæ, pa-
» trumq; ſeruanto. Diuos, & eos, qui cæleſtes ſemper ha
» biti, colunto: & ollos, quos in cælum merita uocaue-
» rint: Herculem Liberum, Aeſculapium, Caſtorem,
» Pollucem, Quirinum. aſt olla propter quæ datur ho=
» mini aſcenſus in cælum: mentem: uirtutem, pietatem,
» fidem: earumq; laudum delubra ſunto. nec ulla uitio=
» rum ſacra ſolemnia obeunto. ferijs iurgia amouento:
» eaſq; in famulis operibus patratis habento. Itaq;, ut
» ita cadat in annuis anfractibus, deſcriptum eſto. cer-
» taſq; fruges, certaſq; baccas, ſacerdotes publice libanto.

» hoc certis sacrificijs ac diebus. Itemq; alios addes. uber=
» tatem lactis, fœtusq; seruanto. idq; ne committi possit:
» ad eam rationem cursus annuos sacerdotes finiunto. *
» quæq; cuiq; diuo decoræ grataeq; sint hostiæ prouiden=
» to: diuisq; alijs alij sacerdotes, omnibus pontifices, sin-
» gulis flamines sunto. uirgines uestales in urbe custo-
» diunto ignem foci publici sempiternum. quoq; & pri-
» uatim, & publice modo, rituq; fiat, discunto ignari à
» publicis sacerdotibus. eorum autem genera sunto duo:
» unum quod præsit cerimonijs, & sacris: alterum quod
» interpretetur fatidicorum & uatum effata incognita:
» cum senatus populusq; asciuerit. interpretes autem io-
» uis optimi maximi publici augures signis, & auspicijs
» postea uidento: disciplinam tenento. sacerdotes uineta,
» uirgetaq; & salutem populi auguranto. quiq; agent
» rem duelli, quiq; populare auspicium, præmonento:
» olliq; obtemperanto: diuorumq; iras prouidento: ollisq;
» parento: cæliq; fulgura regionibus ratis temperan-
» to: urbemq;, & agros, & templa liberata, & ef-
» fata habento. quæq; augur iniusta, nefasta, uitiosa, di-
» ra defixerit, irrita, infectaq; sunto. quiq; non parue=
» rit, capitale esto. fœderum, pacis, belli, indutiarum, ora
» tores feciales iudices ne sunto. bella, disceptatio, prodi-
» gia, portenta, ad ethruscos & aruspices si senatus iusse=
» rit, deferunto. Ethruriæq; principes disciplinā docento.
» quibus diuis, creuerint procuranto. Iidemq; fulgura
» atq; obstita pianto. nocturna mulierum sacrificia ne
» sunto: præter olla, quæ pro populo rite fient. neue ini=
» tianto, nisi ut assolet, cereri græco sacro. sacrum com=
» missum quod neq; expiari poterit impie commissum
» est. quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto.

» Ludis publicis, quod sine curriculo & sine certatione
» corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidi=
» bus, & tibijs moderanto: eamq; cum diuum honore
» iungunto. Ex patrijs ritibus optima colunto. præter
» ideæ matris famulos, eosq; iustis diebus, nequis stipem
» cogito. Sacrum sacro'ue commendatum qui clepserit,
» rapseritq; patricida esto. periurij pœna diuina, exi-
» tium: humana dedecus. incœstum pontifices supremo
» supplicio sanciunto. impius ne audeto placare donis
» iram deorum. sancte uota reddunto. pœna uiolati iu=
» ris esto. quo circa nequis agrum consecrato: auri, argen
» ti, eboris, sacrandi modus esto. sacra priuata ꝑpetua
» manento. deorum manium iura sancta sunto. Hos leto
» dato diuos habento. sumptũ in ollos luctũq; minuunto.

Atti. Conclusa est quidem à te tam magna lex, sa ne q̃ breuis: & ut mihi quidem uidetur non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ nostrisq; moribus. M. An censes, cum in illis de rep. libris, persuadere uideatur Africanus omnium rerum publicarum nostram ueterem illam fuisse optimam: non necesse esse optumæ reip. leges dare consentaneas? Atti. Immo prorsus ita cẽseo. M. Ergo ad ea expectate leges, quæ genus illud optimum reip. contineant. & si quæ forte à me hodie rogabuntur: quæ non sint in nostra re publica, nec fuerint: tamen erant fere in more maiorum qui tum ut lex ualebit. Atti. Suade igitur si placet istam ipsam legem: ut ego, ut & tu rogas, possim edicere. M. an tandem Attice non es edicturus aliter? Atti. prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter. in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi. M. Atq; mea quidem sententia est.

at ne longum fiat uidete. Atti. Vtinam q̄dem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos: animo uidelicet, in quo sunt omnia. nec tollit castimoniam corporis. sed hoc oportet intelligi: cum multum animus corpori præstet: obseruetur'q; ut casto corpore adeatur: multo esse in animis id seruādū magis. nā illud uel aspersione aquæ, uel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate uanescere: nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet: significat probitatem gratam esse deo: sumptum esse remouendum. Quid est enim, cum paupertatem diuitijs, etiam inter homines esse æqualem uelimus: cur eam sumptu ad sacra adhibito deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit: q̄ non omnibus patere ad se placandum, & colendum uiam. Quod autem non iudex, sed deus ipse, uindex constituitur: præsentis pœnæ metu religio confirmari uidetur. Suos'q; deos, aut nouos, aut alienigenas coli confusionem habet religionum: et ignotas cerimonias esse sacerdotibus. nam à patribus acceptos deos ita placet coli: si huic legi paruerunt ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos persarum: quibus authoribus Xerxes inflammasse templa græciæ dicitur: quod parietibus includerent deos: quibus omnia deberent esse patentia, ac libera: quorum'q; hic mundus omnis templum esset, & domus. melius græci, atq; nostri: qui ut augerent pietatem in deos: easdem illos, quas nos, urbes incolere uoluerunt. affert enim hæc opinio religionem utilem ciuitatibus. siquidem & illud benedictum est à Pythagora doctissimo uiro: tum maxime & pietatem

& religionem uersari in animis: cum rebus diuinis operam daremus: & quod Thales: qui sapientissimus inter septem fuit: homines existimare oportere deos omnia cernere: deorum omnia esse plena. fore enim omnes castiores: ueluti quo infans esset maxime religiosus. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. Eandemq; rationem luci habent in agris. neq; ea, quae à maioribus prodita est cum dominus, tum famulis, posita in fundi, uillaeq; conspectu religio patrum repudianda est. Iam ritus familiae patrumq; seruari, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos: à dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere consecratos, sicut herculem, & caeteros coli lex iubet: indicat omnium quidem animos immortales esse: sed fortium, bonorumq; diuinos. Bene uero: quod mens, pietas, uirtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt: ut illa qui habeant (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam illud uitiosum Athenis: quod Cylonio scelere expiato, Epimenide crete suadente fecerunt contumeliae fanum, & impudentiae. uirtutes enim, non uitia consecrare decet. araq; uetus stat in palatio febris: & altera exquilijs malae fortunae, detestataeq;. quae omnia eiusmodi repudianda sunt. Quod si fingenda nomina uicae poetae, & potius uincendi, atq; potiundi, statassandiq; cognomina, statoris, & inuicti Iouis, rerumq; expetendarum nomina, salutis, honoris, opis, uictoriae: quoniam quidem expectatione rerum bonarum erigitur animus. Recte etiam à Colatino spes consecrata est: fortunaq;, sit

* uel huius diei. nam ualet in omnes dies uel respiciens ad opem ferendam : uel forum in quo incerti casus significantur magis : uel primigeniam à gignendo : cum est * feriarum festorumq; dierum ratio in liberis requietem habet litium, & iurgiorum : in seruis operum, & laborum quas compositio anni con ferre debet & perfectionem operum rusticorũ. Quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur, fœtusq; pecorum, quæ dicta in lege sunt: diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum perite à Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est.

Iam illud ex institutis pontificum & aruspicum non mutandum est: quibus hostijs immolandum cuiq; deo: cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui fœminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, et respondendi iuris & confitendarum religionum facultatem afferunt. cumq; Vesta quasi focus urbis, ut græco nomine est appellata: quod nos propè idem græcum interpretatum nomen tenemus: conspecta sit: ei colendæ uirgines præsint: ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis: et sentiant mulieres in natura feminarum omnium deum castitatem pati.

Quod sequitur uero non solum ad religionem p̄tinet: sed etiam ad ciuitatis statum: ut sine his qui sacris publice præsunt religioni priuatæ satisfacere non possint. continet enim reip. consilio & authoritate optimatum semper populum indigere. descriptioq; sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti: qui sacris præsint solemnibus: ad interpretanda alij prædicta uatum: neq; multorum, ne esset infinitum: neq; ut ea ip=

sa, quæ suscepta publicæ essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem et præstantissimum in re publica ius est augurum: cum est authoritati coniunctum. neque uero hoc quia sum ipse augur ita sentio: sed quia sic existimari nos est necesse. quid enim maius est? si de iure quærimus: quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel instituta dimittere? uel habita rescindere? quid grauius? quàm rem susceptam dirimi: si unus augur aliter dixerit? qd magnificentius? quàm posse decernere ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius? quàm cum populo, cum plebe agendi ius, aut dare, aut non dare? quid? legem, si non iure rogata est, tollere? ut etiam decreto collegij, ut Lenias consilio Philippi, consules, & augures. nihil domi, nihil foris per magistratus gestum, sine eorum authoritate posse cuiquam probari? Atti. Age iam ista uideo: fateorq; omnia esse magna. sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip. cōposita: alteri disciplina uestra quasi diuinari uideatur prorsus posse. hac tu de re quæro quid sentias? M. Ego ne? diuinationē quam græci μαντικὴν appellant, esse censeo: & huius hanc ipsam partem, quæ est in auibus cæterisq; signis disciplinæ nostræ. quod cum summos deos esse concedamus: eorumq; mente mundum regi et eorundem benignitatem hominum consulere generi: et posse nobis signa rerum futurarum ostendere: non uideo cur diuinationem esse negem. sunt autem ea quæ posui, ex quibus id, quod uolumus efficitur, & cogitur.

Iam uero permultorum exemplorum & nostra plena est respublica, & omnia regna, omnesq; populi, cunctæq; gentes, augurũ prædictis multa incredibiliter uera cecidisse: neq; enim Polide, neq; Melampodis, neque Mopsi, neq; amphiarai, neq; Calchantis, neq; Heleni, tantum nomen fuisset: neq; tot nationes id ad hoc tempus retinuissent Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq; Pysidarum: nisi uetustas ea certa esse docuisset. nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset: neq; Accij Nauij nomen memoria floreret tam diu: nisi hi omnes multa ad ueritatem, admirabilia dixissent. sed dubium non est, quin hæc disciplina & ars augurum euanuerit iam, & uetustate, & negligentia. itaq; neq; illi assentior: qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neq; illi: qui esse etiam nunc putat. Quæ mihi uidetur apud maiores fuisse dupliciter: ut ad reipublicæ tempus nonnunq̃, ad agendi consilium sæpissime pertineret. Atti. Credo hercle ita esse: istiq; rationi potissimum assentior. sed redde cætera. M. Reddã uero, & si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suspiciendo, & gerendo, & deponendo, ius ut plurimum ualet, & fides. horumq; ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de aruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus, satis, superq; in ipsa lege dictũ puto. Atti. Assentior: quoniam omnis hæc in religione uersatur oratio. M. At uero quod sequitur quomodo aut tu assentiare: aut ego reprehendam sane quæro Tite. Atti. quid tandem id est? M. de nocturnis sacrificijs mulierum. Atti. Ego uero assentior: excepto præsertim in ipsa

lege

lege solemni sacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iachus, Eumolpidæq; nostri, & augusta illa mysteria? siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo romano, sed omnibus bonis firmisq; populis leges damus. Atti. Excipis credo illa: quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaq; uidentur Athenæ tuæ peperisse: atq; in uita hominũ attulisse: tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immaniq; uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus: initiaq; ut appellantur: ita re uera principia uitæ cognouimus: neq; solum cum lætitia uiuendi rationem accepimus: sed etiam cum spe meliore moriendi. quid autem mihi displiceat, innocentes poëtæ indicant Comici. qua licentia Romæ data, quid nam egisset ille? qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit: quo ne impudentiam quidem oculorũ adijci fas fuit? Atti. Tu uero istam Romæ legem rogato: nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sanciendum est: ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat: initienturq; eo ritu cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere seueritatem maiorum, Senatus uetus authoritas de bacchanalibus, & consulum exercitu adhibito quæstio, animaduersioq;, declarat. Atq; omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur: in media græcia Dyagondas Thebanus lege perpetua sustulit. nouos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes, sic Aristophanes facetissimus poëta ueteris comœdiæ uexat: ut apud eum Sabeius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate eijciantur. Publicus autem sacerdos imprudentiam consilio

expiatam metu liberet: audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet: atq; impiam iudicet. Iam ludi publici, cum sint cauea, circoq; diuisi, sint corporum certationes, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisq; equorum, usq; ad certam uictoriam circo constitutis: cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibijs: dummodo ea moderata sint: ut lege præscribitur. assentior enim Platoni: nihil tam facile in animos teneros, atq; molles influere, q̃ uarios canendi sonos. quorum dici uix potest quanta sit uis in utranq; partem. nanq; & incitat languentes: & languefacit excitatos: & tum remittit animos: tum contrahit. ciuitatumq; hoc multarum in græcia interfuit, antiquum uocum seruare modum: quarum mores lapsi ad molliciem pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaq; deprauati ut quidam putant: aut, cum seueritas eorum ob alia uitia cecidisset: tum fuit in auribus animisq; mutatis, etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem sapientissimus græciæ uir, longeq; doctissimus ualde hanc labem ueretur. negat enim mutari posse musicas leges, sine mutatione legum publicarum. ego nec tam ualde id timendum, nec plane contemnendum puto. Illa quidem, quæ solebant quondam complecti, seueritate iocunda Liuianis, & Neuianis modis: nunc ut eadem exultent: ceruices oculosq; pariter cum modorum flexionibus torqueant. grauiter olim ista uindicabat uetus illa græcia, longe prouidens, q̃ sensim pernicies illapsa ciuium animos malis studijs, malisq; doctrinis repente totas ciuitates euerteret. siquidem illa seuera Lacedæmon neruos iussit, quod plures q̃ septem haberet, in Timothei fidibus inde

deini.

demi. deinceps in lege est: ut de ritibus patrijs, colantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent: oraculum editum est: eas quæ essent in more maiorum. quo cum iterum uenissent: maiorumq; morem dixissent sæpe esse mutatum: quæsiuissentq; quem morem potissimum sequerentur e uarijs: respondit optimum. & profecto ita est: ut id habendum sit antiquissimum, & deo proximum: quod sit optimum.

Stipem sustulimus: nisi eam quam apud paucos dies propriam ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos: & exhaurit domos. Sacrilego pœna est: neq; ei soli, qui sacrum abstulerit: sed etiam ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in cilicia deposuisse apud solem in delubro pecuniam dicitur: & Atheniensis Clysthenes Iunoni Samiæ ciuis egregius cum rebus timeret suis, filiarũ dotes credidit. Sed iam de periuris, de incestis nihil sane hoc quidem loco disputandum est. Donis impij, ne placare audeant deos, Platonem audiant: qui uetat dubitare qua sit mente futurus deus: cum uir nemo bonus ab improbo se donari uelit. Diligentia uotorum satis in lege dicta est: ac uoti sponsio qua obligamur deo. Pœna uero uiolatæ religionis iustam recusationem non habet. quid ego hic sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plenæ tragœdiæ. quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. & si hæc commemoratio uereor ne supra hominis fortunam esse uideatur: tamen quoniam mihi sermo est apud deos, nihil reticebo: uelimq; hoc quod loquar dijs immortalibus gratum potius uideri, q̃ graue. Omnia autem tum

perditorum ciuium scelere discessu meo religionum iura polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum sedibus exaedificatum templum licentiae: pulsus a delubris is, qui illa seruarat. circunspicit haec celeriter animus: nihil enim attinet quenquam nominari: qui sint rerum exitus consecuti. nos, qui illam custodem urbis omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi non sumus: eamq; ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus: iudicia senatus, Italiae, gentium deniq; omniũ, conseruatae patriae consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini praeclarius? quo scelere religiones prostratae, afflictaeq; sunt:
* partim ex illis distractae ac dissipatae iacent. qui uero ex his & omnium scelerum principes fuerunt: & praeter caeteros in omni religione impij: non solum uita cruciati, atq; dedecore, uerum etiam sepultura, ac iustis exequijs caruerunt. Q. Equidem ista agnosco frater: et meritas dijs gratias ago. sed nimis saepe secus aliquos uidemus euadere. M. non enim Quinte recte existimamus, quae poena diuina sit: & opinionibus uulgi rapimur in errorem: nec uera cernimus. morte, aut dolore corporis, aut luctu, aut offensione iudicij, hominum miserias ponderamus: quae fateor humana esse: & multis bonis uiris accidisse. sceleris est poena tristis: & praeter eos euentus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. uidimus eos, qui nisi odissent patriam, nunquam inimici nobis fuissent, ardentes tum cupiditate tum metu, tum conscientia, quid agerent modo timentes, uicissim contemnentes religiones: iudicia perrupta, ab ijsdem corrupta hominum, non deorum. reprimam iam, & non sequar longius: eoq; minus, quo

plus

plus pœnarum habui, quàm petiui: tantum pœnam meriui, duplicem pœnam esse diuinā: quod constaret et uexandis uiuorum animis: & ea fama mortuorum: ut eorum exitium & iudicio uiuorum, & gaudio cō=probetur. Agri autem ne consecrentur Platoni prorsus assentior (qui si modo interpretari potuero) his ferè uerbis utitur. Terra igitur, ut focus, domicilium sacrum omnium deorum est. quo circa nequis iterū idem consecrato. aurum autem, & argentum, in urbibus & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. tum ebur ex inani corpore extractum, haud satis castum donum deo. iam æs, atq; ferrum duelli instrumenta non fani: ligneum autem quodq; uoluerit uno è ligno cauato: itemq; lapideum. in delubris communibus testile: nec operosius, quàm mulieris opus menstruum. color autem albus præcipue decorus deo est, tum in cæteris, tum maxime in textili. tincta uero absint: nisi à bellicis insignibus. diuinissima autem dona habent, & formæ ab uno pictore, uno absolutæ die. itemq; cætera huius exēpli dona sunt. hæc illi placent. sed ego cætera non tam restricte præfinio, uel hominum uitijs, uel subsidijs temporum uictus. terræ cultum segniorem suspicor fore: si ad eā tuendam ferroq; subijciendam superstitionis aliquid accesserit. Atti. Habeo ista. nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam Pomponi tuam. at mihi ista exciderant. Atti. Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memini, & expecto: quod & ad pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. Vera & apertissima sunt istis de rebus & responsa & scripta multa: & ego in

hoc omni sermone nostro quod ad cunq; leges genus me disputatio nostra deduxerit: tractabo quoad potero eius ipsius generis ius ciuile nostrum: sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur queq; res, & ars iuris: ut non difficile sit, quæcunq; noua causa consultatio ue acciderit: eius tenere ius: cum scias a quo sit capite repetendum. Sed iureconsultus siue erroris obijciendi causa: quo plura & difficiliora scire uideatur: siue quod similius ueri est, ignoratione docendi: nam non solum scire aliquid, artis est: sed quædã ars etiam docendi: sæpe quod positum est in una cognitione: id in infinita dispartiuntur: uelut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scæuolæ faciunt, pontifices ambo, & ijdem iuris peritissimi. At inquit Publij filius ex patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius ciuile cognosset. totum'ne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum? aut aquarum? aut ullo omnino? si ergo, quod cum religione coniunctum est: id autem quantulum est? de sacris credo, de uotis, de ferijs, de sepulchris, & si qd eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus? cum cætera perparua sint? De sacris autem, qui locus patet latius: hæc sit una sententia: ut conseruentur semper: & deinceps familijs prodantur: & ut in lege posui, perpetua sint sacra. hæc posita, hac iura pontificum, authoritate consecuta sunt: ut ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret: ijs esset ea adiuncta: ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis: innumerabilia nascuntur: quibus implentur iurisconsultorum libri. quæruntur enim, qui astringantur sa-

cris hæredum causa iustissima est. nulla est enim persona, quæ ad uicem eius, qui è uita emigrauerit, propius accedat. deinde qui morte, testamentoue eius tantundem capiat, quantum omnes hæredes. id quoq; ordine. est enim ad id quod propositum est, accommodatum. tertio loco, si nemo sit hæres: is qui de bonis, quæ eius fuerint cum moriturus, acceperit plurimū possidendo. quarto, si nemo sit, qui ullā rem ceperit: de creditoribus eius, qui plurimum seruet. extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus sit pecuniam debuerit: neminiq; eam soluerit: perinde habeatur, quasi eam pecuniam cæperit. Hæc nos à Scæuola didicimus: non ita descripta sunt ab antiquis. nam illi quidem his uerbis docebant: tribus modis sacris astringi hæreditatem: aut si maiorem partem pecuniæ capiat: aut si maior pars pecuniæ legata est: aut si inde quippiam cæperit. sed pontificem sequamur. uidetis igitur omnia pendere ex uno illo quod pontificum pecuniam sacro coniungi uolunt. iisdemq; ferias et cerimonias ascribendas putant. Atq; etiam dant hoc Scæuolæ: quod est partitio: ut, si in testamento deducta, scripta non sint: ipsiq; minus cæperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur: sacris ne alligentur. in donatione hoc iidem secus interpretantur: & quod pater familias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbauit: ratum est. quod eo inscio factum est: si id is non approbat: ratum non est. His propositis quæstiunculæ multæ nascuntur: quas qui intelligat: non si ad caput referat: per se ipse perspiciat. Veluti si minus quis cæpisset, ne sacris alligaretur: ac post de eius

hæredibus aliquis exegisset pro sua parte id, quod ab eo cuius ipse hæres esset, prætermissum fuisset: eáq; pecunia non minor esset facta cum superiore exactione: quàm hæredibus omnibus esset relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum nisi cohæredibus sacris alligari. Quin etiam cauent, ut cui plus legatum sit: quam sine religione capere liceat: is per æs, & libram hæredē testamenti soluat: propterea quod eo loco res est ita soluta hæreditate: quasi ea pecunia legata non esset. hoc ego loco, multisq; alijs quæro à uobis Scæuolæ pontifices maximi, & homines meo quidem iudicio acutissimi, quid sit ꝙ ad ius pontificiū ciuile appetatis? ciuilis enim iuris scientia pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia pontificum authoritate nulla lege coniuncta sunt. Itaq; usibus tantum modo pontificis esset: si pontificalis maneret authoritas. sed quod idem iuris ciuilis est spernitis: ac scientia illa eluditis. Placuit P. Scæuolæ, & Coruncano pontificibus maximis, idemq; cæteris: qui tantundem caperet, quantum omnes hæredes, sacris alligari. habeo ius Pontificium. quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput, scriptum caute, ut centum numi deducerentur. inuenta est ratio: cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quod si hoc qui testamentum faciebat, cauere uoluisset: admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mutius pontifex idem, ut minus capiat: q̄ omnibus hæredibus relinquatur. super dicebant quicquid cepisset, astringi. rursus sacris liberantur. Hoc uero nihil ad pontificium ius, & è medio est iure ciuili: ut per æs, et libram hæredem testamenti soluant: eodem loco res sit: quasi ea pecunia legata non esset. si

is cui

is cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est: ut ea pecunia ex stipulatione debeatur: sitq; ea * non doctum hominem sane: cuius fuit Actius perfamiliaris: sed mensem credo extremum anni, ut ueteres februarium, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare: pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulchrorum: ut extra sacra, & gentem, inferri fas negent esse: idq; apud maiores nostros Torquatus in gente popilia iudicauit. Nec uero tam delphicæ lex quæ à nece appellatæ sunt, qua residunt mortui: quam cæterorum cælestium quieti dies, feriæ nominarentur: nisi maiores, eos qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent. eas in eos dies conferre ius: ut nec ipsius, neq; publicæ feriæ sint. totaq; huius iuris compositio pontificalis magnam religionem cerimoniamq; declarat. neq; necesse est edisseri à nobis quæ finis funestæ familiæ: quod genus sacrificij lare ueruecibus fiat: quemadmodum os reiectum terræ obtegatur: quæq; in porca confracta iura sint: quo tempore incipiat sepulchrum esse: & religione teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus, id fuisse uidetur: quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ corpus: & ita locatum, ac situm, quasi operimento matris obducitur. eodemq; ritu in eo sepulchro, quod procul ad fontis aras, regem nostrũ Numam conditũ accepimus: gentemq; Corneliam usq; ad memoriam nostram, hac sepultura scimus esse humatam. C. marij sitas reliquias apud Anienem dissipari iussit Sylla uictor acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, quàm fuit uehemens. quod haud scio an timens suo

corpore posse accidere, primus è patritijs Cornelijs igni uoluit cremari. declarat enim Ennius de Africano.
Hic est ille situs
uere: nam siti dicuntur ij qui conditi sunt: nec tamen eorum ante sepulchrum est quam iusta facta, & corpus incensum est. & quod nunc cõmuniter in omnibus sepultis penitus, humati dicuntur: id erat proprium tum in ijs, quos humus iniecta contegeret: eumq; morem ius pontificale confirmat. nam priusquam in eos iniecta gleba est: locus ille ubi crematum est corpus nihil habet religionis. iniecta gleba tumulis, & humatus est: & gleba uocatur: ac tum deniq; multa religiosa iura complectitur. itaq; in eo qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset: decreuit P. Mutius familiam puram quotos supra terram non extare porcam hæredi esset. contra censet habendas triduum ferias: & porco femina piaculum pati. si in mari mortuus esset: eadem præter piaculum & ferias. Atti. Video quæ sint in pontificio iure. Sed quæro quid nam sit in legibus. M. Pauca sane Tite, &, uti arbitror, non ignota uobis. sed ea non tam ad religionem spectant: q̃ ad ius sepulchrorum. hominem mortuum inquit lex in duodecim tabulis, in urbe ne sepelito: ne ue urito. credo uel propter ignis periculũ. quod autem addit ne ue urito: indicat non qui uratur sepeliri: sed qui humetur. Atti. qd? qui post duodecim in urbe sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse: aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis causa tributum est: ut Publicolæ, Tuberto: quod eorum posteri iure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius uirtutis causa consecuti sunt. Sed in urbe sepe-

liri lex uetat. sic decretum a' pontificum collegio, non esse ius in loco publico fieri sepulchrum. nostis extra portam collinam ædem honoris: & aram in eo loco fuisse memoriæ proditum est: ad eam cum lamina esset inuenta: & in ea scriptum: domina honoris: ea causa fuit ædis huius dedicandæ. sed cum multa in eo loco sepulchra fuissent: exarata sunt. statuit enim collegium locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Iam cætera in duodecim, minuendi sunt sumptus, lamentationesq; funeris, translata de Solonis fere legibus: hoc plus inquit ne facito rogum: ascia ne polito. nostis quæ sequuntur. Discebamus enim pueri duodecim ut carmen necessarium: quas iā nemo discit. Extenuato igitur sumptu tribus ricinijs, & uinculis purpuræ, & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem. mulieres genas ne radunto: ne ue lessum funeris ergo habento. hoc ueteres interpretes, Sextus Elius, L. Acilius non satis se intelligere dixerunt: sed suspicari uestimenti aliquod genus funebris. Lelius lessum quasi lugubrem eiulationem. ut uox ipsa significat. quod eo magis iudico uerum esse: quia lex Solonis id ipsum uetat. hæc laudabilia & locupletibus fere' cum plebe communia. quod quidem maxime e' natura est: tolli fortunæ discrimen in morte. cætera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. homini inqt mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat. excipit bellicā pegrināq; mortē. Hæc præterea sunt in legibus de unctura: quæ seruilis unctura tollitur: omnisq; circūpotatio. quæ et recte tollūtur: neq; tollerētur, nisi fuissent. ne sumptuosa asper sione longæ coronæ, nec acerræ prætereantur. Illa iam

significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere: quod coronam uirtute paratam, & ei qui peperisset, & eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet. credo quod erat factitatum: ut uni plura fierent: lectiq; plures sternerentur. id quoq; ne fieret lege sancitum est. qua in lege cum esset, ne'ue aurum addito, q̃ humane excipiat. Altera lex praecipit. altera lex uetat. ut cui auro dentes iuncti essent, ast im cum illo sepeliretur: et ne se fraudi esto: et simul illud uidetote aliud habitũ esse sepeliretur aere. Duae sunt praeterea leges de sepulchris. quarũ altera priuatorum aedificijs, altera ipsis sepulchris cauet. nam ꝙ rogum bustum'ue nouum uetat propius sexaginta pedes adijci aedes alienas inuito domino: incendiũ ueretur acerbum. Quod autem eorum id est uestibulum sepulchri bustum'ue usucapi uetat: tuetur ius sepulchrorum. haec habemus in duodecim sanè secundum naturam: quae norma legis est. reliqua sunt in more: funus ut inducatur: si quid ludorum domusq; funeris utatur accenso, atq; lictoribus: honoratorum uirorum laudes in concione memorantor: easq; etiam ad cantus ad tibicinem prosequantor. cui nomen Neniae. quo uocabulo etiam graecos cantus lugubres nominant. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari: maiorumq; sapientia admodum delector. M. Sed credo Quinte ut caeteros sumptus, sic etiam sepulchrorum modum recte requiri. quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulchro uidisse credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. alioquin multa extarent exempla maiorum. nostrae quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumptus, & luctum remouere à deorum

manium iure, hoc intelligunt: in primis sepulchrorum magnificentiam esse minuendam. nec hæc a' sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis iam ille mos a' Cecrope ut aiunt permansit: hoc ius terra humandi: quam cum proximi fecerant: obductaq; terra erat: frugibus obserebatur: ut sinus & gremium quasi matris mortuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum: ut uiuis redderetur. sequebantur epulæ: quas inibant parentes coronati apud quas de mortui laude: cum ni quid ueri erat prædicatum. nam mentiri nefas habebatur: ad iusta coniecta erant. Posteaquam ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera, & lamentabilia cœpissent: Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem prope uerbis nostri uiri in decimam tabulam coniecerunt. nam de tribus riciniis, & pleraq; illa Solonis sunt. de lamentis uero expressa uerbis sunt. Mulieres genas ne radunto: ne'ue lessum funeris ergo habento. de sepulchris autem nihil est apud Solonem amplius: q̃ ne quis ea deleat: ne'ue alienum inferat: pœnaq; est, si quis bustum (nam id puto appellari Tymbon) aut monumentum, inquit, aut columnam uiolarit, deiecerit, fregerit. sed post aliquanto propter has amplitudines sepulchrorum: quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est ne quis sepulchrum faceret operosius, q̃ quod decem homines effecerint triduo. neq; id opere tectorio exornari: nec hermas quos uocant: licebat imponi: nec de mortui laude nisi in publicis sepulturis, nec ab alio nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas uirorum & mulierum: quo lamentatio minueretur. Habet enim luctum concursus homi-

num. quo circa Pittacus omnino accedere quenquam uetat in funus aliorum. sed ait rursus idem Demetrius increbuisse eam funerum, sepulchrorumq; magnificentiam: quae nunc fere Romae est. quam consuetudinem lege minuit ipse. fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus: sed & ciuis & reip. maxime tuendaeq; ciuitatis paratissimus. Iste igitur sumptus minuit non solum poena, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit efferri. sepulchris autem nouis finiuit modum. nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiorem: aut mensam: aut labellum. & huic procurationi certum magistratum praefecerat. Haec igitur Athenienses tui. sed uideamus Platonem: qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum. quem nos morem tenemus. de sepulchris autem dicit haec. Vetat ex agro culto, eo'ue, qui coli possit, ullam partem sumi sepulchro: sed quae natura agri tantummodo efficere possit: ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat: ea potissimum ut compleatur. quae autem terra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit: eam nequis nobis minuat ne'ue uiuus, ne'ue mortuus. Extrui autem uetat sepulchrum altius: q̃ quod quinq; diebus absoluerint: nec è lapide excitari plus, nec imponi q̃ quod capiat laudem mortui incisam, quatuor heroicis uersibus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur huius quoq; authoritatem summi uiri de sepulchris: à quo iterum funerum sumptus praefinitur ex censibus à minis quinq; usq; ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, et reliqua post mortem tranquillitate bonorum: poenis impiorum. Habetis

igitur explicatum omnem ut arbitror religionis locum. Q. Nos uero frater, & copiose quidem: sed perge ad cætera. M. Pergam equidem: & quoniam libitum est uobis, me ad hæc impellere: hodierno sermone conficiam spero: hoc præsertim die. uideo enim Platonem idẽ fecisse: omnemq; orationem eius de legibus peroratam esse uno æstiuo die. sic igitur faciam: & dicam de magistratibus. id est enim profecto, quod constituta religione rẽp. contineat maxime. Atti. Tu uero dic & istam rationem quam cœpisti tene.

M. TVLLII CICERONIS DE LEGIBVS LIBER TERTIVS.

MARCVS.

Sequar igitur ut institui diuinum illum uirum: quem quadam admiratione commotus sæpius fortasse laudo q̃ necesse est. Atti. Platonem uidelicet dicis? M. Istum ipsum Attice. Atti. Tu uero eum nec nimis ualde unquam: nec nimis sæpe laudaueris. nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt: ut eum arbitratu meo diligam. M. Bene hercle faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius & uita & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cũ humanitate. Atti. Sane gaudeo qđ te interpellaui: quando quidem tam præclarum mihi dedisti iudicij tui testimonium. sed perge ut cœperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris &

propriis generis sui laudibus. Atti. Sanè quidē: sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut præsit: præscribatq́; recta, & utilia, & coniuncta cum legibus? ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus: uereq́; dici potest magistratum legem esse loquentem: legem autem mutum magistratum. nihil porro tam aptum est ad ius, conditionemq́; naturæ: quod cum dico legem, à me dici nihil aliud intelligi uolo, q̃ imperium: sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic deo paret: & huic obediunt maria terræq;: & hominum uita iussis supremæ legis obtemperat. Atq; ut ad citeriora ueniam & notiora nobis: omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. quod genus imperii primum ad homines iustissimos, & sapientissimos deferebatur. idq; in rep. nostra maxime ualuit: quoad ei regalis potestas præfuit. deinde etiam deinceps posteris prodebatur: quod & in his etiam qui nunc regnant manet. quibus autē regia potestas non placuit: non ii nemini, sed nō semper uni parere uoluerunt. nos autem quoniā leges damus liberis populis: quæq; de optima republica sentiremus in sex libris ante diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quē probamus, ciuitatis statum. magistratibus igitur opus est: sine quorū prudētia ac diligentia esse ciuitas non potest: quorum descriptione omnis reip. moderatio continetur. Neq; solū iis præscribendus est imperandi, sed etiā ciuibus obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est: & qui modeste paret, uidetur qui ali-

quando imperet dignus esse. itaq; oportet & eum qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum: & illum qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse parendum. Nec uero solum ut obtemperent, obediantq; magistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantq;, præscribimus: ut Charondas in suis facit legibus. noster uero Plato Titanum è genere statuit eos: qui ut illi cælestibus, sic hi aduersentur magistratibus. Quæ cum ita sint: ad ipsas iam leges ueniamus si placet. Atti. Mihi uero & istud, & ordo
» iste rerum placet. M. Iusta imperia sunto: ijsq; ciues
» modeste, ac sine recusatione parento. magistratus nec
» obedientem, & noxium ciuem mulcta, uinculis, uer=
» beribusq; coercento: ni par, maior ue potestas, po=
» pulusq; prohibessit. ad quos prouocatio esto, cum ma
» gistratus iudicassit, interrogassit ue, per populum mul
» ctæ pœnæ certatio esto. militiæ ab eo, qui impera-
» bit prouocatio ne esto. quodq; is qui bellum gerat im
» perassit, ius ratumq; esto. minores magistratus pe=
» riti iuris plures in prælia sunto. militiæ quibus ius=
» si erunt imperanto: eorumq; tribuni sunto. domi pe
» cuniam publicam custodiunto. uincula sontium ser=
» uanto: capitalia uindicanto: æs, argentum, aurumue,
» publice signanto: lites contractas iudicanto. quodcunq;
» senatus creuerit agunto. suntoq; ædiles curatores ur=
» bis, annonæ, ludorumq; solemnium: ollisq; ad hono
» ris amplioris gradum, is primus ascensus esto. Cen
» sores, populi, ciuitatis, soboles familias, pecuniasq; cen
» sento: urbis templa, uias, aquas, ærarium, uectiga-
» lia tuento: populiq; partes in tribus distribuunto. Exin
» pecunia ciuitatis ordines partiunto. Equitum, pedi=

» tumq; prolem describunto: Cælibes esse prohibento:
» mores populi regunto: probrum in senatu ne relin=
» quunto: bini sunto: magistratum quinquennium ha-
» bento. reliqui magistratus annui sunto: eaq; potestas
» semper esto. Iuris disceptator, qui priuata iudicet,
» iudicari ue iubeat prætor esto: iuris ciuilis custos esto:
» huic potestati parento. quotcunq; senatus creuerit, po=
» pulus ue iusserit, tot sunto. regio imperio duo sunto: iiq;
» præeundo, iudicãdo, consulẽdo, prætores, iudices cõsules
» appellanto. militiæ summum ius habento: nemini pa-
» rento: salus populi suprema lex esto. eundem magi-
» stratum ni interfuerint X anni nequis capito. ciuita=
» tem annali lege seruanto. Ast quando duellum graui=
» us, discordiæ ciuium, estunto ne amplius sex menses si
» senatus creuerit: idem iuris quod duo consules tenun=
» to: isq; aue sinistra dictus, populi magister esto. equita=
» tem quicunq; regat habeto pari iure cum eo quicunq;
» erit iuris disceptator. Ast quando consulis est, magistra=
» tus'ue populi, nec reliqui magistratus'ne sunto. auspicia
» patrum sunto: olliq; ex se produnto, qui comitijs crea-
» re consules rite possint. imperia, potestates, legationes
» cum senatus creuerit, populus ue iusserit, ex urbe
» exeunto. duella iusta iure gerunto: socijs parcunto: se,
» & seruos continento: populi sui gloriam augento: do=
» mum cum laude redeunto: rei suæ ergo ne quis lega=
» tus esto. plebes, quos pro se contra uim auxilij ergo
» decem creassit, tribuni eius sunto. quodq; ij prohibes-
» sint: quodq; plebem rogassint: ratum esto: sanctiq; sun=
» to: ne'ue plebem orbam tribunis relinquunto. omnes
» magistratus auspicium, iudiciumq; habento: exq; ijs se=
» natus esto: eius decreta rata sunto. Ast ni potestas par

maior

» maior'ue prohibet. S. C. præscripta seruanto. Is or-
» do uitio uacato: cæteris specimen esto. creatio magistra-
» tuum, iudicia, populi iussa, uetita, cum suffragio consci-
» scentur, optimatibus nota, plebi libera sunto. At si quid
» erit, quod extra magistratus quo ærario ex usu sit qui
» coërceat, populus creato: eiq; ius coërcendi dato. cum
» populo, patribusq; agendi ius esto consuli, prætori, ma-
» gistro populi, equitumq;: eiq; quem produnt patres
» consulum rogandorum ergo: tribunisq;, quos sibi plebs
» rogassit ius esto cum patribus agendi: idem ad plebem,
» quod censu erit, ferunto. quæ cum populo, quæ cum
» patribus agentur, modica sunto. senatori q nec aderit,
» aut causa, aut culpa esto. causas populi teneto. uis in po-
» pulo abesto. par maior'ue potestas plus ualeto. Ast qui
» turbassitur in agendo, fraus authoris esto: intercessor
» rei male salutaris ciuis esto. Qui agent, auspicia ser-
» uanto. Auguri publico parento. Promulgata, proposita,
» in ærario cognita, agunto: nec plusquam de singulis re
» bus semel consulunto. rem populum docento: doceri à
» magistratibus priuatisq; patiunto. priuilegia ne irro-
» ganto de capite ciuis, nisi per maximum comitatum:
» ollosq; quos censores in partibus populi locassint ne
» ferunto: donum ne capiunto: ne'ue danto, ne'ue peten-
» da, ne'ue gerenda, ne'ue gesta potestate. quod quis ea-
» rum rerum migrassit noxiæ pœna par esto. Censoris
» fide legem custodiunto. priuata ad eos acta referunto:
» nec eo magis lege liberi sunto. Lex recitata est. discere,
& tabellam iubebo dari. Q. Quam breui frater
in conspectu posita est à te omnium magistratuum de-
scriptio: sed ea pene nostræ ciuitatis. & si à te paulu-
lum allatũ est noui. M. Rectissime Quinte animad-

uertis. hæc est enim, quam Scipio laudat in libris: & quam maxime probat temperationem reipublicæ. quæ effici non potuisset: nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote magistratibus, iisq; qui præsunt, contineri rempublicam: & ex eorum compositione, quod cuiusq; in republica genus sit, intelligi. quæ res cum sapientissime, moderatissiméq; constituta esset à maioribus nostris: nihil habui sanè, non modo multum quod putarem nouandum in legibus. Atti. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu, & rogatu meo: sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ipsa descriptio. M. Faciam Attice ut uis: & locum istum totum, ut à doctissimis græciæ quæsitum, & disputatum est, explicabo: & ut institui nostra iura attingam. Atti. Istud maxime expecto disserendi genus. M. Atqui pleraq; sunt dicta in illis libris: quod faciundum fuit: cum de optima rep. quæreretur. sed huius loci de magistratibus sunt propria quædam, à Theophrasto primum, deinde à Dione stoico quæsita subtilius. Atti. Ain tandem? etiam à stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo, quem modo nominaui: & postea à magno homine, & in primis erudito, Panætio. nam ueteres uerbo tenus, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem, atq; ciuilem, de rep. disserebant. ab hac familia magis ista manarunt Platone principe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum: Heraclidesq; ponticus profectus ab eodem Platone. Theophrastus uero institutus ab Aristotele habitauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicæarchus huic rationi studioq; non defuit. post

fuit. post

fuit. post à Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem: mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum, otioq́; non modo in solẽ, atq; puluerem, sed in ipsum discrimen, aciemq́; perduxit. nam & mediocriter doctos magnos in rep. uiros, & doctissimos homines non nimis in rep. uersatos multos commemorare possumus. qui uero utraq; re excelleret: ut & doctrinæ studijs, & regenda ciuitate princeps esset: quis facile præter hunc inueniri potest? ATTI. Puto posse: & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge ut cœperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret ne unum in ciuitate esse magistratum: cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris maioribus. sed quoniam regale ciuitatis genus probatum quondam, postea non tam regni, q̃ regis uitijs repudiatum est: nomen tantum uidebitur regis repudiatum: res manebit: si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. quare nec Ephori Lacedæmone sine causa à Theopompo oppositi regibus: nec apud nos consulibus tribuni. nam illud quidem ipsum quod in iure positum est, habet consul: ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno: qui post extitit: ne id quod fuerat, esset. hoc enim primum minuit consulare ius: quod extitit ipse, qui in eo non teneretur. deinde, quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam priuatis, consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit: conualuitq́; ius multitudinis. M. Non est ita Quinte. non enim ius illud solum superbius populo, sed uiolentius uideri necesse erat: quo postea q̃ modica & sapiens tempera-

tio accessit: conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

domum cum laude repedandum. nihil enim præter laudem bonis, atq; innocentibus, neq; ex hostibus, neq; à socijs reportandum. Iam illud apertum profecto est: nihil esse turpius, quàm quenquam legari nisi reip. causa. omitto quemadmodum isti se gerant, atq; gesserint: qui legatione hæreditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uitium. sed quæro quid hac re sit turpius? q̃ sine prouocatione senator? legatus sine mandatis, sine ullo reip. munere. quod quidem genus legationis ego consul, quanquam ad commodum senatus pertinere uideatur: tamen approbante senatu frequentissimo nisi mihi leuissimus tr. pl. intercessisset: sustulissem. tamen minui tempus: & quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. sed iam si placet de prouincijs discedatur: in urbemq; redeatur. A. Nobis uero placet. sed ijs, qui in prouincijs sunt, minime placet. M. At uero Tite, si pareant his legibus: nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiusq; prouincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis potestatem: quæ in rep. nostra: de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego frater quæro de ista potestate quid sentias.

sentias. nam mihi quidem pestifera uidetur. quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit: cuius primum ortum si recordari uolumus: inter arma ciuium & occupatis, & obsessis urbis locis procreatum uidemus. deinde cum esset cito legatus, tanquam XII tabulis, insignis ad deformitatem puer breui tempore nescio quo pacto creatus: multóq; tetrior, & fœdior natus est. Quem enim ille non edidit: qui primum ut imperio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit: omnia infima summis paria fecit: turbauit: miscuit: cum afflixisset principum grauitatem: nunquam tamen conquieuit. Atque ut Cn. Flaminium, atq; ea quæ prisca sunt, relinquam. quid iuris bonis uiris T. Gracchi tribunatus reliquit? & si quinquennio ante, Decium Brutum, & Publium Scipionem consules, quos, & quantos uiros, homo omnium infimus, & sordidissimus tr. pl. C. Curiatius in uincula coniecit: quod ante factum non erat. C. uero Gracchus ruinis, & emissicijs, quas ipse se proiecisse in forum dixit: quibus digladiarentur inter se ciues: non'ne omnem reip. statum permutauit? quid iam de Saturnini supplicio reliquisq; dicam? quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit respublica. cur autem aut uetera, aut aliena proferamus, potius, quàm & nostra, & recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset? ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando: nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati, ac perditi non modo ulla in domo, sed ne ulla in gente reperirent: gentes sibi in tenebris reip. perturbandas putauerunt.

quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatem memoriæ gloriosum: neminem in nos mercede ulla potuisse reperiri: nisi cui nec esse quidem licuisset tribuno. sed ille quas strages edidit? eas uidelicet: quas sine ratione, ac sine ulla spe bona, furor edere potuit impuræ beluæ multorum inflammatus furoribus. quamobrem in ista quidem re uehementer Syllam probo: qui tribunis plebis sua lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit: auxilium ferendi reliquerit: Pompeiumq; nostrum cæteris rebus omnibus, semper amplissimis, summisq; effero laudibus: de tribunitia potestate taceo: nec enim reprehendere libet: nec laudare possum. M. Vitia quidem tribunatus præclare Quinte perspicis. sed est iniqua in omni re accusanda prætermissis bonis, malorum enumeratio, uitiorumq; selectio. nam isto qdem modo uel consulatus uituperabilis est: si consulũ, quos enumerare nolo, peccata collegeris. ego enim fateor in ipsa ista potestate inesse quiddam mali. sed bonum quod est quæsitum in ea sine isto malo non haberemus. nimia potestas est tribunorum plebis. quis negat? sed uis populi multo sæuior, multoq; uehementior. quæ ducem quod habet, interdum lenior est: quàm si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat. populi impetus periculi rationem sui non habet. at aliquando incenditur. & quidem sæpe sedatur. quod enim est tam desperatum collegiũ? in quo nemo ẽ decem sana mente sit. quin per ipsum Tiberium gracchum non solum uetitus, sed etiam sublatus intercessor fuerat. quid enim illũ aliud perculit? nisi quod potestatem intercedendi collegæ abrogauit? sed tu sa-

pientia

pientia maiore nihilo uide concessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio est: inuentum est temperamentum: quo tenuiores cum principibus aequari se putarint. in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. & praeter eos, quamuis enumeres multos licet: cum deni crearentur: nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos. leues & non bonos fortasse plures. inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure periculosas contentiones nullas facit. quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebi re, non uerbo danda libertas. quae tamen sic data est: ut multis praeclarissimis addiceretur, ut authoritati principum cederet. Nostra autem causa quae optime & dulcissime frater incidit in tribunitiam potestatem: nihil habuit contentionis cum tribunatu. non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt: & seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. neq; nobis cum illa tum peste certamen fuit: sed cum grauissimo reip. tempore: cui si non cessissē: non diuturnum beneficij mei patria fructum tulisset. atq; hoc rei exitus indicauit. quis enim non modo liber, sed etiam seruus, libertate dignus fuit? cui nostra salus chara non esset? quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute reip. gessimus: ut non omnibus gratus esset: & si in nos multitudinis uis furentis inflammata inuidia pepulisset tribunitia: quis in me populum sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum, incitasset? ferremus o' Quinte frater: consolarenturq; nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt: qui hoc facere debent: quam clarissimi

uiri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba maluerunt. Pompeium uero quod una ista in re non ualde probas: uix satis mihi illud uideris attendere: non solum ei quod esset optimum uidendum fuisse: sed etiam quid necessarium. sensit enim deleri non posse huic ciuitati illam potestatem. quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset: qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit, causam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari ciui non relinquere. Scis solere frater in huiusmodi sermone, ut transiri alio possit, admodum dici. Q. Prorsus ita est: haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras tu quidem: & in tua uetere sententia permanes. Q. Non mehercule. Atti. Ego sanè à Quinto nostro dissentio. sed ea quæ restant audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia dantur. iudicia, ut esset populi potestas: ad quam prouocaretur. auspicia, ut multos inutiles comitatus, probabiles impedirent moræ. sæpe enim populi impetum iniustum, auspicijs dij immortales represserunt. ex ijs autem, qui magistratum cœperunt, quod senatus consulto efficitur: popularem sanè neminem in summum locum nisi per populum uenire sublata cooptatione censoria. Sed præsto est huius uitij temperatio: quod senatus lege nostra confirmatur authoritas. Sequitur enim eius decreta rata sunto. nam ita se res habet: ut si senatus dominus sit publici consilij: quodq; is creuerit, defendant omnes: & si ordines reliqui, principes ordines consilio remp. gubernari uelint: possit ex temperatione iuris, cum po-

testas in populo, authoritas in senatu sit: teneri ille moderatus, & concors ciuitatis status. præsertim si proximæ legi parebitur. nam proximum est. is ordo uitio careto: cæteris specimen esto. Q. Præclara uero frater ista lex: sed & altera, ut & uitio careat ordo: & ut censorem quærat interpretem. Atti. Ille uero & si tuus totus est ordo: gratissimamq; memoriam retinet consulatus tui: pace tua dixerim: non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt: sed de futuris, si qui forte his legibus parere uoluerint: hæc habetur oratio. nam cum omni uitio carere lex iubeat: ne ueniet quidem in eum ordinem quisquam uitij particeps. id autem difficile factu est: nisi educatione quadam, & disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse: siquid fuerit loci, aut temporis. Atti. Locus certe non deerit: quoniam tenes ordinem legum: tempus uero largitur longitudo diei. ego autem etiam si præterieris: repetam a te istum de educatione, et de disciplina locum. M. Tu uero & istum Attice, & si quem alium cæteris specimen esto: quod sic tenemus omnia. ut enim cupiditatibus principum, & uitijs infici solet tota ciuitas: sic emendari & corrigi continentia. uir magnus, & nobis omnibus amicus L. Lucullus ferebatur quamcommodissime respondisse: cum esset obiecta magnificentia uillæ tusculanæ: duos se habere uicinos: superiorem equitem romanum, inferiorem libertinum. quorum cum essent magnificæ uillæ: concedi sibi oportere, quod his qui tenuioris ordinis essent, liceret. non ne uides Luculle a te id ipsum natum? ut illi cuperent: quibus id, si tu non face-

res, non liceret. quis enim ferret istos? cum uideret eorum uillas signis, & tabulis refertas partim publicis, partim etiam sacris, & religiosis? quis non frangeret eorum libidines? nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdẽ tenerentur? nec.n. tantum mali est peccare principes: quanq̃ est hoc magnum per se ipsum malum: quantum illud: quod permulti imitatores principum existunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriam temporum: qualescunq; summi ciuitatis uiri fuerunt: talem ciuitatem fuisse: quæ cunq; mutatio morum in principibus extiterit: eandem in populo secuturam. idq; haud paulo est uerius: q̃ quod Platoni nostro placet: qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status. ego autem nobilium uita, uictuq; mutato: mores mutari ciuitatum puto. quo perniitiosius de rep. merentur uitiosi principes: quod non solum uitia concipiunt ipsi: sed ea infundunt in ciuitatem: neq; solum obsunt, quod illi ipsi corrumpuntur: sed etiam quod corrumpunt: plusq; exemplo, quam peccato nocent. Atq; hæc lex dilatata in ordinem cunctum coangustari etiam potest. pauci enim, atq; admodum pauci, honore et gloria amplificati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corrigere possunt. sed hæc & nunc satis, & in alijs libris tractata sunt diligentius. quare ad reliqua ueniamus. Proximus autem est de suffragijs quæ iubeo nota esse optimatibus, populo libera. Atti. Ita mehercule attendi: nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid uerba ista uellent. M. Dicam Attice, & uersabor in re difficili, ac multum & sæpe quæsita: suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudicando, quin in lege, aut rogatione clam an pa-

lam ferre melius esset. Q. An etiam id dubiũ est? uereor ne à te rursus dissentiam. M. Non facies Quinte: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio: nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius. sed obtineri an possit uidendum est. quare frater, bona tua uenia dixerim: ista sententia maxime, & fallit imperitos: & obest sepissime reipublicæ, cum aliquid uerum, & rectum esse dicitur: sed obtineri idest obsisti posse populo negatur. primum enim obsistitur, cum agitur seuere: deinde ui opprimi in bona causa est melius, q̃ male cedere. Qui autem non sentit authoritatem omnem optimatium, tabellariã legem abstulisse? quam populus liber nunquam desiderauit: idem oppressus dominatu, ac potentia principum, flagitauit. itaq; grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uoces, q̃ tabellæ. quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus: non latebra danda populo: in qua bonis ignorantibus quid quisq; sentiret tabella uitiosum occultaret suffragium. itaq; isti rationi, neq; lator quisquam est inuentus: neq; author unquam bonus. sunt enim quatuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est de populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassio: sed pace familiæ dixerim, dissidente à bonis, atq; omnis rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus, ac uetandis, seditiosi atq; improbi ciuis. cui ne reditus quidem ad bonos, salutem à bonis potuit auferre. uno in genere relinqui uidebatur uocis suffragium: quod ipse Cassius exceperat: perduellio-

nis. dedit huic quoq; iudicio Cælius tabellam: doluitq́; quoad uixit. sed ut opprimeret Cælius populum nocuit & reipublicæ. & auus quidem noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad uixit, restitit M. Gratidio, cuius in matrimonio sororem auiam nostram habebat: ferenti legem tabellariam. excitabat enim fl ens in simpulo ut dicitur Gratidius: quos post filius eius Marius in ægæo excitauit mari: ac nostro quidem: qui cum res esset à se delata, Scaurus consul: utinam inquit M. Cicero isto animo, atq; uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quam in municipali maluisses. Q. Quamobrem quoniam non recognoscimus nunc leges populi romani: sed aut repetimus ereptas: aut nouas scribimus: non quod ab hoc populo obtineri possit: sed q̃d optimum sit, tibi dicendum puto. nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet: quo authore lata esse dicitur. tu si tabellariam tuleris: ipse præstabis. nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantum è uultu eius intelligo. Atti. Mihi uero nihil unq̃ populare placuit: eamq; optimam remp. esse duco: quam hic consul constituerat: quæ sit in potestate optimorum. M. Vos demum ut uideo, legem antiquastis, sine tabella. Sed ego, & si satis dixit pro se in illis libris Scipio: tamen libertatem istam largior populo: ut & authoritate ualeant: & utantur bonis. sic enim à me lex est recitata de suffragiis. optimatibus nota, plebi libera sunto. quæ lex hanc sententiam continet: ut omnes leges tollat, quæ postea latæ sunt: quæ tegunt omnĩ ratione suffragium: nequis inspiciat tabellam: ne roget: ne appellet. pontes etiam lex maria fecit angustos: quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt: ferè non

reprehendo. sin ualuerint tamen leges, ut ne sint ambitus: habeat sane populus tabellam, quasi uindicem libertatis: dummodo hæc optimo cuiq;, & grauissimo ciui ostendatur: ultroq; offeratur: uti sit ipsa libertas: in qua populo potestas honeste bonis gratificandi datur. Eoq; nunc fit illud quod à te modo Quinte dictũ est: ut minus multos tabella condemnet, quàm solebat uox: quia populo licere satis est. hoc retento reliqua uoluntas authoritati aut gratiæ traditur. Itaq; ut omittam, largitione corrupta suffragia: non uides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragijs: quid optimi uiri sentiant? quamobrem lege nostra libertatis species datur: bonorum authoritas retinetur: contentionis causa tollitur. Deinde sequitur qbus ius sit cum populo agendi, aut cum senatu. grauis & ut arbitror præclara lex. quæq; in patribus aguntur modica sũto: idest modesta, atq; sedata. Author enim moderatur & fingit non modo mentem, ac uoluntates, sed pene uultus eorum, apud quos agit. quod si in senatu non difficile est: est enim ipse senator is, cuius non ad authorem referatur animus: sed qui per se ipse spectari uelit. huic iussa tria sunt: ut adsit: nam grauitatem res habet: cum frequens ordo est. ut loco dicat: idest rogatus. ut modo: ne sit infinitus. nam breuitas non modo senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. nec est unquã longa oratione utendum: nisi aut spectante senatu, quod fit ambitione sæpissime, nullo magistratu adiuuante, tolli diem utile est: aut cum tanta causa est: ut opus sit oratoris copia uel ad hortandum, uel ad docendum. quorum generum in utroq; magnus noster Cato est. Quodq; addit causas populi

teneto, est senatoris necessarium nosse rempublicam:
idq; late patet: quid habeat militum: quid ualeat
ærario: quos socios resp. habeat: quos amicos: quos
stipendiarios: qua quisq; sit lege, conditione, fœdere:
tenere consuetudinem decernendi: nosse exēpla maio=
rum. uidetis iam genus hoc omne scientiæ, diligentiæ
memoriam esse: sine quo paratus esse senator nullo
pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in
quibus primum & maximum, uis abesto. nihil est
enim exitiosius ciuitatibus: nihil tam contrarium iuri,
& legibus: nihil minus ciuile est, & humanum: q̄
composita, & constituta republica, quicquam agi per
uim. parere iubet intercessori: quo nihil præstantius.
impediri enim bonam rem melius, quàm concedi ma-
læ. Quod uero actores iubeo abesse fraude, id totum
dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quam
senatus est secutus: cum decreuisset C. Claudio con-
sule designato Carbonis seditionem referente: eo inui=
to, qui cum populo ageret, seditionem non posse fie=
ri: quippe cui liceat consilium, simul atq; intercessum,
turbariq; cœptum sit: dimittere. quod qui permo-
uet cum agi nihil potest: uim quærit. cuius impu=
nitatem amitti hac lege quitur illud. intercessor rei
malæ salutaris ciuis esto. quis non studiose reip. subue
nerit? hac tam præclara legis uoce laudatus? Sunt
deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publi-
cis institutis, ac legibus: auspicia seruanto: auguri pa-
rento. est autem boni auguris meminisse maximis reip.
temporibus præsto esse debere: Iouiq; optimo maxi=
mo se consiliarium, atq; administrum datum, ut si=
bi eos, quos in auspicio esse iusserit: cæliq; partes si=
bi definitas

bi definitas eſſe traditas: è quibus ſæpe opem referre *
poſſit· deinde de promulgatione, de ſingulis rebus agen
dis, de priuatis, magiſtratibus'ue audiendis· tum leges
præclariſſimæ de· XII· tabulis trãslatæ duæ: quarũ
altera priuilegia tollit: altera de capite ciuis rogari, niſi
maximo comitatu uetat· non dũ initis ſeditioſis tribunis
plebis· Negocialis q̃dem, admirandum tantum maiores *
in poſterũ prouidiſſe: in priuatos homines leges ferri no
luerunt· id eſt enim priuilegiũ· quo quid eſt iniuſtius?
cum legis hæc uis ſit· ſcitum eſt iuſſum in omnes, ferri
de ſingulis niſi centuriatis comitijs noluerunt· deſcriptus *
·n· populus cenſu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad
ſuffragiũ auxilij: q̃ fuſe in tribus cõuocatus· quo uerius
in noſtra cauſa uir magni ingenij, ſummaq́; prudẽtia,
L· Cotta dicebat: nihil omnino actum eſſe de nobis
præterq̃ quod comitia illa eſſent armis geſta ſeruilibus:
propterea neq; tributa capitis: neq; comitia rata eſſe
poſſent: neq; ulla priuilegia: quo circa nihil nobis opus
eſſe lege: de quibus nihil omnino actum eſſet legibus·
ſed uiſum eſt & nobis, & clariſſimis uiris melius, de
quo· C· Seruij et patroni tui ſciuiſſe ſe aliquid dicerent: *
de hoc eodẽ cunctam Italiam quid ſentiret oſtendere·
Sequitur de captis pecunijs, de ambitu legis· quæ cum
magis iudicijs q̃ uerbis ſancienda ſint: adiungitur, no-
xiæ pœna par eſto: ut in ſuo uitio quiſq; plectatur: uis
capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia
ſanciatur· Extremæ leges ſunt nobis non uſitatæ, reip·
neceſſariæ· legum cuſtodiam nullam habemus· itaq; hæ
leges ſunt, quas apparitores noſtri uolunt: à librarijs
petimus: publicis litteris conſignatam memoriam publi
cam nullam habemus· Græci hoc diligentius: apud quos

νομοφύλακες creantur: nec hi solum litteras (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiã facta hominũ obseruabant: ad legesq; reuocabant. Hæc detur cura censoribus: quando quidem eos in rep. semper uolumus esse: apud eosdẽ, qui magistratu abierint, edant, & exponant quid in magistratu gesserint: deq; ijs censores præiudicent. hoc in græcia fit publice constitutis accusatoribus. qui quidem graues esse non possunt: nisi sint uoluntarij. Quocirca melius est rationes referri: causamq; exponi censoribus: integram tamen legem accusatori, iudicioq; seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus: nisi forte quid desideratis. Atti. Quid si non tacemus: locus tamen ipse admonet, quid tibi sit deinde dicendum. M. Mihi ne? de iudicijs arbitror Pomponi. id est enim iunctum magistratibus. Atti. Quid? de iure populi ro. quemadmodũ instituisti dicendum nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est quod requiras? Atti. Ego ne? quod ignorari ab ijs, qui in rep. uersantur, turpissimum puto. Nam ut modo à te dictum est: leges à librarijs lego: sic animaduerto quosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere quantum apparitores uelint. quamobrem, si de sacrorũ alienatione dicẽdũ putasti: cum de religione leges proposueras: faciendũ tibi est: ut magistratibus lege constitutis, de potestate, tũ de iure disputes. M. Faciã breuiter: si consequi potuero. nã pluribus uerbis scripsit ad patrem suum M. Iunius sodalis: perite meo quidem iudicio, & diligenter. At de iure naturæ cogitari per nos, & quæ dicere debemus, de iure populi ro. quæ relicta sunt, et tradita. Atti. Sic profecto censeo: et id ipsum quod dicis, expecto. FINIS.

M. TVLLII CICERONIS EX TIMEO PLATONIS DE VNIVERSITATE LIBER INCIPIT.

m VLta sunt à nobis, & in Academicis conscripta contra physicos, & sæpe P. Nigidio Carneadeo more & modo disputata. fuit enim uir ille cum cæteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus: tum acer inuestigator, & diligens earum rerum, quæ à natura inuolutæ uidentur. deniq; sic iudico: post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodammodo: cum aliquot sæcula in Italia, Siciliaq; uiguisset: hunc extitisse, qui illam renouaret. qui cum me in Ciliciam proficiscentem, Ephesi expectauisset, Romam ex legatione ipse decedens: uenissetq; eodem Mytilenis mei salutandi, & uisendi causa Cratippus Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio, facile princeps: perlibenter & Nigidium uidi: & Cratippum cognoui. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumpsimus.

Desunt multa.

quid est, quod semper sit: neq; ullum habet ortum: & quod gignatur: nec unquam sit. quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur: quod unum semper, atq; idem est: alterum quidem affert opinionem sensus, rationis expers, quod totum opinabile est. id gignitur, & interit: nec unquam esse uere potest. omne autem quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. nullius enim rei causa remota, reperiri origo potest. quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur: atq; eam sibi proponet exemplar: præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur: nunquam illam quam expetet pulchritudinem consequetur. omne igitur cœlum siue mundus, siue quo alio uocabulo gaudet: hoc à nobis nuncupatus sit. de quo id primum consideremus, quod principio est in omnī quæstione considerandum: semper ne fuerit nullo generatus ortu: an ortus sit: an ab aliquo temporis principatu ortus est: quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undiq; corporatus. omnia autem talia sensum mouent: sensusq; mouentia quæ sunt, eadē in opinatione considunt: quæ ortum habere, gigniq; diximus. nihil autem gigni posse sine causis. atq; illū quidem quasi parentem huius uniuersitatis inuenire difficile: & cum iam inueneris indicare in uulgus nefas. rursus igitur uidendum ille fabricator tanti operis, utrum sit imitatus exemplar, id ne quod semper unum & idem, uti sui simile, an id quod generatum ortumq; dicimus. Atq si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus: quod ne dictu quidem fas est: generatum exemplum est pro

æterno secutus. non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exequi: quandoquidem neq; mundo quicquam pulchrius: neq; eius ædificatore præstantius. si ergo generatus: ad id est effectus, quod ratione sapientiaq; comprehenditur: atq; immutabili æternitate continetur. ex quo efficitur, ut sit necesse hunc quem cernimus mundum, simulachrum æternum esse alicuius æterni. difficillimum autem est in omni conquisitione rationis, exordium. de his igitur quæ diximus, hæc sit prima distinctio, in omni oratione cum his rebus, de quibus uidetur explicata cognitio. itaq; cum de re stabili & immutabili disputatur: oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neq; redargui, neq; conuinci potest. cum autem ingressa est imitata, & effecta simulachra, bene agi putat, si similitudinem ueri consequatur. quantum enim ad id quod ortum est, æternitas ualet: tantum ad fidem ueritas. quo circa si forte de deorum natura, ortuq; mundi disserentes, minus id quod habemus animo consequimur: ut tota dilucide, & plane oratio exornata sibi constet: & ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sanè erit mirum: contentiq; esse debetis, si probabilia dicentur. æquum est enim meminisse, & me, qui disseram, hominem esse, & uos, qui iudicatis: ut si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur causam, quæ eum impullerit, qui hæc machinatus sit, ut originem rerum, & molitionem nouam quæreret. probitate uidelicet præstabat. probus autem inuidet nemini. itaq; omnia sui similia generauit. hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima. nam cum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum: mali nihil admiscere: quoad natura patere-

tur: quicquid erat quod in cernendi sensum caderet: id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum, et fluctuans. idq; ex inordinato in ordinem adduxit. hoc enim iudicabat esse præstantius. fas autem nec est, nec unquam fuit, quicquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. cum rationē igitur habuisset: reperiebat nihil esse eorū, quæ natura cernerentur, non intelligens intelligente in toto genere præstantius. quo circa intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. quam ob causam non est cunctandum profiteri: si modo inuestigari aliquid coniectura potest: hunc mundum animal esse: idq; intelligens: et diuina prouidentia constitutum. hoc posito quod sequitur uidendum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto, eorum quidem, quæ sunt nobis nota animantia. sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. imperfecto autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest. cuius ergo omne animal, quasi particula quædam est: siue in singulis, siue in diuerso genere cernatur: eius similem mundum esse dicamus. omnes igitur qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur animantes, complexu rationis & intelligentiæ. sic ut homines, hoc mundo & pecudes, & omnia quæ sub aspectum cadunt comprehenduntur. quod enim pulcherrimum in rerum natura, & intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum est: cum deus similem mundum efficere uellet: animal unum aspectabile, in quo omnia animalia continerentur effecit. recte ne igitur unum mundum dixerimus,

an sint

an sint plures, an innumerabiles, dictu uerius & melius unus profecto: siquidem factus est ad exemplum. quod enim omnes animantis eos, qui ratione intelliguntur complectitur: id non potest esse cum altero. rursus enim alius animans, qui eum contineat sit necesse est, cuius partes sint animantes superiores: cœlumq; hoc simulachrum illius ultimi sit, non proximi. quorum ne quid accideret, atq; ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quod solus atq; unus esset, iccirco singularem deus hunc mundum, atq; unigenam procreauit. corporeum autem, & aspectabile, itemq; tractabile omne necesse est esse, quod natum est. nihil porrò igni uacuum uideri potest: nec uero tangi quod careat solido: solidum autem nihil quod terræ sit expers. quamobrem mundum efficere moliens deus, terram primum, ignemq; iungebat. omnia autem duo ad cohærendum tertium aliquid requirunt: & quasi nodum, uinculumq; desyderant. sed uinculorum id est aptissimum atq; pulcherrimum, quod ex se, atq; de his quæ astringit, quammaxime unum efficit. id optime assequitur, quæ græce ἀναλογία, latine (audendum est enim quoniam hæc primum à nobis nouantur) comparatio proportione dici potest. quando enim trium uel numerorum, uel figurarum, uel quorumcunq; generum contingit, ut quod medium, sit uti primum proportione, ita id postremo comparetur: uicissimq; ut extremũ cum medio, sic medium cum primo conferatur: id quod medium est, tum primum fit: tum postremum: postrema uero & prima media fiunt. ita necessitas cogit, ut eadem sint ea quæ deiuncta fuerunt. eadem autem cum facta sint, efficitur, ut omnia sint unum. quod si

uniuersitatis corpus planum & æquabile expliaretur: neq; in eo quicquam esset requisitum: unum interiectum medium, & seipsum, & ea quibus esset interpositum colligaret. sed cum soliditas mundo quæreretur: solida autem omnia uno medio nunquam, duobus semper copulentur: ita contingit ut inter ignem, & terram, aquam deus, animamq; poneret: eaq; inter se compararet: & proportione coniungeret: ut quemadmodum ignis animæ, sic anima aquæ, quodq; anima aquæ, id aqua terræ proportione redderet. qua ex coniunctione cœlum ita actum est, ut sub aspectum, et tactum cadat. itaq; & ob eam causam, & ab ijs rebus numero quatuor, mundi est corpus effectum, ea constructum proportione, quam dixi: ex quo ipse se concordi quadam amicitia, & charitate complectitur: atq; ita apte cohæret: ut dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem à quo est ligatus. earum autem quatuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatæ sunt: ut nulla pars huiusce generis excederet extra: atq; in hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas causas, primum ut mundus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus: deinde ut unus esset, nulla parte unde altera gigneretur relicta: postremo ne quis morbus eum possit, aut senectus affligere. omnis enim coagmentatio corporis, uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione uehementi labefactatur: & frangitur: & ad morbos senectutemq; compellitur. hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorq; deus: ut unum opus totum, atq; perfectum ex omnibus totis, atq; perfectis absolueretur: quod omni morbo senio'ue careret. formam

autem, & maxime sibi cognatam, & decoram dedit. à quo enim animante omnes reliquos contineri uellet animantes: hunc ea forma figurauit: qua una omnes reliquæ formæ concluduntur: & globosus est fabricatus: quod σφαιροειδὴς græci uocant: cuius omnis extremitas paribus à medio radijs attingitur: idq; ita tornauit, ut nihil effici possit rotundius: nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesq; partes simillimæ omnium, quoad eius præstabat iudicio, dissimilitudini similitudo. omni autem totam figuram mundi leuitate circundedit. nec enim oculis egebat: quia nihil extra quod cerni posset relictum erat: nec auribus: quia ne quod audiretur quidem: neq; erant aere circunfusa extrema mundi: ut respirationem requireret. nec uero desyderabat, aut alimenta corporis, aut detractionem confecti, & consumpti cibi. neq; enim ulla decessio fieri poterat, neq; accessio. neq; uero erat unde: ita se ipse consumptione & senio alebat sui: cum ipse per se, & à se, & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista iunxit, & condidit: ipsum se contentum esse mundum: neque egere altero. Itaque nec ei manus affixit: quia nec capiendum quicquã erat, nec repellendum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpore sustineret. motum enim dedit cœlo eum, qui figuratus sit aptissimus: qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet. maxima itaque una conuersione, atq; eadem ipse circum se torquetur, & uertitur. sex autem reliquos motus, ab eo separauit. itaq; eum ab omni erratione liberauit. ad hanc igitur conuersio-

uem, quæ pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit deus is, qui erat de aliquando deo futuro cogitans. leuem eum effecit, & undique æquabilem, & à medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum, ex absolutis, atque perfectis. animum autem ut in eius medio collocauit. ita per totum tetendit. deinde eum circundedit corpore: & uestiuit extrinsecus: cæloq; soliuago & uolubili, & in orbem incitato complexus est: quod secum ipsum propter uirtutem facile esse posset: nec desyderat alterum satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille æternus hunc perfecte beatum deum procreauit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum deniq; cum corpus ei effecisset inchoauit. neq; enim esset rectum minori parere maiorem. sed nos multa inconsyderate ac temere dicimus. deus autem & ortu & uirtute antiquiorem genuit animum: eumq; ut dominum atq; imperantem obedienti præfecit corpori: idq; molitus tali quodam est modo. ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper uniusmodi, suiq; similis, & ex ea quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus admiscuit ex duobus in medium: quod esset eiusdem naturæ: & quod alterius: idq; interiecit inter indiuiduum, atq; id quod diuiduum esset in corpore. ea cum tria sumpsisset: unam in speciem temperauit: naturamq; illam, quam alterius diximus uel cum eadem coniunxit fugentem: & eius copulationis alienam permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum: idipsum in ea quæ decuit membra partitus est. iam partes singulas ex eodem, et ex altero, & ex materia temperauit. fuit autẽ talis illa partitio. unam principio partẽ detraxit

ex toto· secundam autem primæ partis duplam· deinde tertiam quæ esset secundæ sesqualtera, primæ tripla· deinde quartam, quæ secundæ dupla esset· quintam inde quæ tertiæ tripla· tum sextam octuplam primæ· postremo septimam quæ septem, & uiginti partibus antecederet primæ· deinde instituit dupla & tripla interualla explere, partes rursus ex toto desecans: quas interuallis ita locabat: ut in singulis essent bina media· uix enim audeo dicere medietates: quas græci messotitas appellant· sed quasi ita dixerim ita intelligatur· erit enim planius· earum alteram, eadem parte præstantem extremis, eademq; superatam, alteram pari numero præstantem extremis pariq; numero superatam· sesqualteris autem interuallis, & sesquitertijs, & sesquioctauis sumptis, ex his colligationibus in primis interuallis, sesquioctauo interuallo, sesquitertia omnia explebat: cum particulam singulorum relinqueret· eius autẽ particulæ interuallo relicto habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemq; in extremis: quam habent CCLVI cum CCXLIII atq; ita permistum illud, ex quo hæc secuit: iam omne consumpserat· hanc igitur omnem coniunctionem duplicem in longitudinem diffidit: medieq; accommodans mediam, quasi decussauit: deinde in orbem torsit: ut & ipse secum, & inter se ex commissura, quæ è regione esset, iungerentur: eoq; motu cuius orbis semper in eodem erat, eodemq; modo ciebatur undiq; est eos circumplexus· atq; ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem: illum eiusdem naturæ, hunc alterius notauit: eamq; quæ erat eiusdem detorsit à latere in dextram partem: hanc autem citi-

mam & à media linea direxit ad leuam. sed principatum dedit superiori: quam solam indiuiduam reliquit. interiorem autem cum in sex partes cœli diuisisset: septem orbis disparis duplo, & triplo interuallo moueri iussit, contrarijs inter se cursibus. eorum autem trium fecit pares celeritates: sed quatuor, & inter se dispares, & dissimiles trium reliquorum. animum igitur cum ille procreator mundi deus, ex sua mente & diuinitate genuisset: tum deniq; omne quod erat concretum, atq; corporeum substernebat animo: interiusq; faciebat: atq; ita medio medium accommodans copulabat. sic animus à medio profectus, extremitatem cœli à suprema regione rotundo ambitu circuniecit: seséq; ipse uersans, diuinæ, sempiternæ, sapientisq; uitæ induxit exordium. & corpus quidem cœli spectabile effectum est. animus autem oculorum effugit obtutum. est autem animus ex omnibus rationis, contentionisq; (ἁρμονίη græce) sempiternarum rerum, & sub intelligentiam cadentium, compos & particeps: quo nihil ab optimo & præstantissimo genitore melius procreatum. quippe qui ex eadem uinctus, alteráq; natura, adiuncta materia temperatione trium partium, proportione compacta, seipse conuersans, cum materiam mutabilem arripuisset: & cum rursus indiuiduam atq; simplicem: per quam omnis mouetur, discernitq; quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cætera diiudicat, quid cuiq; rei sit maxime aptum: quid quoq; loco, aut modo, aut tempore contingat: quæq; distinctio sit inter ea, quæ gignantur, & ea quæ sunt semper eadem. & in his quæ mutantur, cum in eodem, & in altero mouetur: ipsa per sese sine uoce, & sine ullo so=

no, cum eandem partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus & rectus, omnia animo nuntiq; denunciat: tum opiniones, adsensionesq; firmæ ueræq; gignuntur. cum autem in illis rebus uertitur, quæ manentes semper eædem, non sensu sed intelligentia continentur.

Desunt nonnulla.

ita uim suam natura conuertit: ut terram Lunæ cursus proxime ambiret: eiq; supra terram proxima Solis circumuectio esset. lucifer deinde & sancta Mercurij stella, cursum habent Solis celeritati parem, sed uim quandam contrariam: eaq; conuersione quam inter se habent lucifer, Mercurius, Sol alijq;, alios uincunt, uicissimq; uincuntur. Reliquorum syderum, quæ causa collocandi fuerit, quæq; eorum sit collocatio in sermonem alium differendum est: ne in eo quod attingendũ fuit, q̃ in eo, cuius causa id attigimus, longior ponatur oratio. quando igitur unumquodq; eorum syderum, cursum decorum est adeptum: ex quibus erat motus temporis consignandus: colligatisq; corporibus uinculis animalibus: tum animantia orta sunt: eaq; imperio

parere didicerunt, tunc ex alterius naturæ motione transuersa, in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eaq; hærentia, atq; impedita, cum alia maiorem lustrarent orbem: alia minorem: tardiusq; maiorem: celeriusq; minorem: motu unius eiusdemq; naturæ, quæ uelocissimo mouebantur, ea celeritate uinci à tardioribus, & cũ superabant, superari uidebantur. omnis enim orbis eorum, quasi facilitatis inflexione uertebatur. quam bifariam contrarie simul procedentia efficiebant: ut quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. atq; ut esset mensura quædam euidens: quæ in istis octo cursibus celeritates, tarditatesq; declararet: deus ipse solem, quasi lumen accendit ad secundum supra terram ambitum: ut quammaxime cœlũ omnibus colluceret: animantesq;, quibus uis esset doceri, ab eiusdem motu & ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, uimq; cognoscerent. nox igitur & dies ad hunc modum, & ob has generata causas, unum circuitum orbis efficit, sapientissimum, atq; optimum. mensis autem quando luna lustrato suo cursu, Solem consecuta est: annus ubi Sol suum totum confecit, & peragrauit orbem. cæterorum autem syderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, neq; nomen appellant: neq; inter se numero commetiuntur. itaq; nesciunt hos syderum errores id ipsum esse, quod rite dicitur, tempus, multitudine infinita, uarietate admirabili præditos. attamen illud prospici, & intelligi potest, absoluto, perfectoq; numero temporis, absolutum, perfectumq; annum, tunc compleri deniq;: cum se octo ambitus confectis suis cursibus ad idem caput rettulerunt: cumq; eos permensus est idem, et semper sui similis orbis. has

igitur

igitur ob causas natæ astra sunt: quæ per cœlum penetrantia solstitiali se & brumali reuocatione conuerterent: ut hoc omne animal, quod uidemus, esset illi animali, quod sentimus, ad æternitatis imitationem simillimum· & cætera quidem usq; ad temporis ortum impressa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat· sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat: ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo· quot igitur, & quales animalium formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere: totidem, & tales in hoc mundo secum cogitauit effingere· erant autem animantium genera quatuor, quorũ unum diuinum, atq; cœleste: alterum pennigerum & aërium: tertium * terrestre quartum· diuinæ animationis maxime speciem faciebat ex igne: ita ut splendidissimus esset, & aspectu pulcherrimus· cumq; simi-lem uniuersitatis naturæ efficere uellet: ad uolubilitatẽ rotundauit: comiteq; eum sapientia q̃ optimæ mentis effecit: circumq; cœlũ æqualiter distribuit: ut hunc uarietate distinctũ, bene græci κόσμον, nos lucentẽ mundum nominaremus· dedit autem diuinis duo genera motus: unum quod semper esset in eodem æque, & idem in omnibus, atq; uno modo celeraret: alterum quod ante mouit in quam partem à conuersione eiusdem, & similis, pelleretur· quinq; autem reliquis motibus orbem eum esse uoluit expertem, immobilem, & stantem· ex quo genere ea sunt sydera, quæ infixa cœlo non mouentur loco: quæ sunt animantia, eaq; diuina: ob eamq; causam, suis sedibus inhærent: & perpetuo manent· quæ autem uaga & mutabili ratione labuntur, ita generata sunt: ut supra diximus· iam

uero terram altricem nostram, quæ transiecto axe sustinetur: diei noctisq; effectricem, eandemq; custodem: antiquissimam deorum uoluit esse eorum, qui intra cœlum gignerentur. fulsiones autem deorum, & inter ipsos deos conuersiones, quæq; in orbibus eorum conuersiones, anteceßionesq; eueniant, cumq; inter se penè contingant, eos qui propè copulentur contraria regione, & pone quos, aut ante labuntur, quisq; temporibus à nostro aspectu oblitescant, rursusq; emersi errorem incitiant rationis expertibus, si uerbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulachro: earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sunt dicta nobis. quæ de deorum qui cernuntur, quiq; orti sunt natura præfati sumus, habeant hunc terminũ. reliquorũ autem, quos græci δαίμονας appellant: nostri opinor, laris: si modo hoc recte conuersum uideri potest: & nosse, & nunciare ortum eorum maius est: q̃ ut profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum est ueteribus & priscis, ut aiunt, uiris, qui se progeniem deorum esse dicebant. itaq; eorum uocabula nobis prodiderunt. nosse autem generatores suos optime poterant: ac difficillime factu est à dijs ortis fidem non habere: quanq̃ nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus notis uidentur loqui: ueteri lege, moriq; parendum est. sic igitur, ut ab his est traditum, horum deorum ortus habeatur, atq; dicatur: ut oceanum salaciamq; cœli satu terræq; conceptu generatos, editosq; memoremus: ex his phorcyn, Saturnum & opem: deinceps Iouem, atq; Iunonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq; usurpare, atq; appel-

lare uidemus, & eorum ut utamur ueteri uerbo, prosapiam. quando igitur omnes, & qui mouentur palamq; ostenduntur, & qui ea tenus nobis declarantur, quo ipsi uolunt, creati sunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit, fatur. hæc uos qui deorum satu orti estis attendite: quorum operum ego parens effectorq; sum, quæ per me facta, non sunt dissoluta me inuito: quanquam omne colligatum, solui potest. sed haud quaquam boni est, ratione uinctum uelle dissoluere. sed quoniam orti estis, immortales uos quidem esse, & indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissoluemini: nec uos ulla mortis fata periment: nec fraus ualentior, quam consilium meum: quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestram: quam illa quibus estis, tum cum gignebamini, colligati. quid sentiam igitur cognoscite. tria nobis genera reliqua sunt: eaq; mortalia: quibus prætermissis, cœli absolutio perfecta non erit. omnia enim genera animalium complexu non tenebit. teneat autem oportebit, ut eodem nequid absit, quæ à me ipso effecta sint, quod deorum uitam possit adæquare. ut igitur mortali generentur conditione, uos suscipite: ut illa gignatis: imitеminiq; uim meam: qua in uestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium, quasi gentiles esse debeant: diuini generis appellentur: teneantq; omnium animantium principatum: nobisq; iure & lege uolentes pareant: quorum uobis initium, statusq; traditur à me: uos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. ita orientur animantes: quos & uiuos alatis: & consumptos sinu recipiatis. hæc ille dixit. deinde ad temperationem superiorem

reuertit : in qua cmnem animum uniuersæ naturæ temperans permiscebat : superis'q; permistionis reliquias fundens æquabat, eodẽ modo fermè : nisi quod non ita incorrupta, ut ea quæ semper idem, sed à dijs secundum sumebat, atq; tertium. toto igitur omnino constituto syderibus parem numerum distribuit animorum : & singulos adiunxit ad singula : atq; ita quasi in currum uniuersitatis imposuit : commonstrauit'q; leges fatales, ac necessarias : & ostendit primum ortum unum fore omnibus : eum'q; moderatum, atq; constantem, nec ab ullo imminutum : consatis autem, & quasi sparsis animis, fore uti certis temporum interuallis, oriretur animal : quod esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex esset natura generis humani: sic res habebant: ut præstantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri. cum autem animis corpora, cum necessitate inseuisset : cum'q; ad corpora necessitate accessio fieret, tum abscessio : necesse erat sensum existere unum, communem'q; omnium uehementiore motu excitato, coniuncto'q; naturæ : deinde uoluptate & molestia mixtum amorem: post iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam contrarios dissidentes : quos qui ratione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit, iniuste. atq; ille, qui recte & honeste curriculum uiuendi à natura datum confecerit : ad illud astrum, quo cum aptus fuerit reuertetur : qui autem immoderate & intemperate uixerit : eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet: & si ne tum quidem finem uitiorum faciet : grauius etiam iactabitur : & in suis moribus simillimas figuras pecudum, & ferarum transferetur:

transferetur: neq; malorum terminum prius aspiciet: q̃ illam sequi cœperit conuersionem quam habebat in se eiusdem, & unius simul innatam & insitam. quod tum eueniet, cum illa quæ ex igne, aere, aqua, atq; terra turbulenta, & rationis expertia insederint: deniq; ratione depulerit: & ad primam atq; optimã affectionẽ animi puenerint. Quæ cum ita designasset: seséq; si quid postea fraudis, aut uitij euenisset, extra omnem culpam, causámq; posuisset: aliosq; in terra, alios in Luna, alios in reliquas mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem notæ constitutæ, spargens quasi serebat. Post autem sationem eam, dijs, ut ita dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent: quantúmq; esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne & quæ sequentia essent perpolirent, & absòluerent: deinde ut huic animanti principem quàm se ducémq; præberet: uitámq; eius pulcherrime regeret, & gubernaret: nisi quatenus ipse beneficijs, sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. atq; is quidem qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu. qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognouissent, hunc sequebantur. itaq; cum accepissent immortale principium, mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis, & terræ, & aquæ, & aëris à mundo, quas rursus redderent, mutuabantur: easq; inter se copulabant, haud ijsdem uinculis, quibus ipsi erant colligati: sed talibus quæ cerni non possent, propter paruitatem: crebris quasi cuneolis iniectis, unum efficiebant ex omnibus corpus: itémq; in eo influente atq; effluente animo diuino am-

bitus illigabant. itaq; illi in flumen immersi, neq; tenebant: neq; tenebantur: sed ui magna tum ferebant: tum ferebantur. ita totum animal mouebatur illud quidem, sed immoderate & fortuitu: ut sex motibus ueheretur: nam & ante & pone, ad læuam, & ad dextram, et sursum, et deorsum, modo huc, modo illuc.

Multa desunt.

sed si in splendore consedit: tum uel eadem species, uel interdum immutata redditur: cum ignis oculorum, cum eo igne, qui est ob os offusus, se confundit, & contulit. dextra autem uidentur, quæ læua sunt: quia contrarijs partibus oculorum, contrarias partes attingunt. respondent autem dextra dextris, læua læuis conuersione luminum: cum ea inter se non cohærescunt. id fit, cum speculorum leuitas hinc, illincq; altitudinem assumpsit: & ita dextra detrusit in læuam partem oculorum: læuaq; in dextram. supina etiam ora cernuntur depulsione luminum: quæ conuertens inferiora reddit, quæ sunt superiora. atqui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adiuuant causas. quibus utitur ministerijs deus, cum optimi speciem, quo ad fieri potest efficit. sed æstimant pleriq; non hæc adiuuantia causarum, sed has ipsas esse omnium causas: quæ uim habeant frigoris & caloris, concretionis, & liquoris: careant autem omni intelligentia, atq;

ratione.

ratione. quæ nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur. animus autem sensum omnem effugit oculorum. at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora sunt: eaq; cernuntur. Illum autem qui intelligentiæ sapientiæq; se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sapientisq; naturæ primas causas conquirere: deinde secundas causas rerum earum, quæ necessario mouent alias, ipsæ ab alijs mouentur. quo circa nobis sic cerno esse faciendum: ut de utroq; nos quidem dicamus genere causarum separatim: tam de his, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum, atq; optimarum: & de his, que uacantes, prudentia, inconstantia, perturbata, quæq; efficiunt. ac de oculorum quidem causis, ut haberent eam uim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur. rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nam hæc quæ est habita de uniuersitate oratio, à nobis haud unquam esset inuenta: si neq; sydera, neq; Sol, neq; cœlum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc uero dies noctesq; oculis cognitæ, tum mensium, annorumq; conuersiones, ad numerum machinatæ sunt: & spatium temporis dimensæ sunt: & ad quæstionem totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius, neq; datum est mortalium generi deorum concessu, atq; munere: neq; dabitur.

Multa desunt.

Q. CICERO DE PETITIONE CONSVLATVS AD M. TVLLIVM FRATREM.

e T si tibi omnia suppetunt: quæ consequi ingenio, aut usu homines, aut diligentia possunt: tamen amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te pscribere ea, quæ mihi ueniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis noui adiicerem: sed ut ea, quæ in re dispersa, atq; infinita uiderentur esse, ratione, et distributione, sub uno aspectu ponerentur. quanquam plurimum natura ualet: tamen uidetur in paucorum mensium negocio posse simulatio naturam uincere. Ciuitas quæ sit cogita: quid petas: qui sis. prope quotidie ad forum tibi descendenti meditandum hoc sit: nouus sum: consulatum peto: Roma est. nominis nouitatem dicendi gloria maxime subleuabis. semper ea res plurimum dignitatis habuit. non potest qui dignus habetur patronus consularium: indignus consulatu putari. quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris: & quicquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum uenito: quasi in singulis causis iudicium de omni ingenio futurum sit. Eius facultatis adiumenta, quæ tibi scio esse seposita, ut parata ac prompta sint cura: & sæpe quæ de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant. habes enim ea, quæ noui habuerunt omnes: publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa præterea

municipia, multos abs te defensos homines cuiusq; ordinis, aliquot collegia, praeterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem & frequentiam. haec cura & ut teneas commendando, et rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant qui debent tua causa, referendae gratiae, & qui uolunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare posse nouum hominem: hominum nobilium uoluntas, & maxime consularium prodest, quorum in locum ac numerum peruenire uelis, ab his ipsis illo loco, ac numero dignum putari. hi rogandi omnes sunt diligenter: & ad eos allegandum: persuadendumq; est iis: nos semper cum optimatibus de repub. sensisse: minime populares fuisse: si quid locuti populariter uidemur: id nos eo consilio fecisse: ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus: ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus: aut certe non aduersarium. praeterea adolescentes nobiles elabora ut habeas: uel ut teneas studiosos quos habes. multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut sciant, quantum in his putes esse. si adduxeris, ut ii qui nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac multum etiam nouitatem tuam adiuuat: quod eiusmodi nobiles tecum petunt: ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi uirtutem prodesse oportere. Iam P. Galbam, & L. Cassium summo loco natos, quis est qui petere consulatum putet? uides igitur amplissimis ex familiis homines, qui sine neruis sint tibi pares esse non posse. At Antonius & Catilina molesti sunt. immo homini nouo, industrio, innocenti, diserto, gratioso

apud eos qui res indicant, optandi competitores, ambo sicarij, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripta uidimus: uocem deniq; audiuimus iurantis se Romæ, iudicio æquo cum homine græco certare non posse: & ex senatu eiectum scimus. optima uero censorum existimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio, & Panthera: quod ad tabulam, quos poneret non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palàm domi haberet, de machinis emit. In petitione autem consulatus caupones omnes hic compilare per turpissimam legationem maluit: quàm adesse: & populo ro. supplicare. Alter uero dij boni, quo splendore est? primum nobilitate eadem qua Catilina. num maiore? non, sed uirtute. Quamobrem qui inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem? natum in patris egestate, educatum in sororis stupris, corroboratum in cæde ciuium, cuius primus ad remp. aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis quos meminimus gallis, qui tum Titinniorum, acВанniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Scylla unum Catilinam præfecerat. in quibus ille hominem unum optimum Q. Caucilium sororis suæ uirum, equitem Ro. nullarum partium, cum semper natura, tum etiam ætate iam quietum, suis manibus occidit. quid ego nunc dicam petere eum tecum consulatum, qui hominem charissimum populo ro. M. Marium inspectante Po. Ro. uirgis per totam urbem ceciderit? ad bustum egerit? ibi omni cruciatu lacerarit? uiuo stanti collum gladio sua dextera secuerit: cum sinistra capillum eius à uertice teneret: caput sua manu tulerit: cum inter di-

gitos eius riui sanguinis fluerent. qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita uixit: ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberet. qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit: in quo non, & si in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspitionem relinqueret: qui ex curia Curios, & Annios, ab atrijs, Sapalas, & Caruilios, ex equestri ordine, Pompilios, & Cneios sibi amicissimos compararit: qui tantum habet audaciæ: tantum nequitiæ: tantum deniq; in libidine artis, & efficacitatis: ut parentum propè in gremijs prætextatos liberos constuprarit. quid ego nunc tibi de Africa. quid de testium dictis scribam? nota sunt: & ea tu sæpius legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum uidetur, q primum tam egens ex eo iudicio discessit: quàm quidem iudices eius ante illud iudicium fuerunt. deinde tam inuidiosus: ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. Res se sic habet: ut magis timeat, etiam si quieuerit: quàm ut contemnat, siquid commouerit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est: quàm nuper homini nouo C. Cœlio. ille cum duobus hominibus, ita nobilissimis petebat: ut tamen in ijs omnia pluris essent quàm ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen eorum alterum, cum deesset alter, Cælius etiam cum multo esset inferior genere, superior nulla re penè, superauit. quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia, quibus usus es semper, largiuntur: quæ temporis tui ratio desyderat: quæ potes: quæ debes: non erit difficile certamen ijs competitoribus, qui nequa-

quam sunt tam genere insignes, quàm uitijs nobiles. Quis enim reperiri tam improbus ciuis potest? qui uelit uno suffragio duas in rem publicam sicas distringere? Quoniam igitur quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum uidetur. Consulatum petis: quo honore nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant. petis enim homo ex equestri loco summum locum ciuitatis: atq; ita summum: ut forti homini, diserto, innocenti, multo ille idem honos plus amplitudinis, quàm cæteris afferat. noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cum idem sis adeptus: quid dignitatis habiturus sis. eos uero qui consularibus familijs nati, locum maiorum consecuti non sunt: suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, inuidere. etiam nouos homines prætorios existimo, nisi qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. iam in populo quàm multi inuidi sunt: quàm multi consuetudine horum annorum ab honoribus nouis alienati. uenire tibi in mentem certe scio, esse etiam nonnullos tibi iratos ex ijs causis, quas egisti necesse est. iam illud tute circunspicito: quod ad Cn. Pompeij gloriam augendam tanto studio te dedisti: num quos tibi putes ob eam causam esse amicos? quamobrem cum & summum locum ciuitatis petas: & uideas esse studia, quæ tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studijs, altera in populari uoluntate ponenda est. Amicorum studia, beneficijs, &

officijs, & uetustate, & facilitate, ac iucunditate naturæ parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet quàm in cætera uita. quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te uoluntatis: qui colat: qui domum uentitet: is in amicorum numero est habendus. sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore, cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius necessitudinis, his, charum & iucundum esse maxime prodest. deinde ut quisq; optimus, ac maxime domesticus, ut is amet quisq; fidelissimum esse te cupiat, ualde elaborandum puto, ut tribules, ut uicini, ut clientes, ut deniq; liberti, postremo etiam seruitus. nam ferè omnis sermo ad forensem famam à domesticis emanat authoribus. deinde instituendi sunt cuiuscunq; generis amici ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiam si suffragandi studia non nauant: tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinendam. Magistratus, ex quibus maxime Cons. deinde Tr. Pl. ad conficiendum centurias homines excellenti gratia, qui tribuent centuriam, ut aliquod ex te beneficium, aut habent, aut ut habeant sperent, eos prorsus magnopere compara & confirma. nam per hos annos homines ambitiosi uehementer omni studio, atq; opere laborarunt, ut possent à tribulibus suis ea, quæ peterēt, impetrare. hos tu homines quibuscunq; rationibus poteris, ut ex animo, atq; ut ex illa summa uoluntate tui studiosi sint, laborato. Quod si satis grati homines essent: illa omnia parata esse debebant. sicut parata esse concerno. nam hoc biennio quattuor sodalitates ciuium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti: M. Fun=

dani. Q. alli, Cn. Cornelij, L. Coruini: & horum in causis ad te deferendis quidnam eorum sodales recæperint & confirmarint, scio. nam interfui. quare hoc tibi faciendum est: ut idem ab ijs quod debent exigas, sæpe commonendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant nullum tempus aliud se unquam habituros restituendæ gratiæ. profecto homines & spe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficijs ad studium seruandum excitabuntur. et omnino quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime initiata est, quod causarũ defensionibus adeptus es: fac ut plane ijs in rebus quos deuinctos tenes, descriptum, ac dispositum suum cuiq; munus sit. Et quemadmodum memini, quod nulla in re illis unquam molestus fuisti, sic cura ut intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad beneuolentiam, atq; hæc suffragandi studia ducuntur: beneficio, spe, adiunctione animi, uel uoluntate: animaduertendũ est, quemadmodũ cuiq; horum generi sit inseruiendum. Minimis beneficijs homines adducuntur, ut satis causæ putent se ad studium suffragationis dedisse: ne dum ij quibus saluti fuisti: quos tu habes plurimos. & intelligant, si hoc tuo tempore non satisfecerint, se probatos nemini unquam fore. Quod cum ita sit: tamen rogandi sunt: atq; etiam in hanc opinionem adducendi: ut qui nobis adhuc obligati fuerint, ijs uicissim nos obligari adhuc posse uideamur. qui autem spe tenentur: quod genus hominum multo est diligentius, atq; officiosius: ijs fac ut propositum, ac paratum auxilium tuum esse uideatur: deniq; ut spe-

ctatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem: ut uidere te planè atq; animaduertere quantum ab unoquoq; proficiscatur appareat. tertium illud genus est studiorum uoluntarium: quod agendis gratijs, accommodandis sermonibus ad eas rationes propter quas quisq; studiosus esse uidebitur, significanda ergo illos pari uoluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, et consuetudinis confirmari oportebit. Atq; in ijs omnibus generibus iudicato et perpendito quantum quisq; possit: ut scias & quemadmodum cuiq; inseruias: & quid à quoq; expectes, & postules. Sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus, & municipijs gratiosi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si antea non studuerunt huic gratiæ: tamen ex tempore elaborare eius causa, cui debent, aut uolunt, facile possunt. His hominum generibus sic inseruiendum est: ut ipsi intelligant te uidere quid à quoq; expectes: sentire quid accipias: meminisse quid acceperis. Sunt autem alij: qui aut nihil possunt: aut etiam odio sunt tribulibus suis: nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore. hos internoscas: & uideto: ne spe in aliquo maiore posita, præsidij parum comparetur. & quanquam partis & fundatis amicitijs fretum ac munitum esse oporteret: tamen in ipsa petitione amicitiæ permultæ, ac perutiles comparantur. nam in cæteris molestijs, habet hoc tamen petitio commodi: ut possis honeste, quod in cætera uita non queas: quoscunq; uelis adiungere ad amicitiam: quibus cum si alio tempore agas, ut te utantur: absurde facere uideare. in petitione autem nisi id agas, & cum multis, & diligenter: nullus petitor esse uideare.

dedere. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem: nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorũ sit adiunctus: à quo non facile si contenderis impetrare possis: ut suo beneficio promereatur, se ut ames: & sibi ut debeas: modo intelligant te magni æstimare: ex animo agere: bene se ponere: fore ex eo non breuem & suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit: qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum constituendæ: prætermittat: præsertim cum id tibi casus afferat: uti tecum petant, quorum amicitia, aut contemnenda, aut fugienda sit: & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atq; inuitare ad amicitiam? quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur: quàm existimare eum studiosum tui: quem non noris. Eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo: quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis honore afficiant. nanq; ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atq; omnium bona existimatione munitum, præcurrat, sine magna culpa negligentiæ fieri non potest. quamobrem omnes centurias multis & uarijs amicitijs, cura ut confirmatas habeas: & primum id quod ante oculos est, Senatores, equitesq; romanos, cæterorum hominum nouos homines & gratiosos complectere. multi homines urbani & industrij, multi libertini gratiosi. in foro nanq; uersantur. quos per te, quos

per communes amicos poteris sumere, cura ut tui cupidi sint: elaborato: appetito: allegato: summo beneficio te afficere ostendito. deinde habe oratores urbis totius, collegium omnium pagorum, uicinitatum. Ex ijs principes ad amicitiam tuam si adiunxeris: per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo, ac memoria tibi distributam, comprehensamq; habeas: ne quod municipium, coloniam, praefecturam, locum deniq; Italiae ne quem esse patiare: in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. perquiras etiam & inuestiges homines ex omni regione: eosq; cognoscas: appetas: confirmes: cures ut in suis ciuitatibus tibi aliquos petant: & tua causa, quasi candidati sint. uolent te amicum, si suam à te amicitiam expeti uidebunt. id ut intelligant, oratione, quae ad rationem pertinet, consequere. homines municipales, ac rusticani nomine tantum noti in amicitia se esse arbitrentur. si uero etiam praesidij se aliquid sibi constituere putant: non amittunt occasionem promerendi. Hos caeteri, & maxime tui competitores, ne norunt quidem: tu & nosti: & facile cognosces: sine quis amicitia esse non potest. neq; id tamen satis est, tam & si magnum est: sed ut consequatur spes utilitatis, atq; amicitiae: ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse uideare. Ita cum & hos ipsos propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possint, studiosos in centurijs habebis: & caeteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipij, aut ciuitatis, aut collegij rationem ualent, cupidos tui constitueris: in optima spe esse debebis. Iam equi-

tum

tum centuriæ multo facilius mihi diligentia posse teneri uidentur · primum cognoscendi sunt equites : deinde adipiscendi · multo enim facilius illa adolescentulorum ad amicitiam ætas adiungitur · deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quenq;, & studiosissimum humanitatis · tum equester ordo sequetur illius authoritatem ordinis : si abs te adhibebitur ea diligentia: ut non ordinis illius authoritatem solum uoluntate, sed etiam singulorum amicitijs eas centurias confirmatas habeas · iam studia adolescentulorum, in suffragando, in obeundo, in nunciando, in assectando mirifice, & magna & honesta sunt · Et quoniam assectationis mentio facta est : id quoq; curandum est: ut quottidiana cuiusq; generis, & ordinis, & ætatis utare · nam ex ea ipsa copia, coniectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo uirium, ac facultatis habiturus · Huius autem rei tres partes sunt : una salutatorum cum domum ueniunt: altera deductorum: tertia assectatorum · In salutatoribus, qui magis uulgares sunt : & ad hanc consuetudinem, quæ nunc est plures ueniunt : hoc efficiendum est: ut hoc ipsum minimum officium eorum, tibi gratissimum esse uideatur · Qui domum tuam uenient, ijs significato te animaduertere : & eorum amicis, qui illis renuncient, ostendito: sæpe ipsis dicito · sic homines sæpe, cum obeunt plures competitores: & uident unum esse aliquem, qui hæc officia maxime animaduertat : ei se dedunt : deserunt cæteros: minutatim ex communibus proprij, ex fucosis firmi suffragatores euadunt · Iam illud teneto diligenter : si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere uelle senseris : ut te id audisse aut

scire dissimules: si quis tibi se purgare uolet, quod suspe ctũ esse arbitretur: affirmes te de illius uoluntate nunquam dubitasse: nec debere dubitare. is enim qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. Scire autem oportet quo quisq; animo sit: ut etiam quantum cuiq; confidas constituere possis. Iam deductorum officium, quod maius est q̃ salutatorum, hoc gratius tibi esse significato, atq; ostendito: & quoad eius fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem, quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere, assidua assectatorum copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura ut intelligant te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab ijs planè hoc munus exige: qui per ætatem, ac negocium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint. qui si sectari non poterunt: necessarios suos in hoc munere constituant. Valde ego te uolo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. Præterea magnam affert laudem, & summam dignitatem: si ij tecum erunt, qui à te defensi, & qui per te seruati, ac iudicijs liberati sunt. hæc tu planè ab ijs postulato: ut quoniam nulla impensa, per te alij rem honestam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt: nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint: hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studijs, hæc omnis oratio uersatur: qui locus in hoc genere cauendus sit prætermittendum non uidetur. fraudis, atq; insidiarum, & perfidiæ plena sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio: quibus rebus beneuolus, &

simulator

simulator dijudicari possit. tantum est huius temporis admonere. summa tua uirtus eosdem homines, & simulare tibi esse amicos, & inuidere coget: quamobrem ἐπιχάρμειον illud teneto: neruos atq; artus esse sapientiæ, non temere credere. & cum tuorum amicorum studia constitueris: tum etiam obtrectatorum, atq; aduersariorum rationes, & genera cognoscito. hæc tria sunt: unum ex ijs, quos læsisti: alterum, qui sine causa non amant: tertium, qui competitorum ualde amici sunt. Quos læsisti cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane: necessitudines commemorato: in spem adducito: te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio, atq; officio futurum spondeto. Qui sine causa non amant, eos, aut beneficio, aut spe, aut significando tua erga illos studia futura delinies, dans operam, ut de illa animi prauitate deducas. Quorum uoluntas erit abs te, propter competitorum amicitias alienior: his quoque inserui oratione qua superioribus: & si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos beneuolo esse animo ostendito. Quoniam de amicitijs constituendis satis dictum est: dicendum est de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione uersatur. Ea desyderat nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, benignitatem, rumorem, spem in republica. Primum id quod facis, ut homines noris, significa ut appereat: & auge: ut quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum uidetur. Deinde id quod natura non habes, induc in animum ita simulandum esse, ut natura facere uideare. nam comitas tibi necesse est, ea quæ bono ac suaui homine digna sit. sed opus est magnopere blanditia: que

etiam si uitiosa est, & turpis in cætera uita: tamen in petitione necessaria. Tibi enim cum deteriorem aliquem assentando facit: improba est: cum amiciorem: non tam uituperanda. petitori uero necessaria est: cuius & frons, & uultus, & sermo, ad eorum, quoscunque conuenerit, sensum, & uoluntatem commutandus est. Iam assiduitatis nullum est præceptum: uerbumq; ipsum docet, quæ res sit. prodest quidem uehementer nusquam deesse. sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romæ, atq; in foro: sed assidue petere: sæpe eosdem appellare: non committere, ut quisq̃ possit re dicere quod eius sit consequi possis: si abs te non sit rogatum: & ualde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late patet: & est in re familiari. quæ quanq̃ ad multitudinem peruenire non potest: tamen ab amicis laudatur: & multitudini grata est. est in conuiuijs: quæ facete abs te, & amicis tuis concelebrentur: & passim, & tributim: est etiam in opera: quam peruulga, & communica. cura ut aditus ad te diurni atq; nocturni pateant, neq; foribus solum ædium tuarum, sed etiam uultu, & fronte, quæ est animi ianua. quæ si significant uoluntatem abditam esse ac retrusam: parui refert patere hostium. homines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ à candidato petant, sed etiam large ac honorifice promitti uolunt. quare hoc quidem facile præceptum est: ut quod acturus sis, id significes te studiose, ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, q̃ ad naturam accommodatum tuam: quod facere non possis, ut id iucunde neges: quorum alterum est boni uiri: alterũ boni petitoris. nam cum id petitur, quod honeste, aut

ſine detrimento noſtro promittere non poſſumus: quomodo ſi quis roget, ut contra amicum aliquam cauſam recipiamus: belle negandum eſt: ut oſtendas neceſſitudinem: demonſtres quam moleſte feras: aliis te id rebus exacturum eſſe perſuadeas. Audiui hoc dicere quendam de quibuſdam oratoribus, ad quos cauſam ſuam detuliſſet: gratiorem ſibi fuiſſe orationem eius, qui negaſſet: quam illius, qui recepiſſet. Sic homines fronte, & oratione magis, q̃ ipſo beneficio, req; capiuntur. Verum hoc probabile eſt. illud alterũ ſubdurum tibi homini plane perito ſuadere. ſed tamen tempori tuo conſulam. qbus enim te propter aliquod officiũ neceſſitudinis affuturũ negaris: tamen ii poſſunt abs te placati æquiq; diſcedere. qbus autẽ iccirco negaris, q̃d te impeditũ eſſe dixeris aut amicorũ negociis, aut grauioribus cauſis, aut ante ſuſceptis: inimici diſcedunt: omneſq; hoc animo ſunt, ut ſibi te mentiri malint, quam negare, C. Cotta in ambitione artifex dicere ſolebat: ſe operam ſuam, quod non contra officium rogaretur, polliceri ſolere omnibus: impartire iis, apud quos optime poni arbitraretur. ideoq; ſe negare nemini: quod ſæpe accideret cauſa, cur is, qui pollicitus eſſet uacuus foret plusq̃ putaret: neq; poſſe domum eius compleri, qui tantummodo reciperet, quantum uideret ſe obire poſſe. caſu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris: illa quæ credideris in manibus eſſe, ut aliqua de cauſa non agantur. deinde eſſe extremum, ut iraſcatur is, cui mendacium dixeris. id ſi promittas: & incertum eſt, & in diem, & in paucioribus. ſin autem id neges: ſtatim abalienant ſe, & inimicantur. plures enim multo ſunt qui rogant, ut uti liceat opera alterius: q̃

qui utantur. quare satius est, ex ijs aliquos aliquando tibi in foro irasci: quàm omnes continuo domi: presertim cum multo magis irascantur ijs, qui negent, quàm ijs, quem uideant ea causa impeditum, ut facere quod promisit cupiat, si ullo modo possit. Ac ne uidear aberrasse à distributione mea: qui hæc in hac populari parte petitionis disputem: hoc sequor: hæc omnia non tam ad amicorum studia, q̃ ad popularem famam pertinere. & si inest aliquod dictum ex illo genere benigne respondere, studiose inseruire negocijs amicorum, ac periculis: tamen hoc loco ea dico: quibus multitudinem capere possis: ut de nocte domus compleatur: ut multi spe tui præsidij teneantur: ut amiciores abs te discedant quàm accesserint: ut quam plurimorum aures optimo sermone compleant. Sequitur enim, ut de rumore dicendum sit. cui maxime seruiendum est. sed quæ dicta sunt omni superiori oratione: eadem ad celebrandum rumorem ualent: dicendi laus, studia publicanorum, & equestris ordinis, hominum nobilium uoluntas, adolescentulorum frequẽtia, eorum qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipijs multitudo eorum, quos tua causa uenisse appareat, bene homines nosse, comiter appellare, assidue, ac diligenter petere, benignum, ac liberalem esse, bene loqui existimare, domus ut multa nocte compleatur, omnium generum frequentia adsit, satisfiat oratione omnibus, re, operáq; multis proficiat, in id quod fieri potest laborare, & arte, & diligentia, non ut ad populum ab ijs omnibus fama perueniat: sed ut in ijs studijs populus ipse uersetur. Iam urbanam illam multitudinem, & eorum studia qui conciones tenent,

quæ adeptus es in Pompeio ornando, in Manlij causa recipienda, Cornelio defendendo: excitanda nobis sunt: quæ adhuc habuit nemo: quin idem splendorem omnium, uoluntatesq; haberet. Efficiendum etiam illud est, ut sciant omnes, Cn. pompei summam erga te esse uoluntatem: & uehementer ad illius rationes te id assequi, quod petis pertinere. Postremo tota petitio cura ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis: ut habeat summam speciem, ac dignitatē: ut, etiam si quid possit, ne competitoribus tuis existat, aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata, ad eorū mores, infamia. Atq; etiam in hac petitione maxime uidendum est, ut spes reip. bona de te sit, & honesta opinio. Nec tamen in petendo resp. compescenda est, neq; in Senatu, neq; in concione. sed hæc sunt tibi retinenda ut Senatus te existimet ex eo, quod ita uixeris, defensorem authoritatis suæ fore: equites Ro. boni, & locupletes ex uita acta te studiosum ocij ac rerum tranquillarum: multitudo, ex eo duntaxat quod oratione in cōcionibus, ac iudicio popularis fuisti, te à suis commodis alienum non futurum. Hæc mihi ueniebant in mentem de duabus illis commotionibus matutinis: quo tibi quotidie ad forum descendenti, meditandum esse dixeramus. nouus sum: Consulatum peto. tertium restat, Roma est: ciuitas ex nationum conuentu constituta: in qua multæ insidiæ, multa fallacia, multa in omni genere uitia uersentur: multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum maleuolentia, multorum superbia, multorum odia ac molestia perferenda est. Video esse magni consilij, atq; artis, in tot hominum cuiusq; modi uitijs, tantisq;

uersantem, uitare offensionem: uitare fabulam: uitare insidias: esse unum hominem accomodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietatem. quare etiam atq; etiã perge tenere istam uiam, quam instituisti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homines: & alliciuntur: & ab impediendo, ac lædendo repelluntur. & quoniam in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas: quod largitione interposita uirtutis, ac dignitatis obliuisci solet: in hoc fac ut te bene noris: id est ut intelligas eum esse te: qui iudicij ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. fac itaq;, ut se abs te custodiri, atq; obseruari sciant. cum diligentiam tuam, tum authoritatem uimq; dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimiscent. Atq; hæc ita te uolo illis proponere: ut uideare occasionem non meditari: sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum quod agis consequare. Et planè sic contende omnibus neruis, ac facultatibus: ut adipiscamur quod petimus. Video esse nulla comitia tam inquinata largitione: quibus non gratis aliquæ centuriæ renuncient, suos sibi maxime necessarios. Quare si aduigilamus pro rei dignitate: & si nostros ad summum studium beneuolos excitamus: & si hominibus studiosis gratiosisq; nostri, suum cuiq; munus describimus: & si competitoribus iudicia proponimus: si ex equestribus metum inijcimus: diuisores ratione aliqua coercemus: perfici potest, ut largitio nulla fiat: aut nihil ualeat. Hæc sunt quæ putaui, non melius scire me q̃ te: sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse: & ad te perscripta mittere. quæ tamen ita scripta sunt: ut non ad omnes, qui honores petant, sed

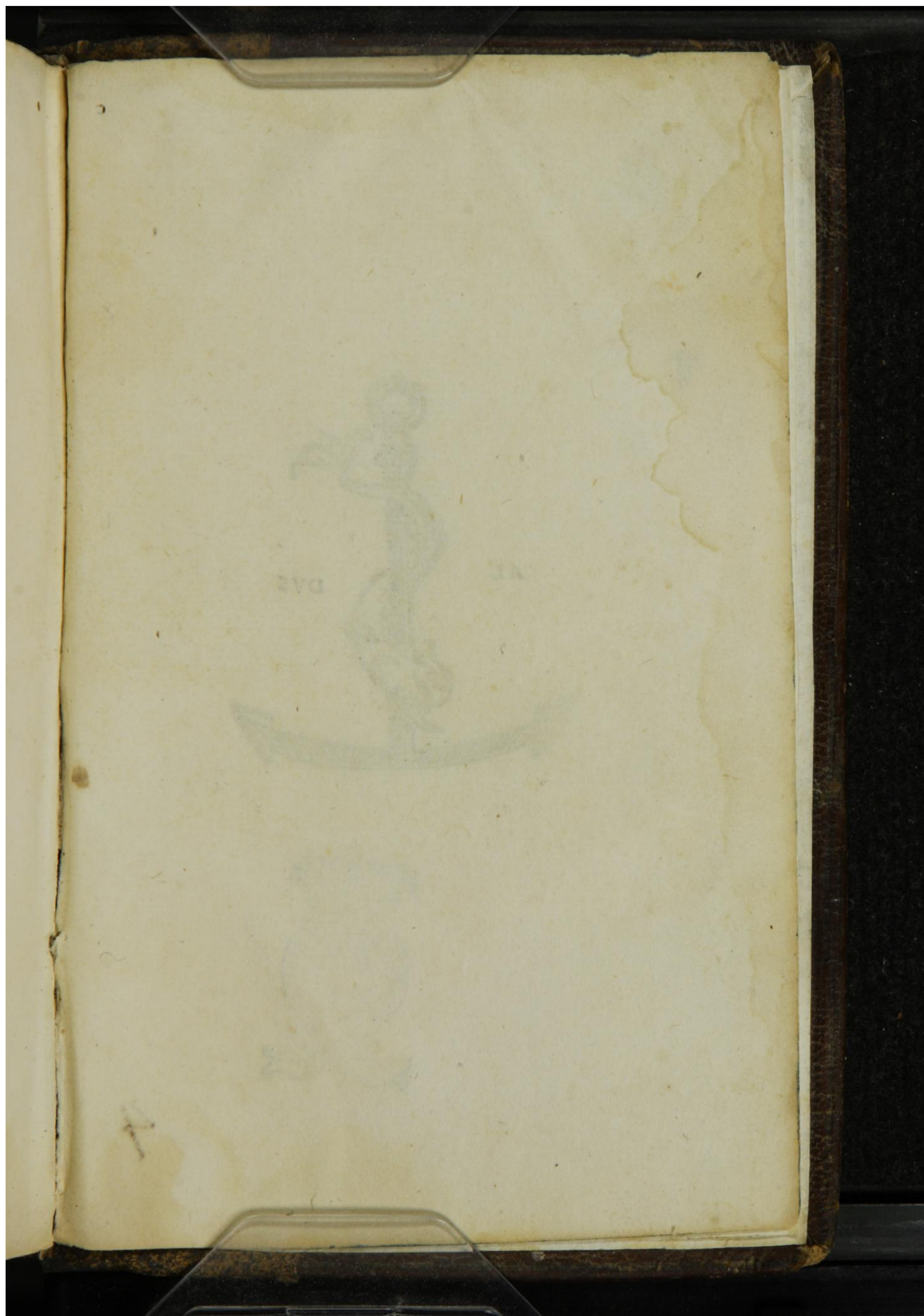
ad te proprie, & ad hanc tuam petitionem ualeant. Tamen tu siquid mutandum esse uidebitur: aut omnino tollendum: aut siquid erit præteritum: uelim hoc mihi dicas. Volo enim hoc commentariolum petitionis, haberi omni ratione perfectum.

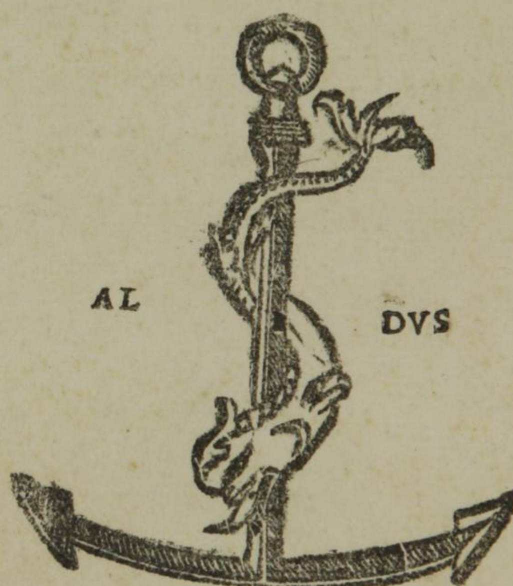
FINIS.

VENETIIS IN AEDIBVS
ALDI ET ANDREAE,
ASVLANI SOCERI,
MENSE AVGVSTO
M. D. XXIII.

abcdefghiklmnopqrstuxyz
A B C D.

Omnes quaterniones.

4

